

***ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
СИСТЕМИ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ***

Коллективна монографія

УДК 334.7-049.5:502.1

К 60

Теоретичні засади формування системи соціоекологоекономічної безпеки підприємств : колективна монографія / Л. М. Черчик, Н. В. Коленда, Н. М. Матвійчук та ін. ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. М. Черчик – Луцьк : Терен, 2018. – 248 с.

У монографії відображені теоретичні основи дослідження соціоекологоекономічної безпеки підприємств. Розроблено концептуальні засади соціоекологоекономічної безпеки підприємств. Визначено сутнісні характеристики соціальної, економічної та екологічної безпеки підприємств та комплексного поняття соціоекологоекономічної безпеки. Висвітлено підходи до формування компонентної структури соціальної, економічної та екологічної безпеки та соціоекологоекономічної безпеки підприємств, а також дана детальна характеристика основних їх елементів.

Дослідження розраховане на науковців, керівників та фахівців підприємств, установ, організацій, представників державних органів управління, викладачів, студентів, а також кола читачів, які цікавляться проблемами забезпечення соціоекологоекономічної безпеки підприємств

Рецензенти: Вавдіюк Н.С., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Луцького національного технічного університету

Полінкевич О.М., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, безпеки та інноваційної діяльності підприємства Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ISBN 978-617-7117-94-9

*Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
протокол № 5 від 24 травня 2018 р.*

**© Черчик Л.М. та ін.
2018**

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	7
1.1. Сутність соціальної безпеки <i>Коленда Н.В.</i>	8
1.2. Сутність екологічної безпеки <i>Черчик Л.М.</i>	17
1.3. Сутність економічної безпеки <i>Коленда Н.В.</i>	27
1.4. Сутність соціоекологоекономічної безпеки <i>Черчик А.О.</i>	35
РОЗДІЛ 2. СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	44
2.1. Кадрова безпека <i>Черчик Л.М., Бортнік С.М.</i>	45
2.2. Соціально-психологічна безпека <i>Матвійчук Н.М.</i>	54
2.3. Соціально-мотиваційна безпека <i>Бортнік С.М.</i>	60
РОЗДІЛ 3. СКЛАДОВІ І РИЗИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ	74
3.1. Природоресурсна безпека <i>Матвійчук Н.М.</i>	75
3.2. Фінансово-кліматичні ризики у діяльності підприємств та шляхи їх мінімізації <i>Карлін М.І.</i>	77
3.3. Екологічна безпека в рекреаційному природокористуванні <i>Черчик Л.М.</i>	97
3.4. Лісоресурсна безпека <i>Черчик А.О.</i>	103
РОЗДІЛ 4. СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	111
4.1. Фінансова безпека <i>Коленда Н.В.</i>	112
4.2. Виробнича безпека <i>Коленда Н.В.</i>	124

4.3. Техніко-технологічна безпека	132
<i>Білецька К.В.</i>	
4.4. Інвестиційно-інноваційна безпека	149
<i>Івашико О.А.</i>	
4.5. Енергетична безпека	158
<i>Матвійчук Н.М.</i>	
4.6. Комерційна безпека	164
<i>Коленда Н.В.</i>	
4.7. Інтерфейсна безпека	170
<i>Сак Т.В.</i>	
4.8. Безпека зовнішньоекономічної діяльності	177
<i>Буняк Н.М.</i>	
4.9. Кредитна безпека	194
<i>Стащук О.В.</i>	
ВИСНОВКИ	208
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	211

ПЕРЕДМОВА

Розвиток підприємства потрібно розглядати як функціонування складної соціоекологоекономічної системи, основою якої є оптимізація взаємозв'язків економічних, соціальних, технологічних і природних процесів в оточуючому середовищі. Це вимагає переорієнтації економічного мислення, створення принципово нових механізмів розвитку суспільства, спрямованих не лише на створення матеріальних благ, а й збереження, охорону, відтворення природних ресурсів та умов.

Водночас, необхідність переходу до сталого розвитку, засад зеленої економіки, соціально орієнтованої ринкової економіки вимагає перегляду існуючої парадигми соціально-економічного зростання економіки з урахуванням екологічного обмежувального чинника та соціальної відповідальності бізнесу. Водночас, аналіз розвитку сучасної економіко-екологічної теорії свідчить про необхідність реалізації підходів і принципів забезпечення цілісності об'єкту дослідження, яким є соціоекологоекономічна безпека. Такий підхід, по-перше, дозволяє розглядати проблеми розвитку підприємств в комплексі, по-друге, визначити ризики екодеструкцій, здійснити прогнози змін природного середовища під впливом економічної діяльності та оцінити можливості економічного розвитку та забезпечення прийнятної якості життєзабезпечення людей, рівня людського розвитку в умовах природно-ресурсних та екологічних обмежень.

У дослідженні висувається низка гіпотез.

1. Економічна система є складовою соціальної, її забезпечувальною підсистемою, тому економічна діяльність повинна бути націлена на продукування суспільно корисних товарів та послуг, забезпечення матеріального достатку, добробуту, комфорту та захищеності людей, що можливе не лише при високому рівні економічної, соціальної та екологічної безпеки.

2. Соціальна система формується та розвивається в межах природної. Їх взаємодія деформує природну систему та створює певну екосистему, якісний стан якої динамічний і значною мірою визначається економічною діяльністю людей, тобто існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність кожної з них, що обумовлює необхідність збереження екосистем, недопущення їх деградації, а отже, високого рівня екологічної безпеки.

3. Екологічна система є середовищем життєдіяльності населення, значною мірою визначає якість життя, а також середовищем економічної діяльності, з якого

черпаються природні ресурси, використовується просторовий та асиміляційний потенціал, які, в основному, є обмеженими, а тому потребують ефективного використання та експлуатації, що вимагає пошуку інноваційних техніко-технологічних та управлінських рішень, що вимагає високого рівня техногенної безпеки, як складової економічної.

Ідея висування саме цих гіпотез – підкреслити єдність соціальних, економічних та екологічних процесів на будь-якому рівні, а, отже, необхідність формування єдиної системи забезпечення соціоекологіоекономічної безпеки підприємств.

Основними завданнями, поставленими дослідниками, є розвиток теоретичних аспектів соціоекологіоекономічної безпеки підприємств, удосконалення підходів до визначення змістовного наповнення цього складного поняття шляхом узагальнення та уточнення сутності його складових.

Монографія виконана в Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за результатами першого етапу фундаментального дослідження на тему «Управління соціоекологіоекономічною безпекою» (номер державної реєстрації 0117U002302).

<i>РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІОЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА</i>	
<i>1.1.</i>	<i>СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ</i>
<i>1.2.</i>	<i>СУТНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>
<i>1.3.</i>	<i>СУТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>
<i>1.4.</i>	<i>СУТНІСТЬ СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>

1.1. Сутність соціальної безпеки

З уваги на глобальні трансформації та нестабільність українського суспільства безпека посідає особливе місце в структурі суспільних цінностей. Саме через безпеку реалізуються всі інші людські можливості: на життя, на свободу, на самореалізацію. У суспільному житті безпека має неабияке значення, адже вона створює необхідні умови та передумови для підтримання нормальної життєдіяльності, творчої діяльності людей, поліпшення їх матеріального добробуту. Тому звернення уваги до проблеми забезпечення соціальної безпеки стає особливо актуальним в наш час, адже перед українським суспільством постало чимало загроз щодо його здоров'я, матеріального добробуту та соціального благополуччя. Наявність цих проблем спричиняє необхідність витратити зусилля і ресурси на боротьбу з цими небезпеками, внаслідок чого втрачається значна частина людського потенціалу.

Проте саме поняття «соціальної безпеки підприємства» у вітчизняній науці мало досліджене і чіткого наукового його трактування практично не існує.

Перш за все, зосередимо увагу на понятті безпеки як такої та розглянемо підходи до її трактування. Безпека є невід'ємною характеристикою й умовою життя та діяльності особи, суспільства та держави. Згідно з теорією А. Маслоу, яка визначила ієрархію потреб людини, безпека, поряд з фізіологічними потребами (в їжі, одязі тощо), є однією з фундаментальних потреб існування (незадоволення цієї потреби виводить людину за межі ефективної та стабільної участі у суспільно-економічному житті).

За античних часів поняття безпеки трактувалось як відсутність загроз або зла. Вже у середньовічні часи його почали розуміти як спокійний стан духу людей, що вважають себе захищеними, а в епоху відродження поняття безпеки почали пов'язувати з функціонуванням держави. Це відбулось завдяки філософським концепціям Т.Гоббса, Дж.Локка, Ж-Ж. Руссо.

Особливу увагу цій проблемі приділив саме Томас Гоббс, який одним із перших проаналізував взаємодію безпеки держави, суспільства та індивіда. Він стверджував, що страх перед загрозами власній безпеці змушує людину жити в суспільстві та шукати в ньому способи колективного захисту від загроз. Тому процес цивілізації пов'язувався із пошуком та забезпеченням безпеки [1].

Наукове трактування цього терміну крізь призму філософського бачення основ безпеки індивіда, держави та власності було також визначено Г. Гегелем,

який у роботі «Філософія права» ввів одне з головних базових положень теорії безпеки – «загроза суспільній безпеці», а також відзначив, що завдяки державі в людини «звичка до безпеки стала її другою натурою» [2]. Таким чином, державі відводилася домінуюча функція забезпечення безпеки індивіда, суспільства та держави.

Варто зазначити, що безпека як одна з категорій діалектики, виділяє дві взаємопов'язані між собою функції суспільного буття – функцію існування і розвитку та функцію самозбереження і безпеки людей. Функція розвитку – це дії, пов'язані з реалізацією інтересів, спрямовані на закономірну зміну конкретних матеріальних об'єктів, такі, що ведуть до виникнення їх якісно нових станів або принципово нових об'єктів як цілісність своєрідних систем. Функція безпеки – це конкретні дії, які необхідно зробити, щоб захистити функцію розвитку соціальної системи від загроз як потенційних, так і реальних, як внутрішніх і зовнішніх.

Тобто безпека повинна забезпечити не тільки нормальні умови функціонування соціальної системи, а й її розвиток, захист від різного виду загроз. Нарешті для індивідуумів головним критерієм безпеки є збереження здоров'я і нормальної життєдіяльності.

Абсолютна безпека у природі існувати не може, адже соціально-економічна система перебуває під впливом середовища, сама впливає на нього і змінюється під дією навколишніх сил. Дію чинників внутрішнього і зовнішнього середовища можна вважати небезпекою або ж загрозою безпеці системи [3].

Безпека як результат діяльності із забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави повинна мати багатовимірну предметність. Необхідно згадати, що з одного боку безпека є здатністю системи запобігати шкоді життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави, також це стан захищеності останніх, з іншого – властивість розвиненої системи заходів безпеки. Усе залежить від конкретного історичного періоду існування держави, сили чи слабкості її владних, виконавчих і судових структур, характеру суспільних відносин та виробничих сил [4].

Таким чином, безпека – це складне суспільне явище, що може виступати потребою, відчуттям, цінністю, результатом ціленаправленої діяльності, соціальною функцією і призначене не тільки для забезпечення нормального функціонування та існування соціальної системи, а й для захисту її розвитку від можливих загроз.

Значущість соціальної безпеки як ціннісного феномену визначається насамперед соціальною потребою в захищеності людини і суспільства в умовах

соціальної напруженості та конфліктності, а також необхідністю захисту основ суспільства. Соціальна безпека стає універсальною системою взаємного захисту прав та інтересів особи, суспільства і держави. Соціальна безпека, як впливає – базовий чинник забезпечення соціальної стабільності держави. При цьому державна безпека виступає засобом, а громадська безпека – метою визначення та захисту життєво важливих інтересів громадян.

Доводиться констатувати, що теоретична і практична база розв'язання проблем соціальної безпеки не має належного розвитку, не дивлячись на те, що на сьогодні вже є ряд науковців, які займаються дослідженням у цій сфері, зокрема Г. Башнянин, Т. Васильців, Д. Богиня, В. Геєц, О. Давидюк, Б. Данилишин, О. Новікова, Л. Ільчук, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Скуратівський, О. Білорус, Ю. Порохнявий, В. Паламарчук, Л. Семів, Г. Пастернак-Таранущенко, Л. Шевчук, С. Дойл, Б. Мінін та ін.

У науковій літературі поняття «соціальна безпека» почало формуватися з кінця 90-х років ХХ сторіччя. Зокрема, вперше термін «соціальна безпека» задекларовано у Всесвітній Соціальній Декларації (1995 р.), яка торкалась соціальних аспектів сталого розвитку, що покликані забезпечити соціальну безпеку у світі. Варто зазначити, що у західній економічній літературі найбільшого поширення отримала думка, що «соціальна безпека – це найвищий рівень системи соціального захисту, яка забезпечує її універсальність і загальний доступ населенню» [2]. Проте варто зазначити, що таке трактування пов'язує соціальну безпеку тільки із системою соціального захисту, хоча він дедалі частіше передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища людини.

Декларацією про державний суверенітет України соціальна безпека держави розглядається як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів як особи, так і суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз [5].

Визначення цього поняття є у Концепції національної безпеки України, в якій виокремлено 7 сфер національної безпеки України, до яких включена і соціальна, яку характеризують як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Проте, варто зазначити, що у прийнятому у 2003 році Законі «Про основи Національної безпеки» цей термін відсутній, зазначені лише при цьому загрози національним інтересам та національній безпеці у соціальній сфері.

Отже, аналіз джерел щодо розуміння поняття соціальної безпеки дав змогу зауважити, що на сьогодні існує обмежена кількість науковців, які вважають за необхідне досліджувати соціальну безпеку як функціональну складову економічної безпеки; в економічній думці не існує єдиних підходів до визначення суті та розуміння поняття соціальної безпеки; в проаналізованих дослідженнях науковцями не простежується зв'язок соціальної безпеки як результату та наслідку соціального захисту.

Відсутність ефективної соціальної безпеки на підприємстві веде до руйнування кадрової та, відповідно, всіх інших підсистем безпеки підприємства. Без неї неможливо говорити про укріплення фінансової та економічної безпеки в цілому (тобто стан захищеності діяльності підприємства від усіх видів загроз, як зовнішніх, так і внутрішніх) [6, с. 72].

Умови господарювання що склалися, вимагають, на нашу думку, комплексного підходу до розуміння соціальної безпеки працюючих, як наслідку та результату соціального захисту, а також інструменту зниження соціального ризику.

Аналіз останніх досліджень у цій галузі дав змогу зауважити, що на сьогоднішній день значна кількість публікацій присвячена соціальній безпеці держави, особистості. Дослідження питань соціальної безпеки підприємства на сьогодні є значно обмежені. Так, на рівні держави та індивіда питання соціальної безпеки розглядали В. Гошовська, Д. Зеркалов, В. Нижник, О. Новиков, Е. Лібанова, В. Серебрянніков, В. Скуратівський, А. Сухоруков, П. Шевчук, А. Хлоп'єва та ін. Системну парадигму соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії представлено у О. Іляш.

Питання соціальної безпеки на рівні суб'єкта господарювання є менш дослідженими і потребують подальшого вивчення та удосконалення. Проблемами соціальної безпеки підприємства займалися такі економісти, як В. Безбожний, В. Лугова, Т. Голубєва, Б. Купчак, Н. Мехеда, О. Ляшенко, О. Іляш та інші вітчизняні і зарубіжні науковці.

На сьогодні існує реальна потреба дослідження та узагальнення існуючих теоретичних підходів до поняття соціальної безпеки як на рівні держави, так і на рівні підприємства. Саме стан соціальної безпеки окремих підприємств і галузей формує стан соціальної безпеки держави в цілому.

Серед науковців також існують різні погляди щодо трактування сутності цього поняття, що показано у таблиці 1.1.1.

Наукові підходи до трактування поняття «соціальна безпека»

Автори	Сутність підходу	Характерні ознаки
О. Новікова	Стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці, наголошуючи при цьому, що стан безпеки є наслідком реалізації заходів соціального захисту, який характеризує їх результативність та ефективність [7]	Забезпечується через заходи соціального захисту
О. Давидюк	Стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей [8]	Визначається як стан, за якого забезпечується номінальний рівень соціальних умов та благ
В. Данилишин, В. Куценко	Гарантується поліпшенням якості життя і є сукупністю видів безпек, що зумовлені структурою людської життєдіяльності, її сферами: відносини окремих індивідів, груп людей, побудовані таким чином, щоб у процесі їхнього розвитку не виникала небезпека для кожного з них; стійке функціонування соціальних інститутів, що забезпечує стабільний розвиток суспільства [9]	Стан стабільного розвитку суспільства
П. Шевчук	Певний стан життєдіяльності особи, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог [10]	Стан, коли наявні можливості реалізації соціальних інтересів
О. Білорус	Надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів на макро- та мікрорівнях, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їхньої соціалізації та життєзабезпечення, невмирущих цінностей, моральності [11]	Рівень захищеності соціальних інтересів населення
Б. Мінін	Стан суспільства, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і наданих соціальних благ – матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних та інших, що визначають якість життя людини і суспільства [12]	Відповідає номінальному рівні соціальних умов і благ.
В. Паламарчук	Недопущення умов, які б привели до неприйнятної зниження рівня життя основних верств населення і окремих соціальних груп, що обумовлює соціальну деградацію, а також забезпечення умов збереження соціальної перспективи для всіх верств населення [13]	Характеризується як стан, коли забезпечений прийнятний рівень життя
В. Скуратівський	Складову національної безпеки, що визначає стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також від загрози соціальним інтересам [14]	Стан захищеності від загроз

Примітка. Узагальнено автором на основі джерел [7-14]

Зауважимо, що більшість авторів підкреслюють, що соціальна безпека є результатом соціального захисту та значною мірою залежить від соціальної політики держави, яка гарантує захищеність від загроз соціальним інтересам і, таким чином, нівелює негативний вплив соціальних ризиків на ступінь захищеності життєво важливих інтересів працюючих як на рівні підприємства, так і на рівні держави. Ми вважаємо, що такий підхід є дещо обмеженим і підтримуємо думку В. Гошовської, щодо дослідження стану соціальної безпеки як стану розвинутості і зрілості процесів соціального та суспільного розвитку на всіх рівнях управління. Відчутний вплив на результати соціального та суспільного розвитку має стан функціонування економіки країни та окремих галузей промисловості. Отже буде доречним дослідити підходи до соціальної безпеки промислових підприємств як основи формування соціальної безпеки галузей економіки та країни.

Під соціальною безпекою підприємства В. Лугова та Т. Голубева розуміють створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечується задоволенням матеріальних та нематеріальних потреб працівників та реалізацією інтересів підприємства [6, с. 70]. Дискусійним вважаємо в цьому визначенні те, що автори процес забезпечення соціальної безпеки підприємства розглядають як внутрішній процес, тобто узгодженість інтересів керівництва та персоналу. На нашу думку, соціальна безпека є ширшим поняттям і на процес її забезпечення впливають ряд чинників зовнішнього по відношенню до підприємства середовища.

На думку С. Омельчук [15, с. 208] сутність соціальної безпеки підприємства полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму працівникам підприємства, росту заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників. Критичний аналіз цього визначення дозволяє зробити висновок про його обмеженість матеріальними інтересами працівників та рівнем їх задоволення. Інші ж аспекти трудового життя працівників та їхні потреби й інтереси залишилися поза полем зору науковців. На нашу думку, соціальна безпека підприємства не повинна обмежуватися тільки системою мотивації праці.

Згідно трактування Б. Купчак [16, с. 344] соціальна безпека підприємства характеризується таким станом соціально-економічного розвитку підприємства, що забезпечує його працівникам належний рівень життя, доходів, прийнятні умови праці та відпочинку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

В. Безбожний [17, с. 29] розглядає соціальну безпеку підприємства як стан

захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі. З визначення не зрозуміло, які саме інтереси підприємства та суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища повинні бути узгоджені у процесі забезпечення соціальної безпеки підприємства. А тому це трактування однаково може стосуватися як економічної, екологічної так і соціальної безпеки підприємства.

Соціальну безпеку підприємства Н. Мехеда та А. Маджула [18, с. 85] розглядають як систему соціально-економічних заходів, які спрямовані на матеріальне забезпечення працівників, покращення якості життя та умов праці. Не зовсім логічним є трактування соціальної безпеки як системи заходів. Швидше це шляхи, способи забезпечення соціальної безпеки, а не її стан.

На нашу думку, найбільш влучне визначення соціальної безпеки сформовано О. Іляш [20, с. 58], яка розглядає її як стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективно використання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам.

Узагальнення існуючих теоретичних підходів науковців, котрі вивчали це питання, дали змогу виділити основні характеристики соціальної безпеки, що представлено у табл. 1.1.2.

Таблиця 1.1.2

Підходи до трактування поняття «соціальна безпека підприємства»

Автор	Тлумачення поняття	Ознаки (характеристики)	Спрямованість
1	2	3	4
В. Лугова, Т. Голубева [6, с. 70]	створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом та керівництвом підприємства, що забезпечується задоволенням матеріальних і нематеріальних потреб працівників та реалізацією інтересів підприємства;	взаємовигідні відносини на рівні підприємства між персоналом та керівництвом;	- задоволення матеріальних та нематеріальних потреб працівників; - реалізацію інтересів підприємства;
С. Омельчук [15, с. 208]	полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму для працівників підприємства, росту заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників;	забезпечення прожиткового мінімуму та росту заробітної плати;	- відповідність заробітної плати кваліфікації працівників; - відповідність системи мотивації та оплати кінцевим результатам роботи

Продовження табл. 1.1.2

1	2	3	4
Б. Купчак [16, с. 344]	характеризується таким станом соціально-економічного розвитку підприємства, що забезпечує його працівникам належний рівень життя, доходів, прийнятні умови праці та відпочинку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;	- належний рівень життя, доходів; - умови праці та відпочинку;	- на подальший соціально-економічний розвиток підприємства;
В. Безбожний [17, с. 19]	стан захищеності підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який досягається шляхом гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі та просторі;	захищеність підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз;	- реалізацію інтересів підприємства;
Н. Мехеда, А.Маджула [18]	система соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення працівників, покращення якості життя та умов праці;	матеріальне забезпечення підприємства;	- покращення якості життя, умов праці;
О. Ляшенко, В. Безбожний [19, с. 66]	характеризує різновекторну взаємодію в часі та просторі соціально-економічних інтересів з метою уникнення нівелювання деструктивних чинників у процесі досягнення цілей розвитку підприємства в умовах конкуренції;	взаємодія соціально-економічних інтересів;	- цілі розвитку підприємства;
О. Іляш [20, с. 58]	стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне використання персоналу для стабільного його функціонування та динамічного соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним загрозам.	взаємозв'язок людських корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей.	- ефективне використання персоналу та економічний соціальний розвиток.

Примітка. Узагальнено автором на основі джерел [6; 15-20]

Враховуючи вище викладене, можемо визначити, що соціальна безпека підприємства характеризується:

- станом злагоджених відносин між персоналом та керівництвом підприємства;
- рівнем забезпечення матеріальних інтересів працівників;
- належним рівнем життя, доходів, прийнятними умовами праці та

відпочинку працівників;

- станом захищеності від зовнішніх і внутрішніх загроз;
- як система соціально-економічних заходів;
- різновекторну взаємодію в часі та просторі соціально-економічних інтересів;
- як стан взаємозв'язку людських, корпоративних ресурсів і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне використання персоналу.

Отже, на наш погляд, поняття соціальної безпеки підприємства може бути визначене, як стан захищеності соціальних інтересів персоналу від зовнішніх та внутрішніх загроз щодо його професійного, соціального стану та рівня життєзабезпечення, за якого відбувається збереження та розвиток трудового потенціалу, а також зростання показників ефективності діяльності підприємства.

Наведене визначення дає підстави стверджувати, що соціальна безпека націлена на встановлення таких трудових і соціокультурних відносин, що забезпечують беззбиткову діяльність підприємства. Відтак, соціальну безпеку підприємства можна досліджувати як комбінацію її складових (табл. 1.1.3).

Таблиця 1.1.3

Складові соціальної безпеки підприємства

Складові безпеки	Вид безпеки
Безпека життя	Безпека здоров'я, фізична безпека, безпека праці
Безпека розвитку	Кар'єрна безпека, інтелектуальна безпека, адміністративна безпека
Мотиваційна безпека	Фінансова безпека, пенсійно-страхова безпека, безпека звільнення
Соціально-психологічна безпека	Психологічна безпека, комунікаційна безпека, інформаційна безпека, естетична безпека

Примітка. Розроблено автором

Крім того, вважаємо за доцільне наголосити, що рівень соціальної безпеки значною мірою залежить від результативності діяльності працюючих, зокрема, від розміру їх мінімальної заробітної плати та її динаміки. Вагоме значення має також динаміка показників середньої заробітної плати за категоріями персоналу, інтенсивність скорочення працюючих, ефективність використання робочого часу тощо.

Соціальна безпека підприємства є фактором досягнення результативності управлінських технологій та рішень, конкурентоспроможності підприємства, ефективності виробництва і використання трудового потенціалу. При зростанні конкуренції між підприємствами соціальна безпека стає головною умовою

розвитку суб'єктів господарювання та підвищення рівня їх соціального захисту. Заслуговує на увагу думка науковців щодо оцінки стану соціальної безпеки підприємства як певного рівня доходів, що забезпечують відповідний прожитковий мінімум і підтримують позитивну динаміку середньої заробітної плати, яка певною мірою залежить від результатів роботи підприємства.

Проведені дослідження дали змогу зробити висновки, про необхідність забезпечення та підтримки відповідного стану соціальної безпеки на рівні суб'єкта господарювання; дасть можливість останнім дотримувати певного рівня заробітної плати і його позитивної динаміки порівняно з мінімальним її розміром, встановленим державою; забезпечити своєчасність розрахунків з оплати праці та зменшити заборгованість із заробітної плати і таким чином підвищити рівень розрахункової дисципліни підприємства з працюючими; зменшити частку випуску трудомісткої продукції і, відповідно, підвищити частку матеріаломісткої продукції, більш вигідної для підприємства; уповільнити темпи скорочення персоналу та підвищити ефективність його використання [21].

Проведені дослідження соціальної безпеки дали змогу констатувати, що зазначена категорія потребує подальших досліджень відповідно до вимог часу. Комплексний підхід до соціальної безпеки, через параметри її оцінки, дасть змогу підвищити її рівень і, відповідно, покращити стан соціального захисту як окремих особистостей, так і держави в цілому.

1.2. Сутність екологічної безпеки

Нині загально визнані загрозливі тенденції зростання залежності суспільства від природного середовища через вичерпання природних ресурсів, зменшення асиміляційного потенціалу навколишнього середовища, втрати ним первинних властивостей. Основними причинами цього є прийняття екологічно необґрунтованих рішень; неефективне використання природних ресурсів; споживацьке ставлення до природних ресурсів, домінування поточних інтересів над перспективними; недосконале екологічне обґрунтування проектів; недосконалість системи державного управління, законодавчого забезпечення, організаційних механізмів у природокористуванні. Тому постає нагальна потреба реформи інститутів корпоративного управління. Йдеться не просто про імплементацію екологічних імперативів у структуру управління підприємством, а переорієнтацію мислення, системи прийняття управлінських рішень, критеріїв

ефективності згідно принципів екоефективності та екосправедливості [1].

Водночас, характерними ознаками господарського комплексу нашої держави є технологічна криза, фізична та моральна застарілість обладнання та технологій, високі ресурсо-, відходо- та енергоємність виробничих процесів, викривлена, незбалансована та диспропорційна галузева та територіальна структура економіки. Трансформаційні процеси в економіці повинні здійснюватися із врахуванням екологічного імперативу, адже саме момент зародження нових економічних зв'язків, яким є період трансформації економіки, є найбільш слушним для спрямування їх у потрібне, екологічно сприятливе русло.

З одного боку, сучасне суспільство не може задовольнити свої матеріальні та духовні потреби без збільшення масштабів суспільного виробництва, яке супроводжується зростанням техногенного впливу на біосферу. А з іншого – воно вимушене оберегти довкілля (забезпечувати свою екологічну безпеку), оскільки від стану останньої залежить і ефективність виробництва, і комфортність умов життя людей, їх здоров'я, та й взагалі сама можливість існування людини й життя на Землі.

Спостерігається діалектичний взаємозв'язок між соціально-економічним розвитком та станом довкілля. Розгляд соціальних, економічних і екологічних параметрів у комплексі є неодмінним, при цьому соціальна та економічна складові мають зумовлювати високу якість життя населення. Водночас, якість життя значною мірою зумовлюється екологічним чинником, тобто станом навколишнього середовища.

Проблемам екологічної безпеки присвячено праці таких науковців, як Б. Данилишина, С. Дорогунцова, Є. Єфімова, А. Качинського, Г. Лісиченка, І. Огородника, І. Підкамінного, В. Потапова, Г. Серова, О. Трофімчука, К. Фролова, М. Хилько, Є. Хлобистова, Є. Яковлева та ін.

Поняття екологічної безпеки вперше було застосоване у 1974 р. у США, у праці генерала М. Тейлора «Законні вимоги національної безпеки», де автор наголосив на тому, що основні загрози національній безпеці США розвиваються у невійськовій сфері. Чотири роки по тому президент інституту «Уорлдуотч» Л. Браун у своїй статті «Переглянути визначення національної безпеки» виділив найважливі проблеми, серед яких, разом з енергетичною кризою, були інфляція, імміграція та екологічні загрози. Вже у 90-х роках минулого століття американські політологи дійшли висновку, що вичерпання природних ресурсів та деградація довкілля поглиблюють розрив між економічною та соціальною сферами. Отже, різні публікації, статті, а також дискусії призвели до того, що в США поняття «екологічна безпека» було включено до концепції національної безпеки [2].

Екологічна безпека насамперед пов'язана з безпекою громадян у сфері екології. Це є передумовою здійснення природного і невід'ємного права людини на безпечне довкілля. Поняття «екологічна безпека» є також складовою і передумовою національної та міжнародної безпеки.

Екологічна безпека – це категорія соціальна, притаманна людському суспільству, формується в межах суспільних відносин. Тому екологічну безпеку більшість науковців визначають як складову соціальної безпеки. Зазначена категорія, характеризується, по-перше, як вічна цінність людського суспільства, що ґрунтується на певній системі гарантій екологічної безпеки співіснування природи і людини. Йдеться про безпеку людини у процесі взаємодії з природним середовищем, з небезпечними речовинами, використанням руйнівних або небезпечних технологій і процесів, здійснення різноманітних впливів на довкілля. При забезпеченні екологічної безпеки враховуються закони природи, за якими розвиваються екологічні об'єкти. Екобезпека здійснюється під контролем держави, яка для цього створила систему відповідних органів влади [3].

Поняття екологічної безпеки можна розглядати у різних масштабах – як локальних, регіональних, так і в глобальних. Проте екологічна безпека є обмеженою у часі та просторі, тобто зміни, які відбулись тепер, можуть стати незворотними завтра, зміни, які відбуваються у локальних межах, можуть перейти у глобальні [4].

А. Тендюк (А. Олексюк) провела дослідження та узагальнила підходи до тлумачень вченими дефініції екологічної безпеки з позиції врахування у ньому ключових об'єктів екологічної безпеки.

Так, перша група вчених розглядають екологічну безпеку з позицій відсутності зовнішніх загроз, тобто стану захищеності виключно для людини та суспільства. Такий підхід в центр екологічних проблем ставить виключно людину в екології прийнято називати антропоцентричним [5, с. 12-13].

Друга група вчених при розгляді екологічної безпеки виділяють такі об'єкти забезпечення екологічної безпеки, як людина та природні ресурси, що дає можливість стверджувати, що метою забезпечення екологічної безпеки є якісне середовище проживання людини та забезпечення потреби в природних ресурсах, для можливостей нормального економічного та соціального розвитку суспільства та держави.

Третю групу представляють вчені, які розглядаючи екологічну безпеку виділяють серед об'єктів її забезпечення не лише людину, але і біосферу, що дає змогу говорити, про поєднання при такому трактуванні, антропоцентричного та біоцентричного підходів. Зазначимо, що біоцентричним, в екології прийнято

називати підхід, що базується на збереженні біосфери, її властивостей до саморегуляції, якісної та кількісної своєрідності [5].

Четверту групу представляють вчені (Масловська Л., Герасимчук З.), які у тлумаченні екологічної безпеки враховують антропоцентричний, біоцентричний та ресурсний підходи. Вважаємо, що виходячи із взаємозв'язків та об'єктивних закономірностей розвитку природних систем, саме досягнення рівноважного стану та гармонійного функціонування реципієнтів екодеструктивного впливу, дозволить забезпечити та гарантувати екологічну безпеку територіальних утворень [5].

Екологічну безпеку можна розглядати з різних точок зору, тому відповідно існують її різноманітні трактування (таблиця 1.2.1).

Таблиця 1.2.1

Підходи до трактування сутності екологічної безпеки

Автори	Сутність поняття «екологічна безпека»	Характерні ознаки
1	2	3
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50)	Це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується запобігання погіршенню екологічної ситуації та виникненню небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів [6]	Характеризується як стан належної екологічної ситуації та зменшення небезпеки для здоров'я
ДСУ «Безпека промислових підприємств. Терміни і визначення»	Це відсутність дій, станів та процесів, які прямо чи опосередковано призводять до суттєвих збитків для навколишнього середовища, населення та матеріальних об'єктів [7]	Характеризується відсутністю суттєвих збитків для НПС
А. Качинський	Це складова національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля, держави від реальних або потенційних загроз, котрі створюються антропогенними або природними чинниками стосовно навколишнього середовища і гарантуються законодавчими державними актами [4]	Стан захищеності від екологічних загроз
М. Хилько	Це сукупність певних властивостей навколишнього середовища і створюваних цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних чинників і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на навколишнє середовище і негативні зміни, що відбуваються в ньому, забезпечується збереження здоров'я життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь [9]	Стан, за якого наявний мінімальний антропогенний вплив на навколишнє середовище та об'єкти біосфери

Продовження табл. 1.2.1

1	2	3
І. Підкамінний	Це спосіб захисту та збереження людини й довкілля від впливу різноманітних реальних і потенційних екологічних загроз [8]	Характеризується як процес захисту від впливу загроз
І. Огородник	Це стан захищеності населення та довкілля від різноманітних видів небезпеки природного та техногенного походження [10]	Стан захищеності від небезпек різно-го походження
Є. Єфімова	Це стан захищеності об'єкта (особистості, території, промислового або природного об'єкта) від загроз забруднення природних об'єктів [11]	Відсутність загроз для природних об'єктів
В. Потапов	Це відсутність неприпустимого екологічного ризику, що пов'язаний з можливістю нанесення збитків [12]	Відсутність екологічного ризику
Є. Хлобистов	Це складова національної безпеки, яка передбачає певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, який здатний забезпечувати стале відтворення природно-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення [13]	Стан забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу та відповідних умов для життєдіяльності населення
О. Судакова, Д. Судакова	Це стан захищеності економічних інтересів підприємства від реальних і потенційних екологічних загроз, що створюються в результаті виробничої діяльності господарюючих суб'єктів внаслідок екологічно необумовленого господарювання, за умов мінімізації негативного впливу виробничої діяльності самого підприємства на навколишнє природне середовище і суб'єктів виробничого процесу [14]	Стан захищеності економічних інтересів підприємства від реальних і потенційних екологічних загроз
О. Ілляшенко, О. Будрик М. Костецький	Це гарантії економічного розвитку підприємства, на основі безпечного використання зовнішнього і внутрішнього соціально-економічного, природно-ресурсного та мінерально-сировинного потенціалу [15, 16]	Гарантія економічного розвитку підприємства

Примітка. Узагальнено на основі джерел [6-16].

В. Щербина розглядає безпеку як комплексне поняття, і таку систему заходів, що забезпечують нейтралізацію можливих негативних наслідків. Це вимагає професійної підготовки фахівців, які кваліфіковано можуть забезпечити достатній рівень безпеки і такий «бажаний» стан суб'єкта управління, за якого ймовірність змін його якостей і параметрів зовнішнього середовища негативно не впливає на результати діяльності [17, с. 222].

А Войнаренко та О. Яременко зазначають, що безпека – це «такий стан суб'єкта господарювання, при якому ефективно функціонують механізми запобігання або зменшення впливу загроз стабільності розвитку та функціонування» [18, с. 60].

Отже, визначення сутності екологічної безпеки неоднозначне. При цьому найчастіше її розглядають як:

- стан захищеності від екологічних загроз;
- відсутністю суттєвих збитків для навколишнього середовища;
- стан належної екологічної ситуації;
- мінімальний антропогенний вплив на навколишнє середовище та об'єкти біосфери;
- відсутність загроз для природних об'єктів;
- відсутність екологічного ризику;
- забезпечення відтворення природно-ресурсного потенціалу та відповідних умов для життєдіяльності населення;
- стан абсолютної захищеності окремої людини, групи людей чи суспільства загалом від впливів зовнішнього середовища чи змін, які у ньому відбуваються.

Екологічна безпека передбачає задоволення екопотреб у всіх виявах життєдіяльності, гарантію проживання в екологічно чистому та сприятливому для життєдіяльності середовищі.

Коли йдеться про екологічну безпеку підприємства, то розглядають дві позиції:

- 1) захищеність довкілля, людей від негативного впливу діяльності підприємства;
- 2) захищеність підприємства від екологічних загроз.

Виходячи з цього, виділяються внутрішні та зовнішні загрози екологічній безпеці підприємства.

Перша позиція виходить з того, що господарська діяльність пов'язана з витратами ресурсів, негативним впливом на довкілля через викиди, скиди, відходи виробничої діяльності, порушення природних ландшафтів, шкідливі умови праці, що призводить до професійних захворювань, нещасних випадків тощо. Неефективне використання ресурсів та високий рівень забруднень і відходів найчастіше пов'язаний з використанням застарілих технологій та технічних засобів. Для багатьох підприємств характерний високий рівень морального та фізичного старіння обладнання, залишковий принцип фінансування природоохоронних заходів та капітальних вкладень в очисні споруди. Крім того приймаються управлінські рішення, де пріоритетом є економічні інтереси без урахування екологічних аспектів діяльності, наявні випадки порушення технології, техніки безпеки та принципів екологобезпечного виробництва.

Недотримання умов екологічної безпеки призводить і до збільшення витрат підприємства. Зокрема, якщо є шкідливе виробництво, зростають відповідні

доплати, витрати на виплату пільгових пенсій, компенсації при професійних захворюваннях, травмах на виробництві. Якщо підприємство використовує природні ресурси, то стають платниками збору за спеціальне використання природних ресурсів на основі встановлених нормативів і лімітів, що відноситься до витрат на виробництво. Понаднормове використання оплачується з прибутку. Аналогічна ситуація зі збором за забруднення навколишнього природного середовища, що встановлюється на основі фактичних обсягів викидів і лімітів.

В цьому контексті екологічна безпека пов'язується з:

- відсутністю суттєвих збитків для навколишнього середовища завдяки використанню екологічно безпечних технологій, застосування екологічно чистого виробництва або використання очисних споруд, які мінімізують негативні впливи (викиди в атмосферу, скиди у воду, забруднення ґрунтів не перевищують ГДН);
- відсутністю негативного впливу на здоров'я людей – жителів території, де розміщене підприємство і працівників підприємства;
- дотриманні норм чинного екологічного законодавства та зменшення витрат і втрат від забруднення навколишнього середовища;
- створення на підприємствах безпечних умов праці, забезпечення техніки безпеки;
- можливістю отримання переваг за умови екологічно безпечної діяльності (підвищення конкурентоспроможності за рахунок позитивного іміджу, зниження непродуктивних витрат, збільшення прибутків за рахунок вищих цін на екологічно чисту продукцію; підвищення експортного потенціалу).

Друга позиція, пов'язана з зовнішніми загрозами екологічній безпеці підприємств, визначається, в першу чергу, сферою та специфікою їх діяльності. Зокрема, для підприємств сільськогосподарської сфери, лісового господарства та інших підприємств-природокористувачів, важливі природно-кліматичні, природоресурсні умови, відсутність природних та техногенних катаклізмів. Для багатьох закладів сфери послуг важливе чисте довкілля, повітря, наявність непорушених екосистем, якісної прісної води (туризм, рекреація).

В цьому контексті екологічна безпека підприємства пов'язується з:

- наявністю сприятливих природно-кліматичних умов;
- наявністю та доступністю до необхідних природних ресурсів, у тому числі, водних, земельних;
- відсутністю загроз природного та техногенного походження (в тому числі радіаційного, акустичного, іонізуючого, хвильового);
- відсутністю негативного впливу – забруднень, шкідливих відходів, з боку інших суб'єктів;

- наявністю дієвої правової бази та системи управління охороною навколишнього природного середовища;

- дотриманням екологічних нормативів, технічних, санітарно-гігієнічних, будівельних та інших норм і правил, що містять вимоги щодо охорони довкілля.

Є ще один важливий аспект. Україна поставила за мету інтегруватися у Європейський Союз, а це передбачає виконання певних вимог. У ЄС сформовано понад 300 правових актів (конвенції, директиви, постанови, правила та рекомендації), які визначають його екологічну політику.

Екологічне законодавство ЄС забезпечує:

- суворий контроль за викидами від автотранспорту, небезпечними хімічними речовинами в споживчих товарах, рух відходів, контроль за небезпечними речовинами та препаратами і т. д.;

- контроль за діяльністю, виробничими процесами, які впливають на навколишнє середовище або здоров'я людини;

- охорону якості навколишнього середовища.

Діє Міжнародна Декларація більш чистого виробництва (Cleaner Production), Стратегія «Integrated Product Policy (IPP)» (Комплексна політика продукту), метою якої є сприяння розвитку ринку екологічно чистих продуктів. Ця стратегія зосереджується на трьох етапах процесу прийняття рішень, які значною мірою впливають на життєвий цикл продуктів.

Визначено процедури та процесуальні права щодо оцінки впливу проектів та видів діяльності на навколишнє природне середовище. Зокрема, в країнах ЄС діє директива «Оцінка впливу деяких державних і приватних проектів господарської діяльності на навколишнє середовище», відповідно до якої така оцінка обов'язкова для проектів, які можуть мати негативний вплив на навколишнє середовище.

Відповідно до цього в Україні відбуваються процеси створення і впровадження інтегрованих систем управління якістю (ДСТУ ISO 9001, ДСТУ ISO 14000, OHSAS 18000), які відповідають вимогам міжнародних стандартів. Це є умовою для сталого розвитку підприємств, їх виходу і просування на міжнародні ринки, оскільки відповідність стандартам та наявність сертифікованих систем управління якістю підвищує довіру зі сторони інвесторів і потенційних споживачів.

В Україні:

- відбулись процеси створення і впровадження інтегрованих систем управління якістю (ДСТУ ISO 9001, ДСТУ ISO 14000, OHSAS 18000), які відповідають вимогам міжнародних стандартів, є умовою для виживання і сталого

розвитку підприємств, їх просування на міжнародні ринки, оскільки їх наявність підвищує довіру зі сторони інвесторів;

- існує достатньо розвинене екологічне право, що передбачає міжнародне співробітництво (ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», «Земельний кодекс», «Водний кодекс», «Кодекс про надра», «Лісовий кодекс», «Про охорону атмосферного повітря», «Про тваринний світ», «Про рослинний світ»);

- створена і діє відповідна інституційна структура, що забезпечує управління раціональним використанням, відтворенням, охороною та відновленням природних ресурсів (Міністерство екології та природних ресурсів, Державне агентство водних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державна екологічна інспекція України, Державне агентство екологічних інвестицій України, Служба державної охорони природно-заповідного фонду України, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства);

- розроблено державні стандарти з вимогами до формування проектної документації та екологічної документації з оцінки впливу на навколишнє середовище;

- впроваджені положення про екологічний моніторинг та екологічне прогнозування [19].

Проте важливо, щоб досвід ЄС використовувався і реалізовувався на практиці.

Підприємства, які виходять на міжнародні ринки, змушені дотримуватись міжнародних норм, здійснювати діяльність згідно стандартів ISO 14000 і одержувати сертифікат з екологічної безпеки виробництва і продукції.

З цієї позиції екологічна безпека підприємства визначається такими аспектами: екологізацією виробництва; переходом на виробництво екологічно чистої продукції; застосуванням сучасних екологобезпечних технологій; застосуванням енергоощадних, ресурсощадних, безвідходних технологій, технологій замкнутого циклу; забезпечення відповідності стандартам якості не лише продукції, а й всього виробничого циклу..

Екологічно чиста продукція є конкурентоспроможною на світових ринках, забезпечує високі доходи. Тому забезпечення екологічної безпеки підприємств є основою їх економічної безпеки.

Всі процеси щодо забезпечення екологобезпечної діяльності підприємств залежать значною мірою від наявних фахівців, які мають відповідні знання, вміння і переконання щодо пріоритетності екологічних позицій діяльності

підприємства. Стан багатьох сфер діяльності з очевидністю показав недоліки в управлінні ними, а отже як багато залежить від системи менеджменту та розробки відповідних інструментів і процедур. Окремо слід відзначити доцільність формування спеціалізованих програм з менеджменту в технічних університетах при підготовці технічних спеціальностей, освітні програми яких передбачають зазвичай вивчення спеціальних дисциплін техніко-технологічного спрямування. Проте вони не формують системного бачення проблем та шляхів їх вирішення з урахуванням альтернативних варіантів управлінських рішень, співвідношення витрат і вигод, стратегічних перспектив розвитку підприємства, галузі, економіки чи комунального господарства міста, регіону тощо.

Відсутність таких знань призводить до прийняття необґрунтованих управлінських рішень, неефективного використання обмежених ресурсів. Особливої актуальності набувають інтегровані системи управління якістю, які передбачають поєднання екологічного менеджменту та менеджменту якості. Тому є потреба у навчанні фахівців за такими освітніми програмами.

Отже, основними ознаками екологічної безпеки є:

- забезпечення відповідності усіх аспектів функціонування підприємств вимогам чинного екологічного законодавства та національних і міжнародних екологічних стандартів;
- забезпечення екологічного оздоровлення та відтворення порушених екосистем;
- використання екологобезпечних ресурсів та технологій;
- наявність відповідних фахівців, які приймають екологвомотивовані управлінські рішення;
- використання в системі управління підприємствами екологічного менеджменту;
- застосування стратегічного підходу як основи розвитку підприємств, оскільки екологізація виробництва відображає довготермінові цілі та результати його функціонування;
- наявність ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення екологічної безпеки.

Отже, на основі зазначеного можна стверджувати, що екологічна безпека підприємства – це, з одного боку, стан захищеності від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, з другого – його здатність швидко усунути загрози, забезпечувати своє функціонування на основі екологоорієнтованих техніко-технологічних та управлінських інновацій, що унеможливають нанесення шкоди навколишньому природному середовищу.

1.3. Сутність економічної безпеки

Діяльність підприємств перебуває під впливом ряду чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, які несуть в собі певні ризики та небезпеки. З метою уникнення їхнього негативного впливу, оперативного реагування на виклики середовища функціонування, необхідно формувати відповідну систему управління безпекою підприємства.

Питання економічної безпеки висвітлювати Л. Абалкін, А. Архипов, Т. Білокінь, В. Білоус, М. Ващекін, С. Глазьев, Р. Дацків, Я. Жаліло, А. Кірієнко, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, О. Новікова, Є. Олейников, В. Паньков, Г. Пастернак-Таранушенко, І. Плетникова, Р. Покотиленко, В. Пономарьов, С. Пирожко, В. Савіна, В. Сенчegov, В. Тамбовцев, В. Шликов та ін. Проте серед науковців не сформованого комплексного та єдиного бачення економічної безпеки підприємства. Одні пропонують створювати систему економічної безпеки, інші – соціальної. Дехто розглядає більш широко, звертаючи увагу на необхідність врахування трьох основних складових: економічної, соціальної та екологічної, тобто формувати систему соціо-еколого-економічної безпеки.

В межах цього дослідження пропонуємо приділити увагу саме економічній безпеці, оскільки, на нашу думку, ця складова є визначальною у діяльності підприємства. До такого висновку прийшли, виходячи з того, що основною цінністю підприємства є персонал. І саме ефективність його використання, рівень продуктивності, мотивованості до праці, можливості відтворення залежать від того, на скільки працівники відчуватимуть захищеність та безпеку. Поряд з тим, підприємству для того, щоб проводити ефективну соціальну політику, необхідно досягнути достатнього рівня економічної безпеки.

Та перш ніж перейти до з'ясування сутності соціально-економічної безпеки, необхідно дослідити етимологію самого поняття «безпека».

Безпека є важливою передумовою життя кожної окремої людини та колективу загалом, яким може виступати і трудовий. Грунтуючись на дослідженнях А. Маслоу [1], можна стверджувати, що безпека належить до первинних потреб людини і важливість її задоволення перебуває на рівні з фізіологічними. Незадоволення цієї потреби виводить людину за межі ефективної та стабільної участі у суспільно-економічному житті, знижує продуктивність діяльності. Подібні думки зустрічаємо і в інших науковців, які вивчали проблеми мотивації на основі задоволення потреб людини, зокрема Альдерфера, Герцберга [2, с. 380]. МакКлелланд [3] прийшов до думки, що в сучасних умовах ці потреби

навіть не повинні підлягати глибокому обговоренні у ході розробки мотиваційних заходів, їх безумовно необхідно забезпечити, а акцент робити на потребах вищого рівня.

У давні часи безпеку визначали як явище, коли відсутні загрози або зло. За часів середньовіччя безпеку розглядали як врівноважений стан духу людей, які вважали себе захищеними. В епоху відродження завдяки філософським концепціям Т.Гоббса, Дж.Локка, Ж-Ж. Руссо безпеку почали пов'язувати з функціонуванням держави [4, с. 123].

У цей період наукове тлумачення поняття безпеки було сформоване Г. Гегелем, який зазначив, що завдяки державі в людини «звичка до безпеки стала її другою натурою» [5]. Тобто, на державу покладалася основна роль у гарантуванні безпеки індивіда, господарюючого суб'єкта чи суспільства загалом.

При цьому необхідно пам'ятати, що стану абсолютної безпеки у природі не може існувати, адже кожна система перебуває під впливом певних чинників, сама впливає на середовище свого функціонування, змінює його і змінюється сама [6, с. 27].

Також необхідно враховувати, що стан безпеки – це, з однієї сторони, здатність запобігати та уникати шкоди життєво важливим інтересам особи, господарюючого суб'єкта чи суспільства загалом, а з іншої – це стан захищеності останніх [7].

Виходячи з вище розглянутого, безпека – це складне поняття, яке може відображати потребу, відчуття, результат ціленаправленої діяльності, а також стан, за якого відбувається захист життєвоважливих інтересів суб'єктів соціально-економічної системи від можливих загроз та небезпек з метою забезпечення їх нормального функціонування.

Не менш складною для дослідження є поняття економічної безпеки. Оскільки її розглядають на різних рівнях, у різних функціональних сферах, проте однакостійності щодо її тлумачення та змістового наповнення серед науковців поки що немає.

Вперше поняття «економічна безпека» було вжите Ф. Рузвельтом, який визначав її як стан, за якого запечені такі економічні права, як право на гідне житло, добру освіту, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукти та достатній рівень зайнятості населення.

На офіційному рівні це поняття вперше було задекларовано у 1985 році при прийнятті Резолюції про міжнародну економічну безпеку на 40-ій сесії Генеральної асамблеї ООН, а на 42-й Генеральній Асамблеї ООН прийнята

Концепція міжнародної економічної безпеки, яка вирізняє ієрархію рівнів економічної безпеки: глобальна, міжнародна, національна, регіональна, місцева, об'єктова (безпека окремого підприємства).

У вітчизняній науці поняття «економічна безпека» вперше появилось орієнтовно в 1994 році у праці Г. Пастернак-Таранушенко «Економічна безпека держави» [8, с. 25].

Проте на сьогодні дослідження цього поняття охопило практично всі рівні, включаючи економічну безпеку особи, колективу, підприємства, регіону та держави. Та на кожному з них існують свої підходи до трактування сутності поняття та його змістового наповнення. Нам необхідно зосередитися саме на вивченні економічної безпеки підприємства. З метою систематизації та структуризації цього поняття, проведемо його теоретичний аналіз.

Є. Олейников визначає економічну безпеку підприємства як стан найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства на теперішній час і в майбутньому [9, с. 54]. На нашу думку, для забезпечення економічної безпеки підприємства не достатньо буде тільки ефективного використання ресурсів. Є ще ряд інших складових діяльності, які мають суттєвий вплив на процес гарантування безпеки.

А. Кирієнко трактує економічну безпеку підприємства як стан оптимального для підприємства рівня використання його економічного потенціалу, за якого реальні та/або можливі збитки виявляються нижчими за встановлені підприємством межі [10, с. 5]. В цьому визначенні сумнівним є критерій визначення рівня безпеки – збитки. Підприємство у своїй діяльності повинно орієнтуватися на прибуток, а не збиток. І недоотримання першого також може визначатися як загроза економічному становищу, а не його безпека.

Деяко подібне трактування економічної безпеки підприємства подають Т. Кузенко та С. Ілляшенко, розглядаючи його як стан ефективного використання усіх ресурсів і наявних ринкових можливостей, що дозволяє підприємству уникнути внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечує його тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної місії [11, с. 5; 12, с. 13].

Д. Ковальов та Т. Сухорукова розглядають економічну безпеку підприємства як захищеність від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, які не відбиваються негативно на його діяльності [13, с. 48]. З нашої точки зору, у визначенні упущені чинники внутрішнього середовища, які несуть у собі не менше потенційних загроз ніж зовнішні.

М. Бендіков трактує економічну безпеку підприємства як захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз [14]. Науковець зробив акцент саме на захищеності окремих складових потенціалу підприємства, не врахувавши інші елементи діяльності, що, на нашу думку, є суттєвим упущенням.

І. Плетникова визначає економічну безпеку підприємства як стан захищеності його діяльності від зовнішніх і внутрішніх загроз, а також здатність адаптуватися до існуючих умов, які не впливають негативно на його діяльність [15, с. 7]. Це трактування дає досить обмежене уявлення щодо стану економічної безпеки підприємства, оскільки не вказує, який при цьому фінансовий стан підприємства, його результативність та можливості подальшого розвитку.

Ю. Кракос та М. Серік характеризують економічну безпеку підприємства як захищеність його виробничо-господарської діяльності від небажаних змін в цих сферах як з боку зовнішніх, так і внутрішніх чинників [16, с. 7]. Знову ж таки бачимо певне обмеження в трактуванні безпеки, оскільки автори говорять тільки про виробничо-господарську діяльність і її захищеність, а інші напрями діяльності упущені в поля зору.

К. Раздіна дає трактування економічної безпеки підприємства як комплексу заходів, які сприяють підвищенню фінансової стійкості господарчих суб'єктів, які захищають їх комерційні інтереси від впливу негативних ринкових процесів [17, с. 64]. На нашу думку, дискусійним є положення щодо визначення безпеки як комплексу заходів певного цільового спрямування, скоріше це все-таки стан, який досягається при реалізації цих міроприємств.

А. Колосов тлумачить економічну безпеку підприємства як стан захищеності життєво важливих економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх джерел небезпеки [18, с. 27].

Г. Козаченко та В. Пономарьов розглядають економічну безпеку підприємства як міру гармонізації в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ними суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства [19, с. 106]. Вважаємо, що при забезпеченні економічної безпеки економічні інтереси повинні бути узгоджені не тільки із суб'єктами із зовнішнього середовища, а й внутрішнього та внутрішніми можливостями.

В. Шликов економічну безпеку підприємства визначає як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних загроз [20, с. 97]. Стан захищеності без можливостей

подальшого розвитку не дозволяє говорити про економічну захищеність. Тому науковцю доцільно було б врахувати цей момент при трактуванні сутності поняття.

С. Дубецька розглядає економічну безпеку підприємства як стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору його стійкості (самовиживання) та розвитку в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз, непередбачуваних дій та складно прогнозованих чинників [21, с. 170].

Н. Подлужна говорить про економічну безпеку підприємства як характеристику системи, що самоорганізовується та соморозвивається, стан, за якого економічні параметри дозволяють зберегти головні її властивості: рівновагу і стійкість при мінімізації загроз [22, с. 6]. На відміну від попереднього визначення, де вказувалося, що в умовах економічної безпеки є можливості для подальшого розвитку, в цьому трактуванні це опущено. Що, на нашу думку, є не досить доречним, оскільки завдання гарантування економічної безпеки – це не тільки збереження основних параметрів, але і їх оновлення та розширення.

М. Капустін визначає економічну безпеку підприємства як сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів [23, с. 46]. Дискусійним вважаємо бачення науковця щодо безпеки як сукупності чинників. Знову ж таки ми дотримуємося думки, що це відповідний стан.

Проведене аналітичне дослідження дозволяє зробити висновок про відсутність єдиної думки серед науковців з приводу трактування економічної безпеки підприємств. Економічну безпеку підприємства трактують як: стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз; стан ефективного використання ресурсів або потенціалу; узгодження і захист економічних інтересів; захист від економічних злочинів; наявність конкурентних переваг; стан стійкості, сукупність заходів чи чинників.

Вивчення окремих тлумачень економічної безпеки підприємства дозволило виділити підходи до його трактування, зокрема: ресурсно-функціональний, ентропійно-функціональний, комерційноспрямований, стійкісноорієнтований.

Аналіз також дав можливість виділити такі ознаки економічної безпеки підприємства:

- захищеність соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища;
- стійкість та стабільність, яка реалізується через забезпечення відповідного рівня прибутковості;

- узгодженість і реалізація економічних інтересів відповідно до стратегічної мети діяльності підприємства;

- можливість самоорганізації та саморозвитку.

Отже, економічну безпеку підприємства пропонуємо трактувати, як стан надійної захищеності соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища, який дає можливості для самоорганізації та саморозвитку, гарантує стійкість та стабільність в умовах відповідного рівня прибутковості та узгодженості й реалізації економічних інтересів.

Для забезпечення економічної безпеки на підприємстві, що є цілою системою, необхідно визначити її основні функціональні складові. Водночас широке коло проблем, з якими пов'язана економічна безпека підприємства вимагає її узагальнення і системної класифікації її функціональних складових. Це дасть змогу в конкретних умовах окремо взятого підприємства проаналізувати вплив на його діяльність її окремих складових. Функціональні складові економічної безпеки підприємства – це сукупність основних напрямів його економічної безпеки, істотно відмінних один від одного за своїм змістом.

Підходи науковців до структуризації економічної безпеки підприємства зведемо у таблиці 1.3.1.

Таблиця 1.3.1

Підходи науковців до структуризації ЕБП

Науковці	Підсистеми та складові елементи економічної безпеки підприємства
Гічова Н. [24, с. 23]	Поточна економічна безпека. Тактична економічна безпека підприємства: виробничо-технічна складова; інтелектуально-кадрова складова; комерційна складова. Стратегічна безпека: ринкова складова безпеки; соціальна складова; інноваційно-технологічна складова; сировинна та енергетична безпека; екологічна безпека.
Судакова О. та ін. [25]	Фінансова; інтелектуальна і кадрова; техніко-технологічна; політико-правова; інформаційна; екологічна; силова.
Покропивний С. [26, с. 526]	Фінансова, інтелектуальна, кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна та силова.
Клопов І. [27, с. 43]	Фінансова, техніко-технологічна, кадрова, інформаційна.
Ільшенко С. [12, с. 12]	Фінансова, ринкова, інтерфейсна, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова.
Карпунь І. [28, с. 418]	Фінансова, ринкова, інтерфейсна, інтелектуальна, кадрова, технологічна, правова, екологічна, інформаційна, силова, енергетична, соціальна, інтерфейсна.

Примітка. Узагальнена автором на основі джерел [12, 24-28]

Таким чином, вчені по-різному структурують економічну безпеку підприємства. На думку Н. Гічова, економічна безпека підприємства включає 2 великі блоки: тактичну безпеку та стратегічну безпеку [24]. Вважаємо, такий підхід має право на життя, однак, він передбачає надто комплексну оцінку безпеки підприємства, що не дозволяє оцінити найменші складові, а відтак, даний підхід є надто узагальнюючим.

Д. Гречко, О. Судакова та А. Шкурупій розглядають економічну безпеку підприємства за такими складовими, як фінансова, кадрова, інтелектуальна, технічна [25]. Однак, на нашу думку, в даному підході не враховано особливості зовнішнього макросередовища, тобто не враховано впливу держави, ринку на діяльність підприємства і на рівень економічної безпеки підприємства. Дану структуру було розширено в підході С. Ільяшенка. Вчений, на відміну від своїх попередників врахував вплив зовнішнього середовища, виділивши ринкову та правову безпеку, що враховували вплив ринку та держави на рівень економічної безпеки підприємства. [12]. Однак, на нашу думку його підхід можна спростити, об'єднавши деякі однотипні види економічної безпеки, наприклад кадрову та інтелектуальну, адже вони стосуються безпосередньо персоналу підприємства.

На рисунку 1.3.1 відобразимо типову структуру економічної безпеки підприємства.

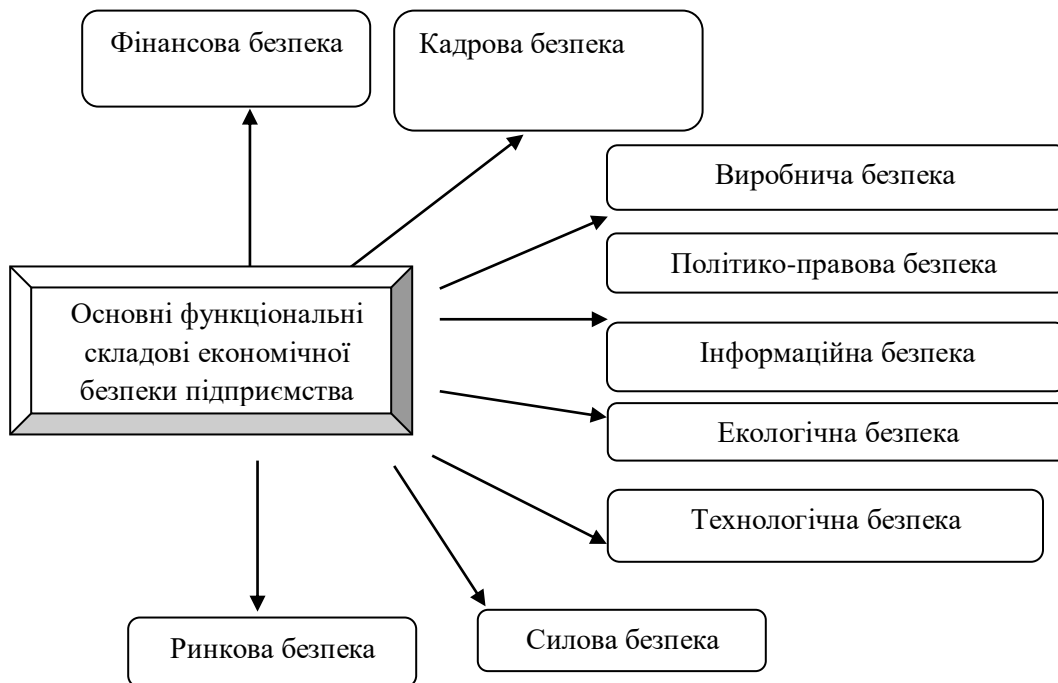

Рис. 1.3.1. Складові елементи економічної безпеки підприємства
Примітка. Побудовано автором

На основі проведеного теоретичного аналізу, можна зробити висновок, що економічну безпеку підприємства варто розглядати на поточному та стратегічному рівнях.

Складовими елементами поточної економічної безпеки підприємства є [29]:

- кадрова безпека – це стан захищеності підприємства від ризиків та загроз з метою створення умов для найбільш ефективного управління персоналом, як визначального ресурсу для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства;

- фінансова безпека – це стан, за якого підприємство характеризується спроможністю протистояти загрозам і негативним впливам зовнішнього середовища на його фінансову достатність, фінансову самостійність та результативність виробничо-господарської діяльності, а також спроможність швидко усунути загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на діяльності підприємства;

- виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу підприємства, що здатний забезпечити ріст випуску продукції та розширення його асортиментно-номенклатурних позицій.

Стратегічна економічна безпека підприємства формується з таких елементів:

- екологічна безпека – це стан, за якого в результаті діяльності підприємства не виникає негативного впливу на стан та здоров'я його працівників чи на навколишнє середовище, або якщо й виникає такий вплив, то працездатність людини відновлюється після робочої зміни, а стан навколишнього середовища не погіршується;

- інформаційна безпека – це забезпеченість підприємства точною, своєчасною, достовірною інформацією, необхідною для ухвалення управлінських рішень;

- інноваційна безпека – це забезпеченість підприємства прогресивними, якісно новими технологіями, що безперервно виникають у часі та просторі та відповідають передовим світовим розробкам;

- ретроспективна безпека – характеризує ретроспективну ефективність використання всіх ресурсів підприємства з огляду на результати сьогодення;

- ринкова безпека – це стан захищеності підприємства від неефективно обраної моделі поведінки на ринку, помилок у товарно-збутовій політиці, політиці ціноутворення, виготовлення неконкурентоспроможної продукції;

- силова безпека – це захищеність підприємства від загроз життю його власників та працівників, їх здоров'ю та матеріальному благополуччю, а також

захист майна підприємства від кримінальних посягань тощо;

- енергетична безпека – це стан захищеності енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань, а також здатність до протистояння і відтворення його оргструктури.

Кожна з наведених функціональних складових економічної безпеки підприємства характеризується власним змістом, набором функціональних критеріїв і способами забезпечення.

1.4. Сутність соціоекологоекономічної безпеки

Через глобальні трансформації та нестабільність українського суспільства, активізацію загроз життю, здоров'ю, матеріальному та соціальному благополуччю безпека посідає особливе місце у структурі суспільних цінностей. Наявність цих загроз призводить до витрат ресурсів, що негативно впливає на показники економічної безпеки країни, її громадян, формує нові виклики, які пов'язані з необхідністю змін як в життєдіяльності громадян, так і життєздатності національної економіки [1].

Ситуація ускладнюється кризовими явищами екологічного характеру через значне фізичне та моральне зношення основних засобів підприємств, застарілість технологій, високий рівень матеріало-, ресурсо-, енерго-, відходомісткості виробництва. Пресинг економічної діяльності на навколишнє природне середовище призводить до вичерпання ресурсів, асиміляційного потенціалу, незворотних змін у ньому. Це негативно відображається на здоров'ї людей, умовах їх життя та праці, забезпеченості, можливостях розвитку.

Будь-яке підприємство є відкритою системою, що функціонує в динамічному зовнішньому середовищі, в якому формуються як можливості, так і загрози, на які потрібно реагувати. Зміни у зовнішньому середовищі призводять до змін внутрішнього середовища підприємства, надаючи додаткові можливості для реалізації цілей розвитку, або обмежуючи ці можливості, призводячи до втрати бажаних результатів, недосягнення поставлених цілей. Під впливом зовнішнього середовища змінюються ринкові позиції підприємства, а отже – цілі розвитку підприємства, його техніко-технологічна та виробнича база, система менеджменту, вимоги до персоналу, інноваційна та інвестиційна активність, відбуваються організаційні зміни.

Чинники, що формують відповідний рівень безпеки підприємства у кожній сфері діяльності мають свою специфіку. Як зазначає Н. Хумарова, більшість визначень поняття «підприємство» відображає його економічну сутність, проте природокористування є його невід'ємною специфічною функцією, оскільки «навколишнє природне середовище виступає не тільки джерелом природних ресурсів, але й забезпечує саму можливість виробничої діяльності підприємства, реалізацію його цілей. ... Підприємство впливає на навколишнє природне середовище, а останнє впливає на нього». Тому актуальним є принцип гармонізації функціонування «внутрішніх (штучних)» і «зовнішніх (природних)» підсистем підприємства, що полягає в забезпеченні балансу між рівнем негативного впливу підприємства на навколишнє середовище і «пропускну здатності» екосистем, що знаходяться в зоні екологічної відповідальності [2, с. 64-65].

Тому існує проблема формування такої системи управління підприємствами, яка враховувала б не лише економічну, а й екологічну та соціальну складові. Практичні кроки щодо цього потребують переосмислення та використання відповідних базових категорій, зокрема соціоекологоекономічної безпеки.

Проблемам безпеки присвячено багато наукових праць. Більшість з них стосується визначення сутності та механізмів забезпечення національної безпеки, економічної та фінансової безпеки підприємств, соціальної та особистісної безпеки, екологічної безпеки держави, регіону. Вчені пропонують різні трактування цих понять.

Вивченням економічної безпеки підприємства займалися такі вчені як Г. Андрощук, Т. Васильців, О. Власюк, О. Барановський, В. Геєць, Л. Донець, В. Іванов, Я. Жаліло, М. Камлик, А. Козаченко, Г. Козаченко, О. Кизим, Ю. Лисенко, О. Ляшенко, А. Мокій, В. Мунтіян, О. Прокопенко, М. Петрушенко, Н. Реверчук, С. Шкарлет та інші. Ними розроблено теоретико-методологічні засади оцінки економічної безпеки підприємства, обґрунтовано механізми та окремі інструменти управління економічною безпекою, виділені певні акценти та пріоритетні напрями забезпечення економічної безпеки підприємства.

Питанням екологічної безпеки присвятили дослідження Т. Акімова, Н. Андрєєва, С. Байдаков, С. Дорогунцов, В. Ковтун, В. Луцько, С. Лісовський, В. Степанов, С. Харічков, В. Хаскін, М. Хвесик та інші. Екологічна безпека загалом розглядається як складова національної, а екологічна безпека підприємства – як складова економічної. Акцент на цій складовій робиться з позиції усунення екодеструктивного впливу підприємства на навколишнє

природне середовище (НПС), середовище людської життєдіяльності. Зокрема, це відображено в працях Б. Данилишина (природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління), М. Хвесика (екологічна і природно-техногенна безпека України), Н. Андрєєвої (екологоорієнтовані інвестиції).

Теоретико-методологічні аспекти еколого-економічної безпеки підприємства відображені у працях Л. Абалкіна, С. Бабошко, І. Воронєцької, В. Геєця, Є. Гірусова, О. Голуба, Е. Гудвіна, В. Данилова-Данильяна, К. Девіса, А. Дейнеки, М. Домашенко, Л. Добрянської, Т. Лоурі, Л. Мельника, В. Припотня, Л. Хромушиної, Т. Хачатурова, Л. Хенса, М. Чепурних, О. Урсула та інших.

Теоретико-методологічні аспекти еколого-економічної безпеки підприємства відображені у працях Л. Абалкіна, С. Бабошко, І. Воронєцької, В. Геєця, Є. Гірусова, О. Голуба, Е. Гудвіна, В. Данилова-Данильяна, К. Девіса, А. Дейнеки, М. Домашенко, Л. Добрянської, Т. Лоурі, Л. Мельника, О. Прокопенко, М. Петрушенка, Н. Реверчук, В. Припотня, Л. Хромушиної, Т. Хачатурова, Л. Хенса, М. Чепурних, О. Урсула та інших. Проте чинники еколого-економічної безпеки підприємства розглядались в контексті певних сфер діяльності, а детально опрацьовані стосовно національної, економічної, фінансової, меншою мірою – екологічної безпеки.

Попри вагомій напрацюванні вчених, динамічність розвитку економічних систем, їх оточення, технологій, сфери діяльності обумовлюють доцільність подальших досліджень.

Обґрунтування авторського визначення сутності соціоеколого-економічної безпеки підприємства передбачає вивчення та узагальнення існуючих наукових підходів до трактування понять безпека, соціальна, екологічна та економічна безпека підприємства.

У монографіях (1, с. 6-27; 3 с. 11-12) наведено результати досліджень, узагальнення яких дозволяє визначити такі ключові підходи у трактуванні сутності безпеки як:

- однієї з найважливіших потреб;
- своєрідної характеристики та необхідної передумови функціонування та прогресивного розвитку будь-якого об'єкта;
- специфічної властивості динамічних систем;
- комплексного критерію для визначення якості будь-якої системи;
- результату специфічної діяльності;
- стану, коли відсутня небезпека;

- своєрідної функції системи, що характеризує певний ступінь її захищеності;
- особливої форми буття (функціонування);
- відсутності загроз набутих цінностям (цілям розвитку);
- стану захищеності та спроможності протистояти змінам умов функціонування;
- захищеність життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх та внутрішніх загроз.

Б. Данилишин, Л. Шостак [4, с. 64; 5, с. 113] безпекою називають такий стан об'єкта, який означає, що ймовірність небажаної зміни будь-яких його якостей, параметрів і зовнішнього середовища невелика (менше певної межі).

М. Лєсков, В. Ярочкін розглядають безпеку як тип динамічної рівноваги, що характерний для складних саморегульованих систем, і полягає у підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у прийнятних межах [6, с. 26].

В. Ліпкан зазначає, що безпека є результатом управлінського впливу [7, с. 66].

Отже, щодо суб'єктів господарювання, безпека найчастіше розглядається як:

- 1) стан підприємства;
- 2) результат ефективної діяльності менеджменту підприємства;
- 3) умова стабільного розвитку підприємства.

Конкретизація цих позицій відображається у підходах до визначення сутності економічної безпеки підприємства.

Г. Козаченко та В. Пономарьов визначають економічну безпеку підприємства «як гармонізацію в часі та просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища» [8, с. 4].

Т. Васильців під економічною безпекою підприємства розглядає такий стан, при якому підприємство та його продукція є конкурентоспроможними, а також гарантується найбільш ефективно використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу; стабільність функціонування та прогресивність розвитку; можливість протистояти негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища [9, с. 18].

Немає єдиної думки стосовно складових економічної безпеки, найчастіше виділяють такі: безпека капіталу, безпека персоналу; техніко-технологічна, інформаційна, інтелектуальна, правова, ресурсна, фінансова, соціальна, екологічна, силова безпека.

Таким чином, основними ознаками економічної безпеки підприємства є:

- захищеність економічних інтересів від можливих загроз;
- стійкість та стабільність, яка реалізується у формуванні конкурентного потенціалу підприємства, а на його основі – конкурентних переваг і конкурентоспроможності, можливість розвитку;
- гнучкість елементів внутрішнього середовища, що дозволяє адаптуватись до зовнішніх змін, швидко усунути різноманітні загрози без негативних наслідків;
- рівноважність, надійність, емергентність, що забезпечує стійкість підприємства як системи перед реальними та потенційними негативними впливами;
- доступ до ресурсів і ринків, стан захищеності від зовнішніх і внутрішніх ризиків, рівень економічної ефективності функціонування, здатність підприємства до розвитку.

Проте слід підкреслити, що сучасний стан природних ресурсів і навколишнього середовища змушує змінювати точку зору щодо економічного розвитку і технічного прогресу й оцінювати їх з урахуванням екологічних пріоритетів, наявності екологічних ризиків та стану екологічної безпеки.

З одного боку, сучасне суспільство не може задовольнити свої матеріальні та духовні потреби без збільшення масштабів суспільного виробництва, яке супроводжується зростанням техногенного впливу на довкілля. З іншого – воно вимушене оберігати його, оскільки від стану останньої залежить ефективність виробництва, комфортність умов життя людей, їх здоров'я, працездатність.

Визначення сутності екологічної безпеки теж неоднозначне. Більшість вчених трактують екологічну безпеку як: стан захищеності економічних інтересів підприємства від реальних і потенційних екологічних загроз, що створюються в результаті виробничої діяльності (О. Судакова, Д. Судакова); мінімізацію негативного впливу підприємства на навколишнє природне середовище, не нанесення прямих або опосередкованих збитків державі, споживачам, населенню та персоналу.

Деякі дослідники (зокрема Н. Андрєєва, С. Дорогунцов, В. Ковтун, С. Харічков) розглядають екологічну безпеку в контексті забезпечення життєво важливих інтересів держави, людини, суспільства.

Таким чином, основними ознаками екологічної безпеки є:

- надійність;
- захищеність інтересів від загроз, що викликані природними та антропогенними чинниками;
- забезпечення відтворення природного ресурсного потенціалу;

- гарантія мінімального антропогенного впливу;
- збереження здоров'я та забезпечення безпечної життєдіяльності;
- розумне задоволення екопотреб підприємства;
- гарантія екологічно чистого виробництва;
- недопущення деградації природних ландшафтів і ресурсів.

Соціальна безпека також розглядається як складова економічної.

О. Іляш розкрито суть системи соціальної безпеки на різних рівнях суспільної ієрархії, конкретизовано місце соціальної безпеки в системі національної безпеки [10]. В. Куценко, В. Удовиченко обґрунтували парадигму забезпечення сталого розвитку шляхом забезпечення соціальної безпеки [11].

В. Скуратівський розглядає соціальну безпеку як стан життєдіяльності людини, її соціальної захищеності, стійкістю щодо впливу чинників, які підвищують соціальний ризик [12].

Стан соціальної безпеки підприємства іноді розглядається в контексті соціальних пакетів колективних договорів, профспілкових угод, які обумовлюють соціальний захист працівників та характеризують стан соціальної безпеки працівників підприємства.

Проте поняття соціоекологоекономічної безпеки підприємства дещо по-іншому встановлює акценти.

Необхідність вивчення соціоекологоекономічної безпеки підприємств обумовлено:

- зростанням соціальних, екологічних та економічних суперечностей їх розвитку;
- зростанням ролі працівників в результатах діяльності підприємств;
- змінами вимог до персоналу, розширенням їх компетенцій та необхідністю постійно навчатись, розвиватись для забезпечення відповідності новим умовам функціонування підприємств;
- погіршенням екологічної ситуації через недосконале екологічне законодавство, недієвий екологічний контроль діяльності підприємств та недотримання екологічних вимог при проектуванні підприємств, технологій, технічного устаткування;
- необхідністю дотримання міжнародних вимог у сфері екологічної безпеки, екологізації діяльності як умови євроінтеграції.

В контексті цього виокремився напрям дослідження еколого-економічної безпеки підприємств.

Зокрема, як зазначає В. Припотень, «взаємозв'язок економічної та

екологічної безпеки промислового підприємства доцільно характеризувати як еколого-економічну безпеку, під якою слід розуміти такий стан, коли ресурси використовуються найефективніше для забезпечення збалансованого природокористування, а також запобігання різним загрозам діяльності підприємства» [13].

О. Дребот еколого-економічну безпеку розуміє як «стан показників соціоекологоекономічної системи при якому забезпечується надійне існування, відтворення та розвиток соціоекологоекономічної системи. Еколого-економічна безпека передбачає досягнення максимальної продуктивності системи, мінімального порушення її рівноваги ... при різноманітних зовнішніх впливах, підвищення стійкості до цих впливів та збереження здатності до само регенерації [14].

За визначенням Л. Мельника та Л. Хенса, «еколого-економічна безпека – це такий стан економіки та її базового природно-ресурсного потенціалу, при якому є сумісними характеристики економічної та екологічної безпеки» [15, с. 505].

О. Прокопенко та В. Школа розглядають еколого-економічну безпеку підприємства як: такий його стан глобальної стійкості та динамічної рівноваги, за якого забезпечується надійне існування, відтворення та розвиток; функцію, спрямовану на досягнення максимальної ефективності, мінімальне порушення її рівноваги внаслідок зовнішніх впливів, підвищення стійкості до них, збереження здатності до саморегенерації та самоорганізації; внутрішню взаємодію елементів, за якої високі темпи розширеного відтворення виробництва, економічного зростання і підвищення добробуту супроводжуються збереженням та покращанням НПС [16, с. 338].

Л. Черчик розглядає три дефініції поняття соціоекологоекономічної безпеки:

- як внутрішньої здатності об'єкта протистояти загрозам, забезпечуючи реалізацію власних інтересів і цілей при збереженні існуючих або досягненні бажаних параметрів, без нанесення шкоди іншим об'єктам у коротко- та довгостроковій перспективі;

- як результат цілеспрямованої діяльності щодо збереження своєї ідентичності, цілісності, якісних параметрів та здатності до цілеспрямованого розвитку;

- як стан захищеності від несприятливого впливу прогнозованих чинників зовнішнього оточення, що визначає її внутрішні можливості та здатність протидіяти деструктивним впливам, з одного боку, та унеможлиблює його негативну дію на це оточення, з другого [17].

Таким чином, соціоекологоекономічна безпека підприємства повинна характеризуватися такими ознаками:

- захищеність життєво важливих інтересів підприємства від можливих загроз;

- надійністю;

- забезпеченням матеріальними ресурсами, збереженням та розвитком як економічного потенціалу підприємства, так і природного потенціалу екосистеми підприємства;

- забезпеченням такого стану, при якому ймовірність небажаних змін менша критичної межі;

- здатністю економічної системи до стійкого збереження основних показників і параметрів функціонування без негативного впливу на НПС; здатністю забезпечувати розвиток, досягати поставлених цілей з урахуванням природоресурсних обмежень;

- здатністю адекватно реагувати та стійкість до деструктивних змін зовнішнього, в тому числі природного середовища;

- здатністю зберігати внутрішню структурну цілісність;

- стійкістю у досягненні, реалізації стратегічних цілей розвитку;

- ефективного використання усіх видів ресурсів, переходу на безвідходні технології та екологічно-чисте виробництво;

- відсутністю значимих загроз для НПС, життєдіяльності людей, інших суб'єктів господарювання;

- здатністю швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що можуть негативно позначитися на показниках діяльності;

- здатністю запобігати забрудненню довкілля за умови включення екологічних пріоритетів до цілей економічної діяльності підприємств;

- мінімізацією негативного впливу діяльності підприємства на довкілля без зменшення величини прибутку при дотриманні чинних екологічних норм у процесі виробництва;

- здатністю формувати стабільний колектив працівників, які розділяють основні позиції корпоративної культури, ефективно працюють, забезпечуючи реалізацію цілей розвитку підприємства;

- здатністю створювати безпечні умови праці, позитивний морально-психологічний клімат, можливості розвитку та вдосконалення для працівників.

В контексті сказаного, змістовне наповнення соціоекологоекономічної безпеки підприємства уточнюють її складові, для конкретизації яких найчастіше

використовується функціональний підхід, згідно якого виділяють такі: безпека капіталу, безпека персоналу, техніко-технологічна, інформаційна, інтелектуальна, правова, ресурсна, фінансова, соціальна, екологічна, силова, безпека розміщення, кадрова, інноваційна, виробнича, управлінська, маркетингова тощо.

На основі наведених вище ознак можемо дати власне визначення соціоекологоекономічної безпеки підприємства як стану його захищеності від негативних впливів, завдяки внутрішній стійкості, збереження самоідентичності та цілісності, гнучкості та адаптивності, що забезпечує здатність до стабільного розвитку, реалізації поставлених цілей підприємства та його працівників, досягнення бажаних результатів з урахуванням інтересів працівників та без нанесення шкоди оточенню, збереження природно-ресурсного та асиміляційного потенціалу довкілля.

РОЗДІЛ 2.	СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА
2.1.	<i>КАДРОВА БЕЗПЕКА</i>
2.2.	<i>СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА</i>
2.3.	<i>СОЦІАЛЬНО-МОТИВАЦІЙНА БЕЗПЕКА</i>
2.4.	<i>БЕЗПЕКА ПРАЦІ</i>

2.1. Кадрова безпека

Глобалізація суспільства, прогресивний розвиток науки, техніки і технологій, висока наукомісткість сучасного виробництва висувають особливі вимоги до якості працівників вітчизняних підприємств. Наявність лише достатніх професійних навичок та кваліфікації вже не задовольняє вимог сучасного виробництва [1]. До працівників пред'являються нові вимоги на зразок швидкого реагування, адаптивності, лояльності та мобільності, готовності відповідати за делеговані повноваження і додаткові навантаження, постійного прагнення до професійного зростання, самовдосконалення як особистих, так і ділових якостей, розвитку трудового потенціалу, а також співробітництва та взаємодопомоги у колективі, підтримки ділової етики і трудової дисципліни, дотримання вимог кадрової безпеки тощо.

На сьогодні не потребує додаткових доведень, що саме персонал підприємства постає в центрі сучасних концепцій економічної безпеки, основним напрямом яких є повне розкриття його здібностей і компетентностей, що дозволить підприємству адекватно реагувати на зміни навколишнього середовища, а отже, уникнути можливих загроз і втрат, стабільно нарощувати ефективність свого функціонування. Персонал є рушійною силою, яка, з одного боку, забезпечує ефективність діяльності підприємства, його конкурентоспроможність, з іншого – це один з носіїв ризиків, причина як позитивних, так і негативних змін, процесів та результатів діяльності підприємства.

Однак, досягнення не тільки поточних, але й перспективних цілей функціонування призводить до того, що кожне підприємство у своїй діяльності орієнтується на тенденції та плани довгострокового розвитку. У зв'язку з цим набуває особливого значення зміцнення та збереження конкурентоспроможності підприємства завдяки стратегічному управлінню, особливе місце в якому відводиться управлінню персоналом та кадровою безпекою [2]. Тому питання кадрової безпеки підприємств стають першочерговими та найактуальнішими у системі безпеки суб'єктів господарської діяльності. У той же час кадровій безпеці топ-менеджмент і керівництво багатьох підприємств не приділяє належної уваги.

Вагомий внесок у вирішення проблеми формування та забезпечення кадрової безпеки зроблено вітчизняними і зарубіжними науковцями, серед яких О. Амосов, Н. Гавкалова, А. Єременко, В. Ковальов, А. Колот, В. Кравченко, Н. Кузнєцова, О. Мітрофанова, Г. Назарова, Ю. Поскрипко, А. Семенченко, Т. Соломанідіна та ін.

Кадрова безпека суб'єктів господарювання зазвичай розглядається як складова економічної безпеки, про що свідчить значна кількість наукових праць. Саме так її досліджували Е. Ареф'єва, О. Єгорова, О. Лашенко, Е. Литовченко, Н. Мехеда, Т. Полозова, Н. Реверчук, Н. Чередниченко, І. Чумаків, Н. Швець, О. Яременко та інші.

Незважаючи на значну кількість наукових розробок у сфері управління кадровою безпекою, в агресивному та швидкозмінному середовищі підприємства виникають нові загрози та виклики, які необхідно враховувати. Значною мірою саме вони визначають підходи до трактування поняття кадрова безпека.

Зокрема, у дослідженні О. Яременко визначені підходи до трактування сутності кадрової безпеки:

- управлінський як сукупність заходів, пов'язаних з ефективним формуванням та використанням кадрового потенціалу з метою забезпечення та підтримки економічної стійкості;
- ресурсний як забезпеченість підприємства персоналом, кількісно-якісна характеристика стану захищеності інтересів;
- процесний як запобігання негативним впливам, пов'язаних з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами;
- захищеність інтересів як діяльність щодо створення умов для стабільного функціонування та розвитку компанії, за яких забезпечують гарантовану законодавством захищеність інтересів компанії та власників;
- системний як характеристика стану економічної системи, при якому відбувається ефективно функціонування її складових, забезпечення захищеності та здатність протистояти загрозам, пов'язаних з персоналом;
- ризиковий як стан захищеності компанії від ризиків і загроз, пов'язаних із персоналом [3].

Аналіз окремих визначень підтверджує неоднозначність сучасних трактувань поняття «кадрова безпека» (табл. 2.1.1). Це свідчить про відсутність єдиного підходу до її визначення, що, безумовно, виправдане складністю та різнобічністю розгляду означеної категорії з позицій системного підходу до вивчення діяльності підприємства як соціально-економічної системи.

Зокрема, кадрова безпека більшістю вчених розуміється, в першу чергу, як одна зі складових економічної безпеки підприємства. При цьому вона повинна бути спрямована на підтримання відповідного рівня безпеки підприємства й охоплювати всю систему менеджменту персоналу.

Розуміння поняття «кадрова безпека підприємства» у науковій літературі

Автор, рік публікації	Визначення та зміст поняття
Кібанов А. 2002р.	Кадрова безпека – це генеральний напрямок кадрової роботи, сукупність принципів, методів, форм організаційного механізму з опрацювання цілей, завдань, спрямованих на збереження, зміцнення й розвиток кадрового потенціалу, на створення відповідального і високопродуктивного згуртованого колективу, здатного вчасно реагувати на постійно мінливі вимоги ринку з урахуванням стратегії розвитку організації
Баглей Д., 2007р.	Під кадровою безпекою бізнесу пропонується розуміти стан захищеності господарського суб'єкта від кадрових небезпек і загроз, механізмом забезпечення цього стану є ефективне управління персоналом
Назарова Г. 2007р.	Кадрова безпека – це діяльність щодо створення умов для стабільного функціонування й розвитку компанії, за яких забезпечують гарантовану законодавством захищеність інтересів компанії та власників від ризиків і загроз, пов'язаних із персоналом
Лопнова Ш., 2008р.	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – це найбільш важлива складова економічної безпеки підприємства, яка має на меті виявлення, знешкодження, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків, які спрямовані на персонал та його інтелектуальний потенціал, і ті, які йдуть безпосередньо від нього, що повинно проявлятися в системі управління трудовими ресурсами та в кадровій політиці підприємства.
Козаченко Г., 2010р.	Кадрова безпека – це процес запобігання негативним діям на безпеку підприємства за рахунок усунення ризиків та загроз, пов'язаних з інтелектуальним потенціалом та трудовими відносинами в цілому
Кириченко О., 2010р.	Кадрова безпека – правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом: вирішення правових питань трудових відносин, підготовка нормативних документів, що їх регулюють, забезпечення необхідною інформацією всіх підрозділів управління персоналом
Литовченко О., 2010р.	Кадрова безпека – сукупність управлінських заходів, пов'язаних з ефективним формуванням та використанням кадрового потенціалу підприємства з метою забезпечення та підтримки економічної стійкості та результативності господарської діяльності підприємства
Книгіков М., 2011 р.	Кадрова безпека – це стан захищеності організації від надмірної безпеки з боку персоналу (найманого або вже працюючого)
Поскрипко Ю., 2012р	Інтелектуально-кадрова складова економічної безпеки підприємства – є уніфікованою категорією, яка виявляється на всіх рівнях від окремо взятого підприємства до національної економіки і відіграє домінуючу роль у системі безпеки компанії, оскільки ІКС первинна для інших її складових в будь-якій організації. Інтелектуально-кадрова складова включає в себе безпеку життєдіяльності, соціально-мотиваційну безпеку, кар'єрну, професійну, адміністративну безпеку та розглядається як механізм запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємств через ризики і погрози, пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами
Костюк Ж., 2013р.	Інтелектуально-кадрова безпека підприємства – складова економічної безпеки, яка відповідає за збереження та розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом.

Г. Козаченко, О. Кириченко визначають кадрову безпеку з позиції процесного підходу, розуміючи під нею процес запобігання негативним впливам на економічну безпеку підприємства за рахунок ризиків і загроз, пов'язаних із персоналом, його інтелектуальним потенціалом і трудовими відносинами в цілому.

Отже, трактування кадрової безпеки як генерального напрямку кадрової роботи або досить складного явища в сфері менеджменту персоналу є дуже узагальненим і орієнтованим в основному на ефективне формування та використання кадрового потенціалу.

Окрім того більшістю науковців персонал сприймається виключно як джерело загроз підприємству, на усунення якого спрямовується діяльність служби кадрової безпеки. На наш погляд, такий підхід не зовсім вдалий, оскільки дещо «віддає» фіксацією антагонізму інтересів підприємства та найманих працівників. Однак, як відомо, саме забезпечення узгодження цілей працівників та підприємства на основі виявлення взаємовигідних пріоритетних задач є запорукою досягнення високих кінцевих результатів сумісної діяльності.

Тому, враховуючи проведений аналіз понять, у підсумку було запропоновано таке визначення кадрової безпеки.

Кадрова безпека – це стан захищеності підприємства від кадрових ризиків, а також здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам і загрозам пов'язаним з персоналом та трудовими відносинами загалом, механізмом забезпечення якого є ефективна кадрова політика управління персоналом, спрямована на формування, збереження, використання, зміцнення й розвиток персоналу з урахуванням стратегії розвитку організації.

У даному визначенні персонал підприємства розглядається як головний стратегічний ресурс, пріоритетний об'єкт інвестування та безпеки підприємства й джерело його економічного розвитку. Принципова відмінність такого розуміння полягає у концентрації спільних зусиль підприємства і працівників на ефективному використанні, збереженні та розвитку кадрового ресурсу організації відповідно до потреб ринку й стратегії функціонування підприємства, а також згаданих вище концепцій розвитку людського потенціалу. Таке трактування поняття «кадрова безпека», на наш погляд, є вдалим і економічно обґрунтованим.

Кадрова безпека має складну структуру. Основними складовими кадрової безпеки є: соціально-мотиваційна безпека, професійна безпека, антиконфліктна (психологічна) безпека, безпека життєдіяльності, кар'єрна безпека, фінансова безпека, технологічна безпека, адміністративна безпека, безпека праці, пенсійно-

страхова безпека, інформаційна безпека, інтелектуальна безпека, психологічна безпека, комунікаційна безпека тощо [7].

Як бачимо з викладеного, ключові складові кадрової безпеки тісно пов'язані з основними складовими розвитку персоналу, оскільки чим вищий рівень розвитку персоналу, тим нижчі ризики кадрової безпеки підприємства, а відтак вища конкурентоспроможність як персоналу, так і підприємства загалом.

З метою ефективного використання потенціалу персоналу задля підвищення кадрової безпеки підприємства й самореалізації працівників, забезпечення належного виконання ним своїх трудових обов'язків, узгодження потреб персоналу з цілями діяльності підприємства виникає нагальна потреба в ефективному менеджменті персоналу, здатному забезпечити відповідно до вимог виробництва та стратегічних цілей діяльності: пошук, відбір та адаптацію працівників, їх навчання та розвиток, формування кадрового резерву та кар'єрного просування працівників, впровадження дієвої системи мотивації, створення організаційної культури, збереження та вивільнення персоналу. Менеджмент персоналу представляє собою комплексну систему його формування, розвитку та використання за рахунок постійного планування та прогнозування потреби в персоналі, комплектування штату, проведення профорієнтаційної роботи з персоналом, впровадження системи оцінювання та технології розвитку, управління кадровим потенціалом та діловою кар'єрою працівників в оперативній та в стратегічній діяльності підприємства [8].

Специфіка забезпечення кадрової безпеки підприємств полягає у формуванні системи менеджменту персоналу, орієнтованої на врахування змін, викликаних впливом екзогенних і ендогенних чинників.

Основними з внутрішніх загроз є: неефективна система менеджменту персоналу; невідповідність кваліфікації працівників вимогам до них; недостатня кваліфікація працівників; відсутність умов для розвитку та навчання; неефективна система мотивації; відсутність планування потреби, відпрацьованих процедур набору, відбору та просування персоналу; висока плинність працівників; відсутність корпоративної культури та її інституційного забезпечення; неякісні процедури атестації та адаптації персоналу тощо.

Основними зовнішніми загрозами є: можливості іншого працевлаштування, кращі умови мотивації у конкурентів, використання конкурентами агресивних методів переманювання кращих фахівців тощо.

Тому управління кадровою безпекою пов'язано з нейтралізацією ризиків, попередженням виникнення загроз та кризових явищ, а також у забезпеченні

ефективності управління персоналом на основі формування таких властивостей та характеристик працівників, їх взаємодії при виконанні своїх функцій, які створюють умови для досягнення цілей розвитку підприємства та інтересів персоналу.

I. Чумарін виокремлює три основні чинники, від яких залежить кадрова безпека: найм як комплекс заходів безпеки, що включає пошук кандидатів, відбір, прийом на роботу, встановлення випробувального терміну, адаптацію та прогнозування благонадійності претендентів на вакантну посаду; лояльність як комплекс заходів по встановленню позитивних відносин працівників і роботодавців; контроль як заходи, пов'язані зі спостереженням за дотриманням встановлених для персоналу регламентів, обмежень, режимів, технологічних процесів, процедур безпеки [9].

Проте, на нашу думку, варто розширити цей перелік відповідно до функціональних складових менеджменту персоналу, основні з яких розглянемо детальніше.

1. Враховуючи те, що витрати підприємств на адаптацію та навчання персоналу зростають, необхідно вдаватися до низки превентивних заходів, починаючи з відбору претендентів на вакантні посади та прийому на роботу. Нині висувається низка вимог, які полягають у відповідності вакансії рівню освіти, досвіду, потенційних знань та вмінь претендента. Водночас здійснюється діагностика відповідності особистих якостей претендента як вимогам робочого місця (вакантної посади), так і складовим корпоративної культури підприємства, згоди працювати в певних умовах та дотримуватись норм та правил.

Окрема позиція в системі управління кадровою безпекою відводиться вибору джерел набору персоналу, оскільки їх визначення дозволяє суттєво знизити ризики залучення небажаних працівників. Це можуть бути договори з навчальними закладами, випереджаюча підготовка фахівців для освоєння нової техніки і технології, широке впровадження активних методів пошуку, зокрема рекрутингу.

Не менша роль відводиться вибору методів та прийомів відбору, оскільки саме вони дозволяють правильно розставити акценти при вивченні документів та результатів тестувань, співбесід з претендентами. За основу повинні братись науково обґрунтовані професійно-кваліфікаційні вимоги до працівників, професіограми, карти компетенцій, посадові інструкції.

При наборі персоналу доцільно, як елемент забезпечення безпеки підприємства, використовувати такі інструменти як укладання договорів та

контрактів, де чітко прописуються обов'язки та права сторін, умови несення відповідальності за їх недотримання, а також преференції за високу ефективність роботи (премії, додаткові пункти соціального пакету тощо).

2. Формування оптимального складу персоналу передбачає забезпечення відповідності трудового потенціалу працівника, його психофізіологічних даних посадовій інструкції або вимогам робочого місця. Важливим є формування оптимальної структури персоналу за статево-віковою, кваліфікаційною, психофізіологічною ознакою. Для формування команди фахівців топ-менеджменту доцільно використовувати такі інструменти як планування ділової кар'єри, підготовка кадрового резерву на заміщення керівних посад за індивідуальними планами, ротація, навчання на спеціальних курсах і стажування на відповідних посадах.

Окремим елементом у забезпеченні кадрової безпеки слід розглядати адаптацію персоналу. Цьому напряму роботи приділяється невинувато мало уваги, а якщо така робота проводиться, то стосується, зазвичай, професійної та побутової адаптації без урахування особистісних особливостей прийнятого на роботу працівника. В безпековому плані не менш важливі соціально-психологічна, організаційна адаптація, оскільки саме вони визначають рівень лояльності працівників, їх інтеграцію в систему організаційної культури тощо.

3. Як основа формування ефективної системи мотивації, а отже продуктивної та відповідальної роботи є забезпечення рівних можливостей та умов діяльності всіх категорій персоналу. Основними елементами є організація праці, регламенти, справедливі норми та нормативи, змістовність праці, можливості просування та кар'єрного росту.

4. Остання позиція тісно корелює з наступним елементом управління кадровою безпекою – управління розвитком персоналу. Важливість цього напряму багатоаспектна, оскільки полягає не лише в постійному підвищенні кваліфікації, навчанні персоналу для забезпечення максимальної можливості виконання різних операцій на робочому місці, що, безумовно, позитивно відобразиться на результатах діяльності підприємства і знизить ризики прийняття невідних рішень, неякісного виконання завдань тощо. Це один з найсильніших елементів мотивації, формування відданості або лояльності працівника до свого підприємства.

Розвиток персоналу – це системно організований процес безперервного професійного навчання працівників для підготовки їх до виконання нових виробничих функцій, професійно-кваліфікаційного просування, формування резерву керівників та вдосконалення соціальної структури персоналу [8]. Він

забезпечується заходами, пов'язаними з навчанням, оцінюванням кадрів з метою виробничої адаптації та атестації персоналу, плануванням трудової кар'єри співробітників, їх службово-професійного просування, стимулюванням розвитку персоналу, роботою з кадровим резервом тощо [10].

Таке розуміння розвитку персоналу загалом є виправданим, однак відповідає, на наш погляд, загалом лише поточним потребам підприємства без урахування вимог випереджаючого, стратегічно орієнтованого управління персоналом організації. Це пов'язано з тим, що за умов кризи проблеми розвитку персоналу доволі часто відсуваються на задній план, однак саме в економічно нестабільні періоди розробка концепцій з його імплементації в загальний процес управління підприємством створює передумови для економічного зростання.

Завдяки ефективній системі управління розвитком персоналу підвищується продуктивність праці, особистісна віддача працівників, забезпечується раціональне використання та закріплення персоналу, що суттєво знижує ризики невиконання поставлених цілей і отримання бажаних результатів.

5. Результатом розвитку персоналу має бути перерозподіл, що включає професійно-кваліфікаційне або посадове переміщення працівників як елементи управління кар'єрою та стабілізація складу персоналу, що передбачає формування банку даних про рівень кваліфікації, уміння та знання, побажання працівника щодо змісту роботи, результати оцінки працівника з метою визначення його потенціалу та потреби в організації навчання, підвищення кваліфікації, закріплення, ротації чи звільнення. Водночас переміщення можуть бути направлені на вирішення конфліктів, покращення морально-психологічного клімату в колективі.

6. Система мотивації в контексті управління кадрової безпеки має враховувати два аспекти:

1) дієвість інструментів спонукального характеру до ефективної роботи та не уможливлення порушень, зловживань, браку, зради інтересів підприємства тощо;

2) урахування особистих потреб, інтересів працівників, пов'язаних з професійною діяльністю. Важливу роль відіграє справедлива система оплати праці та її розмір, система доплат і надбавок, забезпечення соціальних гарантій у сфері зайнятості, що вимагає від роботодавців дотримання порядку працевлаштування, переведення на інші робочі місця чи посади, звільнення.

Ефективність використання інструментів мотивації індивідуальна, має враховувати результати праці, не суперечити принципам очікування та

справедливості. В іншому випадку зростає ймовірність конфлікту інтересів, погіршення соціально-психологічного клімату в колективі, що суттєво знизить рівень кадрової безпеки.

7. Контроль як елемент кадрової безпеки спрямований на ліквідацію можливостей заподіяти збитки. Для цього має бути сформована система моніторингу, прозора, прийнятна і зрозуміла для працівників на основі таких елементів корпоративної ділової етики як регламенти, обмеження, режими, бізнес-процеси тощо.

Зазначені функціональні складові менеджменту персоналу повинні бути стратегічно орієнтованими для виконання превентивних функцій попередження кадрових загроз та ризиків. Відомо, що стратегія управління персоналом є однією з функціональних стратегій підприємства, яка виступає логічним продовженням стратегічного управління у напрямку всебічної роботи з персоналом [11]. Підтвердженням цього є чіткий практичний взаємозв'язок стратегічних рішень щодо діяльності підприємства з системою менеджменту персоналу, оскільки, саме працівники є одночасно організаторами і виконавцями робіт, а від рівня їх відданості, відповідності потребам, професійної кваліфікації та бажання розвиватися залежить кадрова безпека, успіх функціонування підприємства та можливість досягнення цілей його діяльності. Саме ця стратегія, виступаючи однією з найважливіших сучасних функціональних стратегій підприємства, дозволяє забезпечити кадрову безпеку, формування та використання трудового потенціалу відповідно до змін в умовах господарювання; набір і формування необхідних категорій персоналу; підготовку персоналу до відповідної професійної діяльності; належну оцінку та розвиток персоналу; постійний моніторинг кадрової безпеки та безпеки праці; соціальну захищеність персоналу підприємства тощо. Однак на практиці забезпечення кадрової безпеки та стратегічне управління розвитком персоналу розглядаються не як взаємозалежні та взаємодоповнюючі, а як окремі процеси в сфері управління персоналом.

Найбільшою проблемою для керівників сучасних підприємств, на нашу думку, є ігнорування кадрової безпеки з точки зору процесу постійної підтримки та розвитку управління персоналом на перспективу, тобто відсутність бачення подальшого майбутнього розвитку концепції управління персоналом як одного із стратегічних напрямків діяльності підприємства. Будь-які процеси, які пов'язані з персоналом, чи то залучення, використання, атестація або розвиток, потребують не тільки нагальних своєчасних заходів, але й перспективного підходу, що обумовлює необхідність запровадження ефективної системи стратегічного

управління персоналом як складової стратегії розвитку підприємства та кадрової безпеки.

Отже, виходячи з викладеного, забезпечення кадрової безпеки на підприємстві має бути гнучкою, високо адаптивною, здатною змінювати зміст, методи та організаційні форми системою.

Таким чином, управління кадровою безпекою є складовою системи менеджменту персоналу підприємства, націленою на виявлення, знешкодження та попередження ризиків і загроз, які, з одного боку, можуть бути спричинені персоналом і призвести до негативних наслідків для підприємства; з другого боку, передбачають захист працівників, створення сприятливих умов для роботи, забезпечення потреб та реалізацію цілей розвитку.

Ефективність управління кадровою безпекою забезпечується завдяки урахуванню всіх аспектів та напрямів менеджменту персоналу, що передбачає імплементацію зазначених вище функцій в систему менеджменту персоналу та необхідність отримання відповідних знань, умінь і навиків менеджерами кадрових служб. Здатність підприємства навчатися і розвиватися швидше за своїх конкурентів є джерелом його стратегічних економічних переваг та кадрової безпеки.

2.2. Соціально-психологічна безпека

В умовах трансформаційних процесів в економіці дедалі більшого значення для ефективної діяльності суб'єктів господарювання набуває персонал. Персонал на сьогодні вважається найважливішим ресурсом, який впливає на усі аспекти життєдіяльності підприємства і дає змогу виходити на якісно новий рівень розвитку. З іншого боку, саме персонал може створювати серйозні загрози безпеці організації. Так, на думку вітчизняних та зарубіжних спеціалістів, майже 80 % збитків компаній світу спричинені внаслідок незаконних та непрофесійних дій власних співробітників.

Окрім економічного збитку від загроз кадровій безпеці існують і нематеріальні втрати, що виявляються у погіршенні морального духу організації, зіпсованій репутації, порушенні ділових відносин з партнерами.

Порушення працівниками трудової дисципліни, неефективне використання ресурсів, розголошення конфіденційної інформації створюють загрозу майну, репутації та безпеці підприємства. Саме тому одним із актуальних питань в

управлінській діяльності являється процес забезпечення високого рівня кадрової безпеки, який є необхідним при запобіганні та нейтралізації загроз виробничо-комерційній діяльності організацій. А належний рівень кадрової безпеки буде досягнуто лише за умов ефективної комбінації таких її складових, як безпека здоров'я, фінансова, інтелектуальна, кар'єрна, технологічна, естетична і, насамперед, психолого-комунікаційна безпека.

Проблемі забезпечення кадрової безпеки присвячено чимало напрацювань сучасних вчених. Окремі аспекти проблем кадрової безпеки вивчали такі науковці, як С. Васильчак, А. Єременко, М. Журавель, Н. Ільїна, О. Кириченко, М. Лисенко М., Г. Назарова, Т. Полозова, І. Чумарін, Н. та ін.

Незважаючи на наявність наукових розробок, що стосуються проблем кадрової безпеки на підприємстві, на нашу думку, недостатню увагу приділено дослідженню соціально-психологічній складовій кадрової безпеки підприємства.

З огляду на різноманітність зовнішніх і внутрішніх загроз, порушень з боку персоналу та широку мотиваційну сферу працівників, кадрова безпека організації завжди повинна бути під пильною увагою керівництва. Саме тому для попередження загроз кадровій безпеці необхідно планувати і організовувати заходи для її забезпечення в усіх напрямках кадрової політики організації. На нашу думку, ці заходи повинні включати аналіз причин виникнення негативних впливів на персонал, оцінку поточного рівня кадрової безпеки в організації, виявлення «білих плям», пошук шляхів виходу з проблемного стану, бюджетне планування досягнення кадрової безпеки організації та розрахунок ефективності запропонованих заходів, оперативна реалізація запропонованого комплексу заходів у процесі діяльності організації.

Для збереження кадрової безпеки варто використовувати сучасні кадрові технології, зокрема: ефективну мотивацію; прискорену адаптацію (за рахунок наставництва); забезпечення контролю з боку служби персоналу; своєчасне запобігання конфліктним ситуаціям, атестацію; компенсацію; розумну політику звільнення; пропаганду корпоративності та ін [1].

Вважаємо, що для досягнення позитивного результату у діяльності підприємства загалом та для досягнення високого рівня кадрової безпеки зокрема, необхідні нові підходи в управлінні. Як один з таких підходів пропонуємо розглядати сприятливий соціально-психологічний клімат, який є показником якісного розвитку колективу і перспективою зростання значення соціальних чинників в організації виробництва.

На думку В. Водніка, психологічна форма клімату розкривається в

емоційних, вольових та інтелектуальних станах і властивостях групи, а соціально-психологічний аспект виявляється в єдності, згоді, задоволенні, дружбі, згуртованості [2, с. 36].

Ми вважаємо, що соціально-психологічна складова кадрової безпеки є якісним аспектом професійно-ділових стосунків і виявляється у психологічній атмосфері, що панує в колективі, частоті і якості внутрішніх комунікацій, а також бажанні об'єднувати власні зусилля для досягнення спільної мети.

Соціально-психологічний аспект кадрової безпеки характеризується ціннісно-орієнтаційною єдністю та згуртованістю, кон'юнктивними (об'єднуючими) міжособистісними стосунками та задоволеністю ними членів групи, наявністю умов для самореалізації й самоутвердження особистості, задоволенням професійною діяльністю, відсутністю негативних лідерів і негативних психологічних груп, переважанням почуття симпатії між працівниками, взаємною відповідальністю й вимогливістю.

Несприятлива ситуація або негативний соціально-психологічний клімат проявляється в диз'юнктивних стосунках, у напружених взаєминах між членами групи, конфліктних ситуаціях, зниженні мотивації, зменшенні продуктивності, погіршенні трудової дисципліни, збільшенні плинності кадрів тощо. Усе це позначається на результатах діяльності [3, с. 122].

Таким чином, соціально-психологічний клімат можна розглядати як один з важливих факторів і резервів підвищення продуктивності праці. З огляду на це, необхідно всіляко сприяти створенню саме сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі будь-якої організації, який визначає цей специфічний аспект кадрової безпеки. Для цього необхідно забезпечити необхідні організаційно-управлінські, матеріально-технічні та санітарно-гігієнічні умови.

Після матеріально-технічних умов найбільш важливою повинна стати реалізація демократичного стилю керівництва, що може виявитися у залученні всіх працівників до обговорення найсуттєвіших питань життя колективу, врахуванні інтересів і потреб працівників під час розподілу виробничих завдань, досягненні збалансованості формальної та неформальної структури колективу [4, с. 38].

Необхідною умовою, яка дає можливість формувати соціально-психологічний клімат, повинно стати удосконалення добору, розташування, виховання кадрів, комплектування колективу з урахуванням психологічної сумісності людей [5, с. 37]. Етапи і процедури відбору персоналу охоплюють: перевірку рекомендацій; психологічне тестування; взаємодію зі службою безпеки.

Однією з ефективних процедур відбору є вивчення рекомендацій з минулих місць роботи кандидата, а також перевірка цих відомостей. Існують різні форми отримання характеристик від зовнішніх суб'єктів. Іноді кандидат з власної ініціативи приносить «рекомендацію», але її все одно доведеться перевіряти. Або менеджер з персоналу сам звертається до попереднього працедавця (а то й до кількох) з певними запитаннями щодо претендента на посаду. Варто почати з того, що попросити кандидата на посаду описати три-чотири останні реальні місця роботи із зазначенням імен керівників, адрес і контактних телефонів. Зазвичай доцільно, щоб менеджери з персоналу отримали усну характеристику на колишнього працівника від різних посадових осіб за рівнями. У разі приймання на роботу матеріально відповідальних осіб і керівників середньої ланки це робить начальник або працівник служби безпеки.

Таким чином, характеристики чи рекомендації, компетентна зовнішня і незалежна думка про кандидата є вагомими для ухвалення рішення про його працевлаштування, і нехтувати ними не варто.

Окрім психологічних тестів професійного відбору, застосовують також певні методи відбору з огляду на претендентів, особливо коли потрібно з'ясувати: залежність їх від наркотиків і алкоголю; пристрась до азартних ігор; схильність кандидата до здійснення протиправних дій, зухвалих і необдуманих вчинків у разі виникнення певних обставин; інші ознаки, що свідчать про морально-психологічну нестійкість кандидата і т.д.

Кадрова служба взаємодіє і зі службою безпеки під час відбору персоналу тоді, коли потрібно проводити різні перевірки: за реєстрами міліції про судимість, істотні адміністративні стягнення; кредитної історії; наявності зв'язків у кримінальному світі, зокрема через родичів та ін. [4, с. 127].

Важливою умовою забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату є також створення атмосфери, що сприяє відкритому вирішенню всіх конфліктів, боротьба з байдужістю як з боку колективу, так і з боку керівництва, залучення психолога, який займається проблемами співробітників, культивування певних моральних цінностей, які допоможуть співробітникам встановити для себе відповідні принципи поведінки.

Значна увага питанню забезпечення максимально сприятливого соціально-психологічного клімату приділяється у практиці зарубіжного персонального менеджменту. Досвід багатьох країн світу, насамперед таких, як США, Німеччини, Японії впевнено довів, що затрати на соціально-психологічну підтримку персоналу відносяться до числа не тільки об'єктивно необхідних, але й

цілком окупних. Організації значно дешевше обходиться створення нормальних умов для продуктивної діяльності працюючих, ніж компенсація додаткових витрат на навчання та перепідготовку кадрів. Також тут враховується моральна шкода від трудових конфліктів та її вплив на стан здоров'я працівників, особливості їхньої професійної діяльності та на ефективність функціонування організації в цілому.

Сприятливий соціально-психологічний клімат створює передумови для високої морально-психологічної стійкості колективу, яка розглядається як здатність протистояти впливу деструктивних факторів, екстремальних ситуацій при збереженні своїх соціальних функцій.

Ми виділили головні завдання системи соціально-психологічної підтримки персоналу організацій, до яких повинні включатися:

- забезпечення всім категоріям персоналу найбільш комфортного психологічного середовища для виконання посадових обов'язків;
- запобігання або оперативна ліквідація трудових (між працівниками і адміністрацією) і особистісних (між працівниками усередині структурних підрозділів, керівниками різних підрозділів, працівниками і керівниками певного підрозділу) конфліктів;
- усунення можливих джерел стресу на роботі та попередження його наслідків.

Для того, щоб створення сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі мало наслідком досягнення високого рівня кадрової безпеки в організації, необхідно забезпечувати особистісні психолого-комунікаційні потреби працівників. Мова йде, зокрема, про позитивне налаштування працюючих, про їх емоційний настрій, про комфортність перебування у колективі і бажання досягати бажаних результатів спільною працею. Саме тому, керівництву організацій слід вживати заходи, спрямовані на забезпечення антиконфліктної безпеки, тобто таких, які б виконували функцію профілактики і попередження конфліктів.

Так, В. Андреев для профілактики та попередження конфліктів рекомендує:

- не прагнути будь-що домінувати;
- бути принциповим, проте не боротися лише заради принципів;
- пам'ятати, що прямолінійність – це добре, проте не завжди;
- частіше посміхатися (посмішка мало коштує, проте дорого цінується);
- пам'ятати, що традиції – це добре до певної міри;
- говорити правду потрібно, але це потрібно робити вміло;
- прагнути бути незалежним, але не самовпевненим;
- не перетворювати настирливість у надокучливість;

- не чекати справедливості для себе, якщо ти сам несправедливий;
- не переоцінювати своїх здібностей і можливостей;
- не виявляти ініціативи там, де її не потребують;
- виявляти доброзичливість;
- виявляти витримку й спокій у будь-якій ситуації;
- реалізувати себе у творчості, а не в конфліктах [6, с. 98].

На нашу думку, для попередження конфлікту необхідно:

- проявляти терпимість до інакомислення;
- керувати своїм психічним станом, уникати конфліктних ситуацій;
- бути внутрішньо готовим до вирішення виникаючих проблем шляхом співпраці, компромісу чи поступки;
 - спілкуватися з людьми, проявляючи щире зацікавлення у партнері по спілкуванню;
 - зберігати конструктивні способи взаємодії з оточуючими всупереч впливу конфліктогенних факторів, тобто мати високу конфліктостійкість.

Таким чином, попередження та профілактика конфліктів у колективі сприятимуть дисциплінованості, емоційній рівноваженості працівників та зможуть позитивно позначитися на соціально-психологічному кліматі і, як наслідок, на кадровій безпеці організації.

На основі вищевикладеного матеріалу ми встановили взаємозв'язок між створенням сприятливого соціально-психологічного клімату і досягненням високого рівня кадрової безпеки організації (рис. 2.2.1).

Ми вважаємо, що з метою ефективного використання кадрового потенціалу та гарантування кадрової безпеки на підприємствах необхідно створювати сучасну та потужну службу по роботі з персоналом. До її безпосередніх функцій повинні включатися й такі, які дадуть змогу оцінити моральні якості кожного працівника та їхній вплив на виробничу діяльність персоналу, тобто зможуть передбачити поведінку співробітників у екстремальних ситуаціях і розробити можливі варіанти дій у тих чи інших випадках. Окрім традиційних кадрових працівників служба по роботі з персоналом повинна включати також фахівців з підбору та тестування кандидатів, психологів, соціологів та інших спеціалістів, кінцевою метою яких повинно стати створення та підтримка сприятливого соціально-психологічного клімату у колективі.

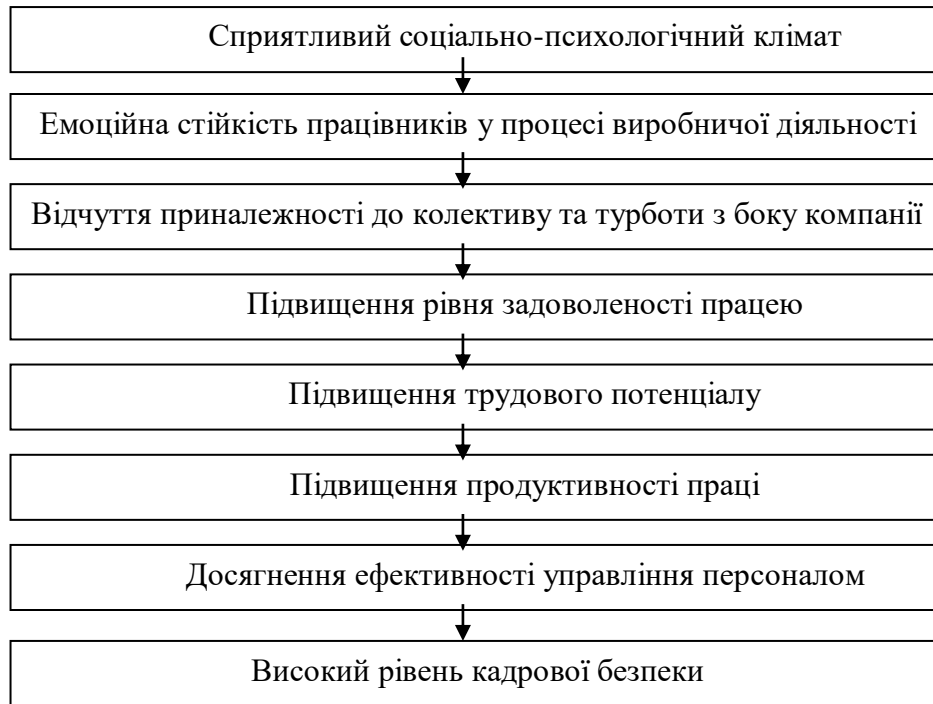

Рис. 2.2.1. Взаємозв'язок між створенням сприятливого соціально-психологічного клімату і рівнем кадрової безпеки організації

Отже, врахування менеджерами підприємств вагової ролі сприятливого соціально-психологічного клімату, його чинників та шляхів формування позитивно впливатиме як на рівень кадрової безпеки, так і на ефективність управління усім підприємством.

3.3. Соціально-мотиваційна безпека

У сучасних умовах персоналу організації притаманний високий динамізм розвитку та мобільності. Він характеризується не лише прискоренням процесу оновлення професійних знань, умінь і навичок, але й зрушеннями в структурі робочих місць і демографії робочої сили, орієнтацією на високі доходи власників, швидкими і безперервними організаційними та технологічними змінами. Надійність, кваліфікація і рівень розвитку професійно важливих якостей виступають сьогодні основними якісними характеристиками персоналу. Однак негативні зміни у збільшенні ризиків і загроз, пов'язаних із персоналом, обумовлюють необхідність і доцільність удосконалення процесу забезпечення кадрової безпеки, що визначається як здатність підприємства запобігати ризикам і

загрозам, що пов'язані з персоналом, його інтелектуальним потенціалом, організацією праці, трудовими відносинами в цілому.

Необхідність і потреба в безпеці притаманна будь-якій складній соціально-економічній системі, і в першу чергу підприємству. Безпека є однією з найважливіших умов функціонування підприємства. Слід відмітити, що нині відбувається трансформація економічної безпеки підприємства в соціально-економічну. Таке перетворення обумовлене посиленням впливу людського чинника в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства. Однак передумови забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств в умовах соціально-орієнтованої економіки, економіки знань, нового інституційного середовища та глобалізації можуть як надавати нових можливостей у функціонуванні підприємств, так і спричиняти виникнення нових чи посилення існуючих загроз їх діяльності.

Вивчення теоретичних і практичних досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених дає можливість зробити висновок про недостатню розробленість питань кадрової безпеки підприємства, відсутність єдності у визначенні складових, виборі показників, які комплексно характеризують рівень кадрової безпеки та його вплив на ефективність діяльності підприємства. Не приділяється належна увага формуванню системи кадрової безпеки підприємства та її удосконаленню. Пошук напрямів вирішення питань запобігання економічній злочинності, порушенням з боку персоналу з одночасним вирішенням проблем підвищення його професійного і інтелектуального потенціалу, захисту від зовнішніх зловживань визначає необхідність глибокого та системного визначення природи кадрової безпеки, її змісту, основних складових та взаємозв'язків між ними. Особливе місце при цьому належить соціально-мотиваційній безпеці підприємства та його персоналу, виявленню її ролі у забезпеченні кадрової безпеки та економічної безпеки організації загалом.

Так О. Герасименко, О. Сліпа, Н. Мехеда, Т. Бушман досліджують кадрову безпеку підприємства як поєднання таких складових частин як безпека життєдіяльності, соціально-мотиваційна, професійна та антиконфліктна безпека (рис. 2.3.1) [2, с. 40].

Як бачимо, соціально-мотиваційна безпека містить найбільшу кількість елементів і є життєво важливою складовою кадрової та економічної безпеки підприємства. Очевидно, що досягнення її високого рівня є провідним напрямом роботи з персоналом.

Рис. 1. Структура кадрової безпеки підприємства

Ефективне використання персоналу та кадрова безпека підприємства суттєво залежить від вмотивованості персоналу. Мотивація є головним елементом в активізації людського чинника та забезпеченні успішного функціонування підприємства. За статистичними даними, головними чинниками, що впливають на результати праці є такі складові мотивації праці персоналу: матеріальна зацікавленість (29,5 %), моральне заохочення (6,3 %), гнучкий графік робочого дня (4,2 %) та навчання персоналу (11,8 %) .

Слід зауважити, що у сучасній науковій літературі, присвяченій проблемам кадрової безпеки, приділено досить мало уваги вивченню соціально-мотиваційної безпеки підприємства та її складових (табл. 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

Підходи авторів, що містять соціально-мотиваційну складову у структурі кадрової безпеки підприємства

Автор	Складові кадрової безпеки	Джерело
1	2	3
О.Литовченко	Безпека життєдіяльності Соціально-мотиваційна безпека Професійна безпека Інтелектуальна безпека Антиконфліктна безпека	Литовченко О. Ю. Формування кадрової безпеки підприємств АПК: Автореф. дис...канд. екон. наук: 08.00.04 / О. Ю. Литовченко; Європейський університет. – Київ, 2010. – 21 с.

Продовження табл. 3.3.1

1	2	3
О.Герасименко	Безпека життєдіяльності Соціальна безпека Мотиваційна безпека Професійна безпека Психологічна безпека	Герасименко О. М. Моделювання системи забезпечення кадрової безпеки суб'єкта господарювання / О. М. Герасименко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №2 (128). – С. 118–124.
Н. Мехеда, А. Маренич	Безпека життєдіяльності (безпека здоров'я, фізична безпека) Соціально-мотиваційна безпека (<i>кар'єрна безпека, фінансова, технологічна, естетична, адміністративна безпека</i>) Професійна безпека (безпека праці; пенсійно-страхова безпека; інформаційна безпека; інтелектуальна безпека) Антиконтфліктна безпека (психологічна безпека; комунікаційна безпека; патріотична безпека)	Мехеда Н.Г., Маренич А.І. Соціально-мотиваційні складові кадрової безпеки // Фінансовий простір [Текст]: міжнародний науково-практичний журнал / Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ). – м. Черкаси. – №2 (6) 2012. – С. 38-45.
А. Череп	Безпека життєдіяльності (здоров'я, фізична безпека) Соціально-мотиваційна безпека (<i>фінансова, кар'єрна, адміністративна безпека</i>) Професійна безпека (безпека праці, пенсійно-страхова безпека, безпека володіння сучасними знаннями) Антиконтфліктна безпека (патріотична безпека, психолого-комунікаційна безпека)	Череп А. В. Теоретико-методичні основи забезпечення економічної безпеки машинобудівних підприємств / А. В. Череп, О. В. Степаненко // Економіка і регіон. – 2013. – № 3 (40). – С. 78–83.
О. Сліпа	Безпека життєдіяльності (здоров'я, фізична безпека) Технологічна безпека Соціально-мотиваційна безпека (<i>фінансова, кар'єрна, естетична, адміністративно-незалежна</i>) Професійна безпека (безпека праці, пенсійно-страхова, безпека володіння сучасними знаннями) Антиконтфліктна безпека (патріотична, психолого-комунікаційна безпека)	Сліпа О. З. Кадрова безпека підприємства: поняття, структура та основні механізми її забезпечення [Електронний ресурс] / О. З. Сліпа // Науковий огляд. - 2014.- № 1.– Том 2. Режим доступу: http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/96/134
В. Кравченко	Безпека життєдіяльності (здоров'я, фізична безпека) Соціально-мотиваційна безпека (<i>фінансова безпека; кар'єрна безпека; технологічна безпека; естетична безпека; адміністративна безпека</i>) Професійна безпека Антиконтфліктна безпека (психологічна безпека; патріотична безпека; комунікаційна безпека)	Кравченко В. О. Кадрова безпека – основа економічної безпеки підприємства / В. О. Кравченко // Соціально– трудові відносини: теорія та практика: збірник наукових праць. – 2014. – № 1 (7). – С. 301–306.

1	2	3
Т. Бушман	Безпека життєдіяльності (здоров'я, фізична безпека) Соціально-мотиваційна безпека (<i>фінансова, кар'єрна, естетична, адміністративно-незалежна, техніко-технологічна</i>) Професійна безпека (безпека праці, інформаційна безпека, інтелектуальна безпека, правова безпека, пенсійно-страхова безпека) Антиконтфліктна безпека (патріотична безпека, психолого-комунікаційна безпека)	Бушман Т. С. Морфологічний аналіз поняття «кадрова безпека» / Т. С. Бушман // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2016. – Випуск 17. – Ч. 2.– С. 76–79.

При цьому В. Кравченко та О. Сліпа, окрім наведених складових, в структурі соціально-мотиваційної безпеки виділяють окремим елементом естетичну безпеку, розуміючи під нею мотивацію задоволення персоналу своєю роботою.

Соціально-мотиваційна безпека включає такі елементи [2]:

- кар'єрна безпека, що передбачає професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників, заохочення в підвищенні своєї кваліфікації до постійно зростаючих вимог робочих місць і посад; якісне виконання функціональних обов'язків персоналу; гарантування виробничого зростання, отримання шансів для самореалізації на робочому місці;

- фінансова безпека – матеріальна та фінансова забезпеченість персоналу, яка відповідає обсягу, кваліфікації, якості виконаної роботи; впевненість працівників у своєму робочому місці, стабільності та справедливості оплати праці;

- технологічна безпека – система аналізу та прогнозування, спрямована на створення сучасного обладнання робочого місця, новітніх технологій, використання передового досвіду;

- естетична безпека – проведення загальноосвітніх семінарів, конференцій, групових дискусій; мотивація задоволення персоналу своєю роботою; поліпшення власного іміджу підприємства та посадового статусу кожного працівника зокрема;

- адміністративно-незалежна безпека – забезпечення об'єктивного оцінювання результатів праці та максимального виявлення потенціалу кожного працівника, неможливість призначення непідготовлених і некомпетентних кадрів, або тих, що знаходяться у родинних стосунках з власниками (засновниками,

акціонерами та ін.) підприємства, на керівні посади, на які заслужено претендують перспективні та вмотивовані співробітники [5].

В таблиці 3.3.2 наведені основні засоби та інструменти забезпечення соціально-мотиваційної безпеки підприємства за кожною її складовою.

Таблиця 3.3.2

Засоби та інструменти забезпечення соціально-мотиваційної безпеки підприємства

Складова соціально-мотиваційної безпеки	Зміст складової	Засоби та інструменти забезпечення
1	2	3
кар'єрна безпека	<p>професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників;</p> <p>заохочення в підвищенні своєї кваліфікації до постійно зростаючих вимог робочих місць і посад;</p> <p>якісне виконання функціональних обов'язків персоналу;</p> <p>гарантування кар'єрного зростання, отримання шансів для самореалізації на робочому місці;</p> <p>розвиток персоналу, підвищення рівня професійних знань, навичок, умінь;</p> <p>стимулювання прояву ініціативи та здібностей персоналу;</p> <p>забезпечення соціальної безпеки персоналу.</p>	<p>планування ділової кар'єри співробітників;</p> <p>забезпечення кар'єрою можливості самовираження працівників;</p> <p>вивчення ціннісних орієнтацій, переваг і пріоритетів у сфері праці;</p> <p>планомірне горизонтальне та вертикальне просування персоналу за системою посад чи робочих місць;</p> <p>погодження інтересів підприємства з кар'єрними прагненнями особистості;</p> <p>розроблення та реалізація активної політики розвитку персоналу;</p> <p>контроль ділової кар'єри працівників.</p>
фінансова безпека	<p>матеріальна та фінансова забезпеченість персоналу, яка відповідає обсягу, кваліфікації, якості виконаної роботи; гарантії зайнятості;</p> <p>впевненість працівників у збереженні свого робочого місця;</p> <p>забезпечення стабільності та справедливості оплати праці;</p> <p>матеріальна зацікавленість у кінцевих результатах роботи шляхом створення гнучкої системи преміювання</p>	<p>створення сприятливого матеріально-мотиваційного поля для співробітників організації, що не спонукатиме їх до переходу до організацій-конкурентів з більш привабливими умовами оплати праці;</p> <p>оцінка фінансової складової кар'єрної безпеки (розмір зарплати, престиж організації порівняно з конкурентами);</p> <p>розроблення механізмів участі співробітників в прибутку організації;</p> <p>взаємозв'язок результативності роботи працівників з оплатою і нематеріальним стимулюванням (взаємозв'язок зусиль з результатом);</p>

Продовження табл. 3.3.2

1	2	3
		прозорість системи винагороди; орієнтація на довгострокові трудові договори з співробітниками підприємства; розроблення та реалізація гнучкої політики мотивації персоналу; розроблення та забезпечення працівників соціально-компенсаційними пакетами.
технологічна безпека	система аналізу та прогнозування, спрямована на створення сучасного обладнання робочого місця, новітніх технологій, використання передового досвіду технологічного оснащення робочих місць	забезпечення гідних умов праці на робочих місцях; впровадження інноваційних рішень в трудову діяльність; дотримання працівниками правил внутрішнього трудового розпорядку; чітке виконання вимог нормативно-правових актів з охорони праці, правил поведінки з машинами, механізмами, устаткуванням та іншими засобами виробництва
естетична безпека	мотивація задоволення персоналу своєю роботою; поліпшення власного іміджу підприємства та посадового статусу кожного працівника зокрема; створення естетичних умов праці на підприємстві; створення позитивного відношення до підприємства	орієнтація персоналу на професійні досягнення; мотивація професійного зростання і підвищення статусу; позиціонування персоналу як людського капіталу, розвиток якого потребує постійних цільових інвестицій і спеціальних методів економічної, соціальної і психологічної підтримки; здійснення перманентного моніторингу лояльності персоналу; реалізація комплексу заходів з виховання лояльності та встановлення позитивних стосунків працівників та роботодавця.
адміністративно-незалежна безпека	забезпечення об'єктивного оцінювання результатів праці та максимального виявлення потенціалу кожного працівника; вимогливість до себе та інших в інтересах виробництва; сприяння позитивним міжособистісним комунікаціям, створенню сприятливого мікроклімату, врахування інтересів і побажань працівників по вертикалі та горизонталі, доброзичливий та шанобливий стиль спілкування «керівник-підлеглий»;	використання новітніх технологій відбору кандидатів на працевлаштування, які дозволяють відсіювати потенційно нелояльних співробітників; розробка чітких правил роботи із секретною інформацією і документами; проведення заходів з перевірки персоналу на етапі прийому на роботу, здійснення періодичного внутрішнього і зовнішнього аудиту діяльності персоналу та дотримання низки вимог у випадку звільнення персоналу; орієнтація на мотивацію відносин співробітництва між працівниками; участь персоналу в управлінні підприємством; створення позитивної корпоративної культури; реалізація політики психологічної підтримки персоналу; збереження, зміцнення й розвиток кадрового потенціалу; забезпечення збалансованості життєво важливих інтересів всіх учасників соціально-трудова відносин;

Як бачимо, основні складові соціально-мотиваційної безпеки тісно пов'язані з плануванням ділової кар'єри, створенням сприятливого матеріально-мотиваційного поля для співробітників організації, забезпеченням гідних умов праці на робочих місцях, мотивацією професійного зростання і підвищення посадового статусу, створенням позитивної корпоративної культури, реалізацією політики психологічної підтримки персоналу.

З метою досягнення найвищого рівня кадрової безпеки підприємство повинно забезпечувати максимальний захист в розрізі кожної складової соціально-мотиваційної безпеки з урахуванням відповідного рівня управління на підприємстві.

На думку Назарової та Т. Момот [4] соціально-мотиваційна безпека оцінюється такими показниками: коефіцієнт плинності кадрів; показник укомплектованості кадрами; співвідношення фактичного фонду робочого часу 1-го працівника та максимально можливого; співвідношення фактичного значення продуктивності праці та оптимального по галузі; коефіцієнт вікової структури персоналу; коефіцієнт спеціалізації кадрів; співвідношення середньомісячної заробітної плати на підприємстві та середньомісячної заробітної плати в галузі; показник мотивації заробітної плати; частка працівників, які протягом року отримували мінімальну заробітну плату; співвідношення темпів зростання продуктивності праці та заробітної плати; коефіцієнт соціальної захищеності персоналу тощо.

На наш погляд, названих показників для оцінювання соціально-мотиваційної безпеки недостатньо, оскільки вони не відображають усю сукупність складових соціально-мотиваційної безпеки у їх взаємодії та перспективі розвитку. Так, зокрема, у їх переліку не враховані такі елементи, як професійно-кваліфікаційне та посадове просування працівників, розвиток персоналу, підвищення рівня професійних знань, навичок, умінь, забезпечення соціальної безпеки персоналу, забезпечення працівників соціально-компенсаційними пакетами.

З огляду на зазначене, названі показники можуть бути доповненими такими як: відповідність кваліфікації працівників рівню складності виконуваних на підприємстві робіт; динаміка рівня продуктивності праці порівняно з трудомісткістю продукції; зміна показників витрат на розвиток та утримання одного працюючого; частка витрат на соціальне забезпечення в загальних витратах на персонал; середні витрати на утримання одного працівника; середньомісячна заробітна плата одного працівника; середній виробіток

працюючих; індекс зміни середнього виробітку; індекс зміни середнього заробітку працюючих; виробництво продукції на гривню заробітної плати; сума валового прибутку на гривню зарплати (або сума чистого прибутку на гривню зарплати); частка витрат на заробітну плату у складі доходу підприємства; виручка на гривню зарплати; частка витрат на заробітну плату у складі доходу підприємства; частка соціальних виплат у складі доходу підприємства; коефіцієнт скорочення чисельності працівників, які працюють в умовах, що не відповідають вимогам санітарних норм тощо.

З урахуванням широкої множини можливих індикаторів стану кадрової безпеки й значні розходження у потребах аналізу для підприємств різної спеціалізації та розмірів, конкретний склад запропонованих показників може бути скоригований. У випадку великої розмірності вихідної системи показників для побудови системи оцінки можуть бути використані методи факторного аналізу, зокрема метод головних компонент, що дозволяє виділити пріоритетні чинники, які впливають на кадрову безпеку підприємства, а потім здійснити ранжування показників усередині виділених груп.

Отже, як бачимо, складові соціально-мотиваційної безпеки підприємств мають не лише складну структуру, а й значну взаємозалежність і взаємообумовленість, а тому потребують більш поглибленого дослідження і врахування у практиці керування кадровою й економічною безпекою підприємства. Представлена специфіка суб'єктно-об'єктних відносин кадрової безпеки значною мірою пояснюється тим, що кадрова безпека – складна багаторівнева система, яка включає підсистему безпеки персоналу.

У даній системі безперервно відбуваються процеси взаємодії і протидії життєво важливих інтересів працівника, роботодавця з загрозами цим інтересам, як внутрішніми, так і зовнішніми. При цьому як джерело загроз кадровій безпеці одночасно виступають як персонал, так і система управління персоналом організації, а гарантією забезпечення кадрової безпеки є збалансованість життєво важливих інтересів всіх учасників соціально-трудова відносин.

Отже, слід враховувати системну природу соціально-мотиваційної безпеки, яка:

- характеризує усю сукупність економічних відносин як на підприємстві, так і між ним та оточуючим середовищем;
- формує умови захищеності, тобто недопущення, усунення чи мінімізації настання ризиків різної природи у процесі реалізації стратегії розвитку підприємства;

– орієнтується на відповідне комплексне забезпечення функціонування підприємства та його складових (організаційно-економічне, нормативно-правове, техніко-технологічне тощо);

– функціонує на врахуванні інтересів різних груп суб'єктів та різних рівнів їх реалізації;

– має складну суб'єктно-об'єктну природу, де і суб'єктом і основним об'єктом виступає персонал (людина як власник робочої сили), загрози йому і від нього, а інші ресурси виконують роль об'єктів щодо персоналу, його потреб, мотивів, інтересів, орієнтирів у поведінці;

– побудована на відповідних функціях та принципах;

– має властивості відкритості та динамічності у процесі взаємодії із параметрами внутрішнього та зовнішнього середовища;

– функціонує на основі вихідних принципів економічної безпеки як системи; функціональних елементах, які покликані підтримувати відповідний стан підприємства та його підсистем не просто за кадровим напрямом, а і складної природи взаємовідносин («підприємство-персонал», «персонал-персонал», «персонал-ресурси», «персонал-середовище», «підприємство-середовище»).

Тому для формування ефективної системи соціально-мотиваційної безпеки необхідна низка передумов: якісно сформовані цілі підприємства, що сприймаються працівником як засіб задоволення його потреб; достатність фінансових ресурсів для надання винагород відповідно до даної суб'єктом управління обіцянки та результатів праці; професійно підготовлені вищі менеджери, здатні виявляти потреби персоналу, оцінювати їх та створювати ефективну систему стимулювання праці; чітке формулювання принципів мотивації праці, що відображають об'єктивні закономірності розвитку підприємства і взаємовідносини між суб'єктами і об'єктами управління.

Головними рисами системи соціально-мотиваційної безпеки є: сприяння формуванню та досягненню суспільно значущих цілей підприємства і завдяки цьому підтримання рівноваги між економічними цілями та суспільною відповідальністю підприємства; виконання функції комунікації між керівництвом і власником підприємства та її працівниками щодо створення і підтримки взаємного порозуміння; орієнтація на створення системи економічних стимулів до праці, тобто рівня, диференціації, структури та динаміки витрат на персонал; поступовий перехід від авторитарного до демократичного стилю управління.

Оскільки предмет соціально-мотиваційної безпеки має дуальну природу – інтереси як організації, так і найманого персоналу, то її результатом повинна бути взаємна їх захищеність стосовно всіх учасників соціально-трудових відносин. Перекоси в дотриманні балансу життєво важливих інтересів, коли безпека одного об'єкта досягається за рахунок інтересів іншого, приводять до порушення соціально-мотиваційної складової кадрової безпеки підприємства. З огляду на зазначене, система соціально-мотиваційної безпеки персоналу підприємства повинна бути вибудована таким чином, щоб між її учасниками (працедавцем, працівниками, державними і іншими суспільними інститутами) була досягнута збалансованість інтересів, що забезпечує можливість повної реалізації і захищеність життєво важливих їх потреб від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Система соціально-мотиваційної безпеки персоналу підприємства повинна відповідати таким вимогам:

- наявність взаємопов'язаних елементів соціально-мотиваційної безпеки, простота та повнота їх охоплення, тобто мотивація всіх носіїв інтересів на підприємстві;

- наявність економічної та неекономічної складових;

- забезпечення збалансованого покращення винагород за працю і вдосконалення як кількісних, так і якісних результатів праці для успішного досягнення цілей підприємства;

- тісний зв'язок розміру винагороди з результатами праці конкретного працівника, підрозділу, в якому він працює, і всього підприємства в цілому;

- узгодження інтересів всіх груп їх носіїв на підприємстві;

- створення умов щодо захисту здоров'я, безпеки праці, соціальних гарантій персоналу;

- забезпечення можливості професійного та кар'єрного зростання, реалізації здібностей працівників, навчання, підвищення кваліфікації, досвіду роботи персоналу.

Особливої уваги, на нашу думку, як об'єкт соціально-мотиваційної безпеки і як джерело загроз набувають мотиви персоналу до здійснення правових чи протиправних, моральних чи аморальних, етичних чи неетичних дій, потреби, інтереси, фізичний, психічний і психологічний стан працівників, чинники впливу на них. За низького рівня мотивації, імовірності звільнення, деструктивних зовнішніх впливів середовища тощо, персонал більш активно може вдаватись до тіньових схем отримання доходів, розкрадання майна підприємства та загалом

завдання збитку у майновій чи немайновій формі й сам опиняється у ситуації загрози.

Зрештою, впливати на ті чи інші показники діяльності, які є визначальними для підприємства можна головним чином через персонал та його характеристики й мотиви праці, що, у свою чергу, може принести негативні наслідки або ж самому персоналу або підприємству (його підрозділам, репутації, ресурсам). Тому персонал підприємства доцільно розглядати загалом через такі ознаки, як: ставлення до підприємства, статус персоналу (наявний, потенційний, вивільнений, резервний), структура персоналу (кваліфікаційна, вікова, статева, посадова тощо), мотивація персоналу (матеріальна, морально-психологічна, статусна), інтереси персоналу, стан здоров'я, фінансовий і соціальний, сімейний стани та ін. Їх практичне врахування в роботі може забезпечити більш дієву роботу з персоналом й недопущення (попередження) настання негативних наслідків (соціального, фінансово-економічного, психологічного тощо характеру). Механізм мотивації праці персоналу визначають як сукупність дій з формування, актуалізації та задоволення потреб різних носіїв інтересів під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх чинників мотивації праці.

За допомогою мотивації вирішують такі завдання: визнання праці працівників, що досягли значних результатів, з метою подальшого стимулювання їх творчої активності; демонстрація ставлення підприємства до високих результатів праці; популяризація результатів праці працівників, які отримали визнання; використання різних форм визнання заслуг; покращення морального стану працівників через відповідну форму визнання; забезпечення процесу підвищення трудової активності персоналу.

Мотиваційний процес складний і неоднозначний. Мотиви формуються під впливом стимулів. Мотив і стимул – це дві паралельні та взаємообумовлені складові моделі мотивації праці працівника. Однак стимул може формувати низку різноманітних мотивів, а на формування одного мотиву можуть впливати декілька стимулів. У табл. 3.3.3 показано взаємозв'язок мотивів і стимулів, а також наслідки їх застосування для соціально-мотиваційної безпеки підприємства (вплив на соціально-мотиваційну безпеку).

Отже, за допомогою стимулювання створюються мотиви та сприятливі умови для задоволення потреб працівника, а також забезпечується трудова поведінка, необхідна для забезпечення соціально-мотиваційної безпеки та успішного функціонування підприємства. Стимулювання у цьому випадку є способом проведення мотивації та забезпечення соціально-мотиваційної безпеки.

Вплив мотивів і стимулів на соціально-мотиваційну безпеку

Мотиви	Стимули	Результат для соціально-мотиваційної безпеки
1	2	3
Мотиви задоволення потреб у життєво необхідних благах: – матеріальне забезпечення; – постійність персоналу; – якість праці	збільшення заробітної плати; наявні надбавки та доплати до заробітної плати; премії; матеріальна допомога; участь у прибутку; надання пільгового кредиту; оплата транспортних, медичних, спортивних витрат; пенсійне страхування	вмотивованість персоналу підвищення продуктивності праці; закріплення персоналу; створення сприятливого мотиваційного поля для персоналу організації; забезпеченість персоналу соціально-компенсаційними пакетами; захищеність персоналу
Мотиви життєвого самовизначення: – визнання – самовираження; – любов до знання, творчість; – цікава робота	професійна орієнтація; розвиток кар'єри; можливість навчання; преміювання за новаторство, відкриття; доступ до нової інформації; визнання і пошана	погодження інтересів підприємства з кар'єрними прагненнями особистості; розвиток персоналу та підвищення якості кадрового складу; підвищення конкурентоспроможності персоналу, рівня професійних знань, навичок, умінь; кар'єрне зростання
Мотиви соціальної взаємодії: – солідарність; – причетність; – спілкування; – безпека; – наслідування	можливість спілкування на робочому місці; участь в управлінні підприємством; справедливість у встановленні норм виробітку, розподілі роботи, оцінок і винагороди; демократичний стиль управління; рівні можливості;	соціальна безпека персоналу; лояльність персоналу; єдиний статус працівників; дотримання норм техніки безпеки; гнучка політики мотивації персоналу
Мотиви статусного самоствердження: – успіх; – влада; – досягнення мети; – зростання кар'єри	особисті блага; участь в успіху; участь в управлінні підприємством, прийнятті відповідальних рішень; просування по службі; представницькі функції для інших організацій	імідж та престиж організації порівняно з конкурентами; інноваційна та раціоналізаторська активність персоналу; якісне виконання функціональних обов'язків персоналу; взаємозв'язок зусиль з результатом
Мотиви оптимізації життєвого циклу: – соціальна та професійна мобільність; – вікова релаксація; – недопущення статусного і психологічного дискомфорту	соціальне партнерство; надання роботи за бажанням і можливостями; розвиток кар'єри; передача досвіду молодим працівникам; сумісництво роботи з викладацькою діяльністю; центри психологічної допомоги і розвантаження; політика "відкритих дверей" комісії з трудових спорів	конкурентоспроможність на ринку праці; трудова мобільність; професійна мобільність персоналу; гідні та безпечні умови праці; моніторинг лояльності персоналу; гарантії зайнятості; поліпшення власного іміджу та позитивне ставлення до підприємства; позитивна корпоративна культура та високий рівень соціальної відповідальності

Сьогодні, внаслідок скрутного фінансово-економічного положення як працедавців так і працівників, пріоритетними формами стимулювання на вітчизняних підприємствах, що застосовуються в діяльності персоналу на даний час, залишаються заробітна плата, винагороди та премії, організація навчання та суспільне визнання. Однак ця недостатня мотивація доволі часто не дозволяє вітчизняним підприємствам реалізувати свої потенційні можливості, що призводить на практиці не лише до інертності більшої частини персоналу та зниження його трудової активності, але й до масового відчуження людей від роботи. За таких умов доцільно планомірно розробляти та практично реалізовувати програми соціально-економічної мотивації праці, спрямовані на підвищення рівня кадрової безпеки підприємства.

Початковий етап розробки таких програм передбачає пошук та аналіз існуючих потреб персоналу. Наступний етап включає розробку програми мотивації персоналу, а також визначення форм, методів і засобів впливу на персонал; створення системи винагородження. Важливим елементом при цьому є контроль реалізації програми. Поетапна розробка та реалізація програм мотивації персоналу сприятиме організаційній лояльності, відданості спільній справі, відповідальності перед роботодавцем і відповідно підвищенню рівня соціально-мотиваційної безпеки та кадрової безпеки підприємства загалом.

Отже система мотивації персоналу є однією з важливих складових системи забезпечення економічної безпеки підприємства, оптимізація якої забезпечує: взаємозв'язок результативності роботи працівників з оплатою і (зусиль з результатом); зниження плинності персоналу і подолання кадрового дефіциту; підвищення лояльності співробітників; поліпшення психологічного клімату в колективі; підвищення результативності роботи працівників; ефективніше досягнення цілей компанії і як результат підвищення соціально-мотиваційної, кадрової та економічної безпеки підприємства загалом.

Формування дієвої системи соціально-мотиваційної безпеки забезпечує підприємству суттєві конкурентні переваги та реалізацію низки життєво важливих цілей: узгодження особистих цілей співробітника зі стратегічними планами організації; формування позитивного іміджу роботодавця на ринку праці; покращення результатів праці за рахунок підвищення мотивації працівників; залучення та закріплення компетентних працівників, зниження плинності; підвищення якісних параметрів людського капіталу; поліпшення якості трудового життя, матеріального добробуту працівників.

РОЗДІЛ 3.	СКЛАДОВІ І РИЗИКИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА ЇЇ ГАЛУЗЕВІ ОСОБЛИВОСТІ
3.1.	<i>ПРИРОДОРЕСУРСНА БЕЗПЕКА</i>
3.2.	<i>ФІНАНСОВО-КЛІМАТИЧНІ РИЗИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА ШЛЯХИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ</i>
3.3.	<i>ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В РЕКРЕАЦІЙНОМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ</i>
3.4.	<i>ЛІСОРЕСУРСНА БЕЗПЕКА</i>

3.1. Природоресурсна безпека

Рівень соціоекологоекономічної безпеки підприємства значною мірою зумовлений рівнем забезпеченості його ресурсами різних видів та ефективністю їх використання. Відповідно, багато науковців, в тому числі О. Ареф'єва, Л. Ваганова, Л. Волощук, О. Грунін [1, с. 37-38], В. Гусєв, С. Ілляшенко [2, с. 12], Є. Олейніков [3, с. 138], А. Козаченко, Б. Купчак, С. Покропивний, М. Зубок [4, с. 3] та ін., розглядають економічну безпеку підприємства як стан ефективного використання його корпоративних ресурсів. В той же час незначна кількість дослідників виділяють ресурсну безпеку як функціональну складову економічної безпеки підприємства [5, с. 172; 6, с. 207; 7, с. 14], а якщо й аналізують її, то у складі інших підсистем економічної безпеки (найчастіше у складі виробничої). Так, Гічова Н. розглядає ресурсну безпеку як елемент виробничо-технічної складової тактичної економічної безпеки підприємства і енергетичну та сировинну безпеку як елемент стратегічної економічної безпеки [8].

Як в наукових дослідженнях, так і в практичній діяльності вітчизняних підприємств донедавна переважав підхід до ресурсної (сировинної) безпеки як складової її економічної безпеки, однак без взаємозв'язків і взаємозалежностей із її екологічною складовою. Ресурсна безпека розглядалася лише з позиції забезпеченості виробництва основними видами ресурсів та ефективності їх використання. Однак в останні роки поступово набуває значення саме екологічна складова функціонування суб'єктів господарювання, а екологізація виробництва є одним із пріоритетів діяльності більшості підприємств.

В умовах дефіциту багатьох ресурсів та значного підвищення цін на деякі з них (особливо енергоресурсів) особливої уваги набуває оцінка природоресурсної безпеки сучасних підприємства як складової його ресурсної безпеки, що потребує наукового обґрунтування на підставі існуючих розробок та світового досвіду, адже на сьогодні природоресурсна безпека підприємств незважаючи на свою важливість майже не розглядається, а існуючі дослідження присвячені ресурсній безпеці загалом.

Так, В. Гусєв, Л. Волощук та Б. Купчак визначають ресурсну безпеку як складову економічної безпеки, яка полягає в забезпеченні виробництва основними видами ресурсів необхідного рівня якості, забезпечення запасів власними оборотними коштами, що забезпечує ефективне функціонування підприємства, захищеність його інтересів від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру [9, с. 78; 10, с. 218; 11, с. 343].

Дуже схожими є визначення А. Козаченко, В. Стадника та Л. Ваганової, які розглядають ресурсну безпеку як комплекс заходів з пошуку, залучення, зберігання, планування, обліку та використання різних видів ресурсів, необхідних для запобігання можливих зовнішніх та внутрішніх загроз [12, с. 83; 13, с. 297; 14, с. 212].

Г. Рзаєв та С. Няйко трактують ресурсну безпеку підприємства як комплексну характеристику ефективності використання фінансово-виробничих ресурсів суб'єкта господарювання у розрізі їх складових (матеріальних та трудових ресурсів, основних фондів, фінансових ресурсів), які відображають ефективність функціонування суб'єкта господарювання, гарантують стабільний процес формування показників витрат та доходів підприємства і при тому підтримують оптимальну структуру активів підприємства та джерел їх формування й сприяють подальшому розвитку суб'єкта господарювання [5, с. 173].

На основі існуючих концептуальних підходів до ресурсної безпеки було сформовано власне бачення природоресурсної безпеки підприємства, яка, на наш погляд, представляє собою комплексну характеристику забезпеченості підприємства сировинними та енергетичними ресурсами в розрізі їх складових відповідної якості за оптимальними цінами та ефективність їх використання, що сприяє сталому розвитку суб'єкта господарювання.

Екологічний контекст забезпечення природоресурсної безпеки підприємства передбачає, перш за все, оптимальне використання невідновлюваних чи вкрай обмежених ресурсів, зменшення техногенного навантаження на природне середовище, розробку програм переробки та утилізації відходів з залученням інноваційних технологій. Досягнення достатньо високого рівня природоресурсної безпеки підприємства з урахуванням екологічного чинника означає, що споживання ним енергетичних ресурсів прямо або опосередковано не призводить до погіршення якості навколишнього природного середовища, не наносить прямих або опосередкованих збитків державі, споживачам, населенню та персоналу.

Природоресурсна складова є однією із найважливіших в діяльності суб'єктів господарювання, адже рівень використання підприємством природних ресурсів впливає значною мірою на його еколого-економічну безпеку. Неefективне їх використання знижує показники економічної ефективності підприємств за рахунок перевитрат сировини та наносить шкоду навколишньому середовищу за рахунок великої кількості відходів, викидів та скидів забруднюючих речовин в навколишнє середовище, водні об'єкти. Натомість підвищення ефективності

використання ресурсів підприємства за рахунок ресурсо- і енергозбереження, утилізації, продажу побічних продуктів і відходів виробництва, застосування мало- та безвідходних технологій, відновлюваних джерел енергії, ефективних методів управління витратами сприяють зростанню прибутковості організації та формуванню її сприятливого іміджу, підвищують конкурентоспроможність екологічно чистої продукції на національному та світових ринках, зменшують вплив на навколишнє середовище та мінімізують екологічні платежі, що загалом забезпечує високий рівень еколого-економічної безпеки підприємства.

Так як ресурси не є однаково доступні всім підприємствам на ринку, це є основою виникнення ресурсних диспропорцій, які підприємства повинні вчасно виявляти. Так, наявність особливого доступу до ресурсних джерел або створення бар'єрів для їх поширення серед конкурентів підсилює економічну безпеку підприємства. Водночас, розширення прав на використання окремих видів ресурсів або їх стрімке поширення серед конкурентів у галузі повинно розглядатись як загроза економічній безпеці підприємства.

Досягнення підприємством високого рівня конкурентоспроможності та формування стійких конкурентних переваг є можливим на основі постійного пошуку унікальних ресурсних комбінацій та компетенцій. Водночас, здатність підприємства захистити джерела ресурсних переваг характеризує існуючий стан його економічної безпеки.

3.2. Фінансово-кліматичні ризики у діяльності підприємств та шляхи їх мінімізації

З кожним роком все гострішою стає така екологічна проблема як потепління клімату, що вимагає від світового співтовариства негайних заходів щодо її вирішення. Для цього передбачено ряд обмежень у діяльності підприємств, особливо для тих, які найбільше продукують парникові гази. Тому економічний розвиток підприємств в XXI столітті буде все більше залежити від врахування фінансово-кліматичних ризиків, які виникають внаслідок обмежень, що накладаються міжнародними організаціями та окремими країнами на бізнес. Відповідно, вказані підприємства змушені розраховувати свої фінансові втрати на перспективу, якщо вони будуть продовжувати подібну діяльність. На наш погляд, ці втрати доцільно згрупувати у систему фінансово-кліматичних ризиків

підприємств. Проблемою є той факт, що поки ці ризики достатньо не вивчені та не досліджено їх вплив на фінансовий стан підприємств як в світі, так і в Україні.

Значний вклад в дослідження впливу кліматичних обмежень на діяльність бізнесу внесли як зарубіжні, так і українські вчені. Серед них доцільно назвати таких, як: В. Борейко, І. Бистряков, Е. Вайцзеккер, І. Вахович, Р. Гевко, З. Герасимчук, В. Голян, О. Губанова, Б. Данилишин, Г. Дейлі, М. Долішній, Н. Зімовчук, В. Кравців, Н. Крафтс, Н. Павліха, Г. Паулі, Д. Ріфкін, П. Саблук, Д. Стігліц, І. Сторонянська, Дж. Сьєберт, Ю. Туниця, Дж. Фарлей, К. Фельбер, Дж. Фуллертан, М. Хвесик, Є. Хлобистов, Л. Черчик та інші. Разом з тим, в їх роботах не розроблено системи фінансово-кліматичних ризиків та преференцій для тих підприємницьких структур, які в своїй діяльності стараються максимально дотримуватися кліматичних умов господарювання, закріплених в міжнародних екологічних документах.

Основними міжнародними документами щодо регулювання використання кліматичних фінансів є Кіотський протокол, дія якого закінчується 2020 р., та Паризька кліматична угода, яка прийде на зміну вказаному протоколу. Вона набула чинності 04.11.2016 р., оскільки її підписали більше 55 країн, на які припадає більше 55 % глобальних викидів парникових газів. Її також в жовтні 2016 р. ратифікував Європейський парламент. Паризька угода, зобов'язує всі країни докласти зусиль до стримування зростання глобальної середньої температури значно нижче 2°C понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до 1,5°C понад доіндустріальні рівні, визнаючи, що це суттєво знизить ризики та наслідки зміни клімату. На Давоському форумі на початку 2018 р. замість ВВП представили новий показник – індекс інклюзивного розвитку, який включає 12 часткових показників. Одним із них є парникова інтенсивність ВВП, що посилює відповідальність як окремих країн, так і окремих підприємств за дотримання міжнародних кліматичних угод.

Аналіз досвіду використання фінансово-кліматичних обмежень у діяльності підприємств у розвинутих країнах дозволяє стверджувати, що одним з ризиків у діяльності останніх (насамперед видобувних, енергетичних, металургійних, хімічних, будівельних, лісогосподарських, з виробництва тепла, з переробки сміття тощо) може стати зростання ставки так званого вуглецевого податку та запровадження його в тих країнах, де поки він не введений. На наш погляд, це – основний фінансово-кліматичний ризик для бізнесу в світі та в Україні. Визначення рівня вуглецевого податку виходить з нормативів заданої державою ціни на вуглець, з врахуванням якої суб'єкти ринку розраховують можливі обсяги

викидів, які не лімітуються. Вуглецеві податки вже використовуються багатьма державами Європи, а також Мексикою та Японією. Щорічний світовий обсяг їх сплати складає 14 млрд дол. США (на квітень 2015 р.). Ціни на вуглець складають від 1 дол. за тону двоокису вуглецю в еквіваленті в Мексиці до 130 дол. за тону в Швеції. Разом з тим, у більшості випадків поки ця ціна складає менше 10 дол. за тону [1, с. 9]. У той же час, можна передбачити, що у найближчі роки його ставка в усіх країнах буде суттєво підвищуватися, оскільки передбачені у міжнародних кліматичних угодах орієнтири щодо стримування зростання температури на планеті не виконуються. На це, зокрема, вказано в останній доповіді керівництва Римського Клубу, яка побачила світ в грудні 2017 р.

Зарубіжним та українським виробникам, що експортують свої товари до ЄС, треба звернути увагу й на той факт, що новий президент Франції Е. Макрон в жовтні 2017 р. запропонував у межах ЄС ввести такий загальноєвропейський податок («податок Макрона», як його називають у зарубіжній пресі) як екологічний збір за шкідливі викиди в навколишнє середовище. Введення подібного податку підтримують багато країн ЄС, насамперед Скандинавські країни. Відповідно, можна очікувати, що з часом всім кандидатам на вступ до ЄС буде запропоновано введення «податку Макрона», що може розглядатися як новий фінансово-кліматичний ризик у діяльності підприємств. Тому багато провідних компаній світу вже починають враховувати вказаний ризик у своїй діяльності. Так, згідно звіту, оприлюдненому CDP (Climate Disclosure Project) та We Mean Business напередодні засідання групи G20 в кінці травня 2017 р. в Італії, майже 100 компаній з Fortune Global 500 при фінансовому плануванні на перспективу вже використовують такий фінансовий кліматичний інструмент, як «внутрішня ціна на карбон», що дає можливість врахувати кліматичні ризики під час розробки стратегії розвитку компанії. Спираючись на розрахунки експертів, компанії користуються так званими ціновими коридорами, які демонструють ефективну ціну на викиди парникових газів на наступні 20–30 років для утримання темпів потепління на планеті. Вже сьогодні, за підрахунками Climate Disclosure Project та We Mean Business, середня внутрішня ціна на викиди парникових газів в межах корпорацій енергетичного сектору коливається біля позначки 35 дол. США за тону вуглекислого газу в еквіваленті у 2020 р. та 30-100 дол. США в 2050 р. [2].

Новим фінансово-кліматичним ризиком (ми його відносимо до інвестиційного ризику) у діяльності підприємств в останні роки стає поступова відмова фінансових інституцій інвестувати у видобуток вугілля та виробництво електроенергії з нього, а також з інших викопних енергоносіїв, що розглядаються

як «брудні інвестиції». Зокрема, французький пенсійний фонд (FRR), який оперує коштами в розмірі 37 млрд євро, оголосив, що виходить з своїх інвестицій у виробництво тютюну та в більшій частині – з інвестицій у вугільні акціонерні товариства. Ряд британських пенсійних фондів, які входять в систему регіональних пенсійних фондів (LGPF), проголосили про вихід з вугільних акціонерних товариств у зв'язку із зростанням фінансового ризику при інвестуванні в подібні товариства. Вони переорієнтовують свої кошти у товариства, які пов'язані з виробництвом відновлюваної енергії. Німецькі пенсійні фонди також дотримуються подібних тенденцій в інвестуванні, оскільки в Німеччині прийнято рішення до 2035 р. повністю замінити енергію, отриману від спалювання вугілля, енергією, отриманою від використання відновних енергетичних джерел.

Для підприємств, які видобувають викопні енергетичні ресурси та переробляють їх, буде все важче отримати й банківські кредити (останнє ми розглядаємо як кредитний фінансово-кліматичний ризик для підприємств). Так, на початку 2017 р. керівництво німецького Дойче Банку прийняло рішення, що банк та його дочірні структури по всьому світі не будуть надавати кредити для видобутку енергетичного вугілля та побудови тепло – та електростанцій, які працюють на викопному паливі. Фінансування вже розпочатих проектів за участі Дойче Банку в цій сфері буде поступово скорочуватися, а з часом припиниться взагалі. Це рішення було прийнято у відповідності з обіцянкою Дойче Банку, яка була оголошена під час проведення Паризької кліматичної конференції в грудні 2015 р. Крім цього банку, ще 400 державних та приватних компаній, які приймали участь в цій конференції, пообіцяли допомогти в боротьбі з глобальним потеплінням.

Значним фінансово-кліматичним ризиком для традиційних виробників енергії та тепла стає вимога громадськості щодо їх переходу до використання відновних джерел енергії (цей ризик ми називаємо «кліматичні вимоги громадськості»). Зокрема, такі умови перед виробниками енергії поставило керівництво штату Каліфорнія (США), враховуючи вимоги виборців. Під тиском громадськості подібну політику починає здійснювати все більше суб'єктів господарювання й інших штатів США. В цілому до міжнародного руху відмови від інвестицій у викопне паливо в різних регіонах світу вже приєдналося понад півтисячі установ, насамперед деякі університети США, Великої Британії, ряду інших країн. До цього руху долучилися й такі структури, як найбільша в Європі страхова компанія Allianz SE, суверенний фонд Норвегії, пенсійний фонд Осло, а президент Фонду

братів Рокфелерів зробив у вересні 2014 р. заяву про відмову інвестувати 860 млн дол. США в проекти, пов'язані з викопним паливом. На початку квітня 2017 р. під тиском громадськості енергетичні компанії майже всіх країн ЄС (за винятком Польщі та Греції) підписали зобов'язання не будувати нових ТЕС, що працюють на вугіллі. Головною метою цієї ініціативи є скорочення парникових викидів в атмосферу. Це треба взяти до уваги Україні на її шляху до членства в ЄС та поступово почати відмовлятися від використання вугілля для виробництва енергії та тепла.

В останні роки у багатьох країнах світу (і в Україні також), ставка «зеленого» тарифу на відновну енергію поступово зменшується, а в деяких із них вона у найближчі роки зрівняється з ціною 1 кВт/год енергії, виробленого традиційним способом. Тому можна говорити про фінансово-кліматичний ризик зменшення «зеленого» тарифу для підприємств відновної енергетики, зокрема і в Україні. Про це, передусім, свідчать дані, наведені НКРЕКП [3, с. 14-15]. Згідно них, коефіцієнт «зеленого» тарифу (євроцентів за 1 кВт/год) відповідно до чинного законодавства для сонячних електростанцій (СЕС) до 10 МВт до 31.03.2013 р. складав 8,64, з 01.04.2013 р. до 31.12. 2014 р. – 6, 3, з 01.01.2015 р.- 30.06.2015 р. – 5,67, з 01.07. 2015 р. до 31.12.2015 р. – 3,15, з 01.01.2016 р. до 31.12.2016 р. – 2, 97, з 01.01.2017 р. до 31.12.2019 р. складатиме 2,79, з 01.01.2020 р. до 31.01.2024 р. – 2,51, з 01.01.2025 р. до 31.12.2029.р. – 2,23 євроцентів за 1 кВт/год; для СЕС потужністю від 10 МВт коефіцієнт «зеленого» тарифу буде коливатися від 4,8 до 2,23 євроцентів за 1 кВт/год у вказаний період. Подібна ситуація характерна й для ціноутворення для інших виробників відновної електроенергії. Крім того, за даними Держенергоефективності гранична потужність об'єктів відновлюваної енергетики, які можуть працювати об'єднаній енергосистемі України, становить 5,2 ГВт, а на сьогодні видано вже 4,4 ГВт технічних умов на приєднання об'єктів відновлюваної енергетики. Це говорить обмеженість використання «зеленого» тарифу в Україні на перспективу. Після проходження певного порогу потужності велика кількість промислових СЕС, підключених за «зеленим» тарифом, може стати проблемою для ринку електроенергії в Україні та спричинити відчутне зростання цін для споживачів. Тому на «круглому столі» в комітеті з розвитку паливно-енергетичного комплексу Верховної Ради України 13.03. було запропоновано знизити ставку для сонячної генерації на 30 % [4]. В цілому, якщо все більше виробників почнуть займатися відновною енергетикою, то у держави не буде можливості тримати ставку «зеленого» тарифу високою, а прийдеться її знижувати для всіх виробників

«зеленої» енергії. А це може призвести до порушення умов Енергетичної хартії, яку підписала й Україна. Відповідно, у нашій країні може повторитися іспанський варіант. Суть останнього полягає в наступному: коли Іспанія не змогла забезпечити встановлену державою дохідність для виробників «зеленої» енергії на рівні 7,4 %, то вони почали подавати на країну позови до міжнародних судів та стали їх вигравати.

Підприємствам-виробникам енергії з традиційних джерел (а також її споживачам та інвесторам у подібні проекти) треба врахувати й такий новий фінансово-кліматичний ризик (ми його називаємо інформаційним), як необхідність збільшення витрат на інформування громадськості щодо частки такої енергії у своїй продукції. Зокрема, в грудні 2016 р. Рада фінансової стабільності (FSB), в яку входять центральні банки та міністри фінансів групи G20, прийняла рекомендації для фінансових інвесторів (банків, страхових компаній, фондів, що управляють фінансовими активами) та для нефінансових організацій щодо добровільного інформування про потенційний вплив їх інвестицій на зміну кліматичних умов в світі. В той же час представники фірм, які інвестують в «зелену» економіку, вважають подібне рішення недостатнім та виступають за обов'язкове (а не добровільне) інформування про вплив інвестицій на кліматичні наслідки. Відповідно, в ЄС вже розробляється документ, в якому для підприємств-експортерів до Євросоюзу буде встановлена норма щодо обов'язкового інформування споживачів про частку відновної енергії, використаної для виробництва того чи іншого товару. Це може заставити підприємства-експортери до ЄС переходити до використання енергії, отриманої з відновних джерел, що збільшить їх витрати виробництва.

Фінансово-кліматичним ризиком у діяльності багатьох транспортних підприємств у найближчі роки може стати введення для них «токсичного податку», тобто підвищеного оподаткування застарілих транспортних засобів, а також тих, які працюють на дизельному паливі. В цьому плані показовим є досвід Лондона, де міська влада з жовтня 2017 р. запланувала ввести податок на найбільш токсичний транспорт [5]. Даний захід стосується старих автомобілів, що використовуються для руху центральними вулицями Лондона у будні дні. Власникам транспорту, що не відповідає екологічному стандарту Євро-4, прийдеться заплатити 10 фунтів стерлінгів в день. Так званий «токсичний податок» став доповненням до вже діючого збору за використання найбільш завантажених ділянок лондонських доріг, який сплачується з понеділка до п'ятниці з 7 годин ранку до 6 годин вечора. Подібні заходи намічені реалізувати у

Берліні, інших великих містах Європи. Тому автомобільний концерн «Фольксваген» змушений дуже швидкими темпами пристосовувати свої дизельні автомобілі до нових екологічних вимог, а більше 350 тисяч з них відізвати з продажу та використання. Важливо все зробити, щоб подібні дизельні автомобілі за дешевими цінами не були завезені в Україну, враховуючи високий рівень корупції на митниці та в інших державних контролюючих структурах.

Особливістю розвитку відновної енергії в Україні є проблема фінансового доступу в цю сферу малого та середнього бізнесу, оскільки вона досить монополізована великими виробниками(цей ризик ми називаємо фінансово-кліматичним ризиком для малого та середнього бізнесу щодо виробництва відновних джерел енергії). Проблема полягає в тому, що для малих та середніх підприємств важко отримати кредити взагалі та пільгові кредити зокрема. Крім того, участь у міжнародних проектах з відновної енергетики для малого та середнього бізнесу передбачає співфінансування, на що у нього не вистачає коштів. Фінансова допомога малому та середньому бізнесу з боку місцевих органів самоврядування обмежена їх фінансовими можливостями, які залежать від центральної влади. Передусім це стосується підвищення мінімальної оплати праці, яке не кореспондується з фінансовими можливостями громад, та постійне підвищення цін на енергоносії, що веде до суттєвого скорочення коштів громад. Але найбільшою проблемою є важкість підключення малих та середніх підприємств, що продукують відновну енергію, до централізованих мереж, які знаходяться в руках монопольних структур. Особливо це стосується підключення до енергомереж та тепломереж, яке, крім високої ціни, вимагає значних витрат часу.

Вказані фінансово-кліматичні ризики та обмеження у діяльності підприємств вимагають пошуку адекватних фінансових ресурсів, які б допомогли бізнесу їх мінімізувати. Для цього важливо проаналізувати існуючі теоретичні підходи до фінансового впливу держави на забруднювачів довкілля. Виходячи з вимог теорії суспільного добробуту А. Пігу, на забруднювачів навколишнього середовища необхідно накладати спеціальні підвищені податки («податок Пігу»), щоб відшкодувати витрати держави на компенсацію населенню втрат насамперед від негативних зовнішніх екстерналій. У той же час збільшення видатків підприємств – забруднювачів навколишнього середовища змушує їх до скорочення (або – до зупинення) виробництва в даному регіоні чи країні та переводу бізнесу в менш розвинуті країни, де екологічні вимоги не такі жорсткі, як в розвинутих країнах. Це в свою чергу веде до зростання видатків у розвинутих

країнах на допомогу безробітним, що сприяє зростанню податкового навантаження на платників податків в цих країнах. Виходом з цієї ситуації могло б стати використання не стільки екологічних штрафів, а фінансових стимулів для тих підприємств, які зменшують викиди забруднюючих речовин, надання пільгових державних кредитів та гарантій на технічне переозброєння застарілих підприємств, надання ним податкових канікул на період реконструкції тощо. Подібні заходи вже використовуються на міжнародному рівні.

Для заохочення бізнесу до збереження клімату використовуються кошти різноманітних міжнародних екологічних фондів. Зокрема, в 1991 р. було засновано Глобальний екологічний фонд (ГЕФ), який надає гранти та кредити окремим країнам на подолання негативних змін клімату, на збереження біологічного різноманіття, на охорону міжнародних вод, на збереження озонового слою. ГЕФ виділив 9,2 млрд дол. США з власних коштів та залучив більше 40 млрд дол. США для реалізації понад 2600 проектів в країнах, що розвиваються, та в країнах з перехідною економікою. Крім Глобального екологічного фонду в 2001 р. було засновано ще два спеціалізованих фонди: Спеціалізований фонд для боротьби із змінами клімату (СФБЗК) та Фонд допомоги для найменш розвинутих країн (ФДНРК). На початок серпня 2010 р. 22 країни-донори повідомили про внески в останній фонд в розмірі 290 млн дол. США. В Спеціалізований фонд для боротьби із змінами клімату на початок жовтня 2009 р. було внесено 104,1 млн дол. США, а в наступні роки ця сума повинна була зрости до майже 500 млн дол. США. Його функція полягає у виділенні коштів на адаптацію, передачу технологій та пов'язані з цим заходи із створення потенціалу по збереженню клімату на планеті. Проблемою є те, що не всі донори виконують свої зобов'язання із внесення відповідних коштів.

Значні кошти на вирішення кліматичних проблем в Європі та в світі виділяє із своїх фондів й Європейський Союз. Зокрема, пріоритетами Фонду Когезії (ФК) в сфері середовища є: послуги та інфраструктура водного господарства; вирішення проблем, пов'язаних з сміттям та відходами; інфраструктура навколишнього середовища. Пріоритетами Європейського сільськогосподарського фонду для розвитку села (ЄСГФРС) є наступні: покращення конкурентоздатності аграрного та лісового секторів; поліпшення навколишнього середовища та сільської природи (землекористування); покращення якості життя в сільськогосподарських районах; диверсифікація сільської економіки. Одними з головних цілей діяльності Європейського фонду регіонального розвитку є конверсія тих промислових регіонів, становище яких погіршується, а також

охорона та розвиток навколишнього середовища. В значній мірі значне збільшення коштів фондів ЄС на вирішення кліматичних та екологічних проблем в цьому союзі було прийнято під впливом країн Скандинавії (насамперед, Швеції), де екологічні стандарти є найвищими в світі. А в окремих країнах ЄС створені спеціальні кліматичні фонди. Зокрема, в Латвії функціонує Фінансовий інструмент кліматичних змін (ФІКЗ), кошти якого направляються на розробку та запровадження технологій, в яких передбачено використання відновних джерел енергії, скорочення викидів парникових газів тощо.

Важливим елементом фінансових інструментів, створених відповідно до Кіотського Протоколу, є Адаптаційний фонд. Його засновано згідно з рішенням 7-ї Конференції Сторін РКЗК у м. Марракеш у 2004 р. Діяльність цього фонду пов'язана з функціонуванням механізмів Кіотського протоколу, оскільки він фінансується в основному за рахунок відрахувань від видачі ССВ (одиниці проектів механізму чистого розвитку (МЧР) у кількості 2% від загальних обсягів одиниць, введених в обіг по кожному проекту МЧР. Згідно даних Міжнародного партнерства дій по скороченню викидів вуглецю, на початок 2016 р. в світі нараховувалось 17 систем торгівлі квотами на викиди парникових газів (ETS), або – вуглецевих бірж. Загальний обсяг викидів парникових газів, що торгуються на вуглецевих біржах, перевищив 4 млрд/тон в еквіваленті двоокису вуглецю, або 9 % світових викидів, а обсяг торгівлі – 34 млрд дол. США. В 2017 р. очікувалося, що ці показники зростуть до 7 млрд тон (на 16 %). Разом з тим кількість систем торгівлі викидами парникових газів скоротиться до 12 у зв'язку з інтеграцією 8 провінційних ETS в КНР в загальнонаціональну систему [1, с. 9]. Відповідно до ст. 9.1. Паризької угоди також передбачено надання фінансових ресурсів розвиненими країнами країнам, що розвиваються, які є сторонами Паризької угоди, з метою провадження діяльності в сфері протидії зміні клімату. Механізм фінансового забезпечення функціонує з 2016 р.

Міністерство екології та природних ресурсів України при підтримці Світового банку тільки в середині 2017 р. почало розробляти механізм щодо впровадження ефективної системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів в Україні. Відповідно, національна система торгівлі квотами на викиди парникових газів стане для України новим інструментом реалізації державної політики в сфері зміни клімату. На кінець 2017 р. планувалося внесення на розгляд уряду та Верховної Ради України Закону «Про систему моніторингу, звітності та верифікації парникових газів». За оцінками фахівців, для створення та реалізації системи моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів

нашій країні знадобиться близько трьох років. Разом з тим, в Україні вкрай важливо подолати корупцію при використанні так званих кіотських грошей, отриманих від провідних країн світу в рамках торгівлі квотами на викиди парникових газів. Прикладом цього є повернення частини так званого японського кредиту, отриманого Україною в рамках торгівлі вказаними квотами. Крім того, на початку 2018 р. Національна поліція та Генеральна прокуратура України виявила, що колишній керівник державного підприємства «Держекоінвест» та директори двох комерційних структур привласнили 11 млн. гривень, виділених Україні в рамках Кіотського протоколу. Подібні приклади можуть не дозволити підприємствам нашої країни отримувати кліматичні позички та пільгові кредити з багатьох екологічних фондів, зокрема й із Зеленого кліматичного фонду ООН. Його було створено за рішенням Конференції Сторін РКЗК ООН 1/СР1617. Цей фонд було відкрито в 2010 р., а його штаб-квартира знаходиться в місті Інчхон (Республіка Корея). Поки цей фонд має в наявності трохи більше 10 млрд дол. США, які внесли країни-донори. До 2020 р. розвинуті країни обіцяють щорічно вносити в Зелений кліматичний фонд по 10 млрд дол. США. Загальне керівництво фондом покладено на сформовану в 2012 р. міжнародну раду директорів, 24 члени якої у рівній мірі представляють розвинуті країни та країни, що розвиваються. В цілому, Зелений кліматичний фонд має на меті залучити протягом періоду з 2010 р. до 2020 р. кошти в розмірі 100 млрд. дол. США, спрямувавши їх на діяльність зі скорочення викидів парникових газів та адаптації до наслідків зміни клімату в країнах, що розвиваються. Станом на липень 2016 р., 43 країни (з них 9 країн, що розвиваються) вже гарантували фінансування в розмірі 10,3 млрд. дол. США під егідою Зеленого кліматичного фонду [6]. Після 2025 р. передбачається цю суму суттєво збільшити, а головну роль в розподілі цих величезних кліматичних коштів візьме на себе цей кліматичний фонд ООН. Тому українській державі та бізнесу важливо довести міжнародному співтовариству необхідність виділення вказаних коштів й для нашої країни, оскільки Україна внаслідок прихованої агресії Росії на Донбасі сама не в силах ліквідувати її негативні наслідки (зокрема й кліматичні), що може поставити під загрозу довкілля та клімат цілої Європи. Проблемою є те, що на початку 90-х років ХХ століття нашу країну віднесли до розвинутих країн щодо викидів парникових газів, тому Україні дуже важко очікувати на подібну міжнародну кліматичну фінансову допомогу. Вихід вбачаємо в розробці відповідних кліматичних заявок від українських підприємств для отримання грантів від міжнародних кліматичних фондів, насамперед від Зеленого кліматичного фонду.

Україна приєдналася до Паризької кліматичної угоди однією з перших. Зокрема, 01.07.2016 р. Президент України П. Порошенко підписав Закон України «Про ратифікацію Паризької Угоди», а Кабінет Міністрів України затвердив розпорядження від 07.12.2016 р. «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р.». Важливо наповнити названу Концепцію реальним змістом та діями, чого поки не вистачає. Україна подала перший національно визначений внесок щодо обмеження викидів парникових газів 19.09.2016 р. Відповідно до нього, наша країна планує вийти в 2030 р. на рівень викидів в повітря в 60 % від рівня викидів 1990 р., тобто зменшити рівень викидів в повітря на 40 %. За даними національного кадастру викидів, загальні викиди парникових газів в Україні скоротилися із 945 млн тон вуглекислого газу еквіваленту у 1990 р. до 353 млн тон вуглекислого газу еквіваленту у 2014 р. Разом з тим, в нашій країні поки недостатньо використовуються можливості відновної енергетики, на що націлена політика провідних країн ЄС. В той же час, позитивом є те, що 21.03.2017 р. Верховна Рада України ухвалила закон щодо стимулювання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел. Ним встановлено, що тарифи на теплову енергію, яка виробляється з альтернативних джерел та використовується для потреб населення та бюджетних організацій, встановлюється на рівні 90 % від тарифу на теплову енергію, вироблену з використанням газу. Хоча цей закон критикується представниками газових компаній, але він дає можливість розвитку відновної енергетики в Україні, яка поки розвивається невисокими темпами. Зокрема, в 2014 р. частка відновних джерел енергії у валовому кінцевому енергоспоживанні нашої країни досягла 4,23 %, тоді як в країнах ЄС вона складала 15 %. Позитивом вказаного закону є й те, що він стимулюватиме зростання виробництва теплової енергії з альтернативних джерел на місцевому рівні, особливо в тих районах та громадах України, куди не проведено газ.

У нашій країні насамперед треба стимулювати розвиток біоенергетики, оскільки це дозволить багатьом підприємствам агропромислового комплексу та теплоенергетики компенсувати витрати від підвищення так званого вуглецевого податку на перспективу. Крім того, за даними Біоенергетичної асоціації України, біомаси для цього у нашій країні вистачає: Україна має доступної біомаси понад 21 млн. тонн на рік при потребі для біоенергетики 11 млн. тонн на рік. Позитивний досвід з цього питання має українська агрофірма «Астарта», яка активно переробляє біологічні відходи свого виробництва. При цьому важливо розробити такий механізм, який би дозволив виробникам біоенергії працювати в умовах

конкурентного ринку. Експерти міжнародного проекту «Муниципальна енергетична реформа в Україні» у 2016 р. розробили концепцію конкурентного ринку теплової енергії, яка спирається на аналіз досвіду Литви. Він полягає у наступному [7]. Перше: з 2008 р. до 2014 р. литовський регулятор забезпечив 6-ти відсоткову рентабельність на інвестиції в установки генерації тепла з біомаси на 16 років. Вона додається до звичайної 5-ти відсоткової рентабельності, що діяла для інших видів теплогенеруючих установок. Друге: для створення прозорого ринку біопалива було засновано біопаливну біржу Baltpool (подібну вкрай важливо створити в Україні). Частка біомаси, придбаної через неї, зросла з 1 % у 2013 р. до 86 % у 2016 р. Третє: Литва демонополізувала виробництво теплової енергії в системах централізованого тепlopостачання і запровадила недискримінаційну систему підключення незалежних виробників теплової енергії до теплових мереж. Останнє дуже важливо швидко запровадити в Україні, оскільки монополісти не дають можливості підключитися до цих мереж незалежним виробникам тепла. Разом з тим, хотілося б вказати на той факт, що подібні заходи стали ефективними в умовах низької інфляції в Литві, яка у вказаний період знаходилася на рівні 2 %. Відповідно, якщо ми хочемо реалізувати вказаний досвід, то в Україні треба прикласти великі зусилля до зменшення інфляції та демонополізувати ринок. При чому, демонополізації у нашій країні підлягає не тільки ринок тепла, отриманого за рахунок використання біомаси, а й взагалі ринок відновної енергетики. А «зелений» тариф на перспективу треба надавати передусім малим і середнім підприємствам у цій сфері.

21 серпня 2017 р. Кабінет міністрів України затвердив Енергетичну стратегію країни до 2035 р., згідно якої в нашій країні зросте використання відновлюваних джерел енергії та скоротиться роль теплових електростанцій у виробництві тепла та енергії. Зокрема, атомна енергетика даватиме 50 % електроенергії України, відновлювані джерела – 25 %, гідроенергетика – 13 %, 12 % - тепла енергетика. Це ставить нові вимоги перед підприємствами багатьох галузей нашої країни, які будуть змушені переходити на використання нових видів енергії, насамперед відновлювальної, та поступово відмовлятися від енергії, що виробляється за рахунок традиційних джерел енергії, передусім від вугілля та мазуту, а також газу та деревини. Тому державі важливо розробити систему стимулів для тих підприємств, які будуть здійснювати подібний перехід. Одним із них є використання «зеленого» тарифу щодо виробництва електроенергії з відновлювальних джерел енергії. В 2015 р. Державний комітет з

енергоефективності, разом з народними депутатами України та експертами, розробили новий Закон «Про стимулювання виробництва електроенергії з відновних джерел», в якому «зелений» тариф було прив'язано до євро, одночасно при його використанні не стала використовуватися місцева складова. Тепер «зелений» тариф має можливість отримати будь-який інвестор, який встановить відповідне обладнання, незалежно від того, хто його виробив.

Основою кліматичних фінансів в світі є використання вуглецевого податку (тобто ціни викидів кожної тони вуглекислого газу). Згідно з Податковим кодексом України, ставка вказаного податку становить 0,33 гривні (0,015 євро) за 1 тону вуглекислого газу в еквіваленті, тоді як в ЄС зараз ринкова ціна за 1 тону вуглекислого газу в еквіваленті складає близько 6 євро. Тому цей податок в Україні поки не створює належних стимулів до зменшення парникових викидів в атмосферу та заохочує як українських, так і зарубіжних інвесторів розвивати в нашій країні «брудні» виробництва. Крім того, українським підприємствам вигідніше заплатити низький вуглецевий податок, ніж здійснювати екологічну модернізацію. Цьому може завадити тільки самоорганізація населення на місцях та соціально-відповідальний бізнес, оскільки наша держава не приділяє належного уваги збереженню довкілля. Аналіз експертами [8, с.12] основних пріоритетів бюджетної політики України показав слабку увагу влади до необхідності вирішення екологічних проблем (вони лише згадуються в бюджетній резолюції на 2013 р.), недостатня увага приділяється й державній підтримці впровадженню екологічно чистих технологій. Тому важливо підтримати пропозицію експертів Держенергоефективності України щодо підвищення ставки вуглецевого податку до 1 євро за тону викидів двоокису вуглецю.

Для зменшення фінансово-кліматичних ризиків у діяльності підприємств важливо використати й такий новий фінансовий інструмент, як «зелені» облігації. Вони випускаються міжнародними організаціями та окремими країнами, для отримання коштів з метою запровадження проектів з покращення клімату. Відомий російський вчений Б. Порфір'єв прогнозує, що до 2040 р., завдячуючи диверсифікації джерел фінансування та розвитку ринку низько вуглецевих технологій, частка банківського кредитування «зеленого» сектору економіки може зменшитися до 33 %, а частка інноваційних фінансових інструментів збільшиться до 23 %. Насамперед це стосується «зелених облігацій», які виступають такою інноваційною формою фінансування. Тому в механізмі кліматичного фінансування виділити й такий елемент, як кліматичні фінансові інновації. «Зелені облігації» - це боргові інструменти, що використовуються на залучення коштів на

проекти, пов'язані з відновлювальною енергією, підвищенням енергоефективності, екологічно чистим транспортом або низько вуглецевою економікою. Випуск цих цінних паперів зріс в 2016 р. на 120 %, склавши 1,4 % світового фінансового ринку і склав 93,4 млрд дол. США. Це сталося насамперед завдячуючи виходу на це ринок китайських позичальників, на яких припадає третина «зелених облігацій», які допомогли залучити 32,9 млрд дол. США на екологічні проекти [9]. А за даними агентства Mood's, в 2017 р. екологічних облігацій планувалося випустити на 206 млрд дол. США. В 2017 р. Світовий Банк повідомив, що він інвестує 325 млн. дол. США у фонд «Green Cornerstone», щоб створити найбільший у світі фонд для «зелених» облігацій для розвиткових країн. В цілому, експерти передбачають попит на інвестиції в екологічні проекти на рівні від 950 млрд дол. до 1,1 трлн дол. США в рік. На думку експертів, «зелені облігації» можуть забезпечити поступовий перехід світу до екологічно стійкої економіки в другій половині ХХІ століття.

Для вирішення вказаних проблем із «зеленим» тарифом можна використовувати «зелені» сертифікати, які активно застосовуються в США, Канаді, Австралії, Швеції, Норвегії, Великій Британії. Їх суть полягає в наступному [10]: кожна нова кіловат-година з відновних джерел енергії (ВДЕ) отримує визначену кількість сертифікатів, які продаються та купуються на вільному ринку. Щоб створити попит на «зелені» сертифікати, державний регулятор встановлює квоти на обов'язковий вміст «зеленої» енергії в усьому об'ємі продажу електроенергії постачальникам. Це дозволяє поступово встановлювати відсоток енергії з відновних джерел у загальній її кількості, регулюючи кількість сертифікатів на кіловат-годину для кожного джерела енергії, та швидше (на відміну від «зеленого» тарифу) пристосовуватися до світових цін на «зелені» потужності. В цьому плані заслуговує на увагу й досвід Китаю та Японії, у яких регулятори щорічно переглядають національний чи провінційні «зелені» тарифи. Починаючи з певного розміру станції ВДЕ, цей тариф визначається на аукціоні, де він буде найнижчим.

В світі також поширені «тарифні аукціони», на яких великі виробники відновної енергії конкурують за право довгострокової поставки цієї енергії (на термін 20 років), пропонуючи найнижчі ціни. Уряд же регулює кількість відновних джерел енергії через оголошення аукціонів лише на певні обсяги потужностей для кожного виду генерації протягом року. Однак аукціонна система цікава великим виробникам відновної енергії, які можуть досягти низьких витрат завдяки економії на масштабі. Подібні приклади показали недавні аукціони в

сонячних регіонах Мексики та Саудівської Аравії. В цілому, багато країн використовують одночасно різні моделі стимулювання розвитку відновних джерел енергії (а не тільки «зелений» тариф), що важливо врахувати в Україні.

Новим об'єктом кліматичних фінансів в останні роки стають кліматичні інновації, направлені на стимулювання виробництва відновних джерел енергії, насамперед за допомогою енергії сонця, вітру, води, біомаси тощо. Тому все більше компаній починають виробляти обладнання для отримання енергії з відновних джерел. Зокрема, компанія ІКЕА встановила 300 вітряків в 10 країнах світу і 800 сонячних панелей. Зараз ці країни на 71 % забезпечують себе енергією з чистих джерел і незабаром ця цифра сягне позначки у 80 %. Мета компанії – домогтися виробництва електроенергії в цих країнах в 2020 р. на рівні 100% за рахунок відновлювальних джерел. Важливо в Україні з боку держави заохотити підприємства нашої країни щодо виробництва подібних установок, хоча це буде не просто. Справа полягає в тому, що на цьому ринку все більше домінує Китай, який вже суттєво потіснив США, Німеччину та інші розвинуті країни.

Важливою складовою механізму зменшення фінансово-кліматичних ризиків діяльності підприємств в світі можуть стати кредити так званих «зелених» банків, які отримали широкий розвиток насамперед в США, Німеччині, інших розвинутих країнах, розвиток яких також важливо фінансово стимулювати і в Україні. До них насамперед відносяться альтернативні фінансові інститути, які інвестують в захист навколишнього середовища, у раціональне використання природних ресурсів, в підтримку сільського господарства та підтримку виробників біологічної продукції, а також забезпечують високий рівень прозорості фінансових операцій та соціальної відповідальності по відношенню до своїх клієнтів та до співробітників. Кількість клієнтів «зелених» банків постійно зростає, хоча вони не є конкурентами традиційним великим фінансово-кредитним закладам. В основному клієнтуру подібних банків складають люди з вищою освітою та доходом вище середнього, які хочуть знати, що відбувається з їхніми грошима та які не бажають вкладати свої кошти в спекуляції на світовому фінансовому ринку. Вони зацікавлені насамперед у збереженні довкілля.

Однією з найскладніших кліматичних проблем є збереження та відновлення лісів на планеті, вирішення якої не можливе без скоординованих дій держави та лісогосподарських підприємств, щодо діяльності яких вводиться все більше обмежень. Так, у 2010 р. Європейська Комісія ратифікувала Зелену книгу про захист лісів в ЄС, в який вносилися зміни в наступні роки. Зараз даний документ передбачає план дій до 2030 р. Основним напрямом є шлях до так званої «зеленої

економіки», яка забезпечує вигоду бізнесу від ведення лісового господарства при максимальному збереженні природних ресурсів. В плані ефективного використання лісових ресурсів для збереження клімату заслуговує на увагу передусім досвід країн Балтії, де функціонують біржі з продажу деревини, що робить для бізнесу вигідною діяльність з вирощування лісу. Бізнесмени тепер знають, скільки лісу треба посадити, щоб за якийсь час продати його на експорт, використати для виробництва меблів чи на паливо тощо. Оскільки цей ринок працює, країни Балтії не відчують проблем з лісом. Подібний досвід нагромаджено і в Данії. Важливо подібний механізм використати в Україні, щоб зацікавити лісогосподарські підприємства та бізнес не тільки у вирубці лісів, а й у їх вирощуванні. Це б зменшило їх фінансово-кліматичні ризики при здійсненні лісогосподарської діяльності. У той же час важливо посилити контроль держави та громадськості за діяльністю подібних підприємств, оскільки частина з них (як свідчать дані багатьох засобів масової інформації) займається не завжди законною вирубкою лісу, а отримані внаслідок цього кошти виводяться в офшори.

Нестача у держави коштів в сучасних умовах на відновлення лісів, як і на побудову «зеленої» економіки України в цілому, обумовлює розвиток публічно-приватного партнерства. Найпоширенішою формою співробітництва між державним і приватним секторами в Україні є концесія, хоча світова практика знає й інші ефективні форми: контракти у формі адміністративного договору управління майном між органом місцевого самоврядування та приватним партнером; оренда; управління майном; угода про розподіл продукції. Тому в Україні важливо розвивати всі ці форми співробітництва між державним і приватним секторами, щоб належним чином профінансувати заходи із розвитку «зеленої» економіки в країні. В цьому плані на увагу в Україні заслуговує досвід публічно-приватного партнерства у розвинутих країнах. Так, ряд корпорацій Франції реалізують стратегії, направлені на обмеження викидів вуглецю, спираючись на державну підтримку. В Канаді, де для забезпечення фінансування програм будівництва і подальшого оперативного управління різноманітними інфраструктурними об'єктами в регіонах (зокрема й екологічними) переважною формою в їх реалізації стало партнерство федерального уряду з приватними компаніями або консорціумами. При цьому низку таких об'єктів реалізовано з використанням принципу «побудувати – використати – передати». Це означає, що держава за свої кошти будує вказані об'єкти та передає їх у використання бізнесу в регіонах, який не має належних фінансових ресурсів для їх побудови.

Для України подібний підхід треба застосувати передусім до створення

підприємств з сортування, переробки, утилізації та спалювання сміття, хоча останні можуть в певній мірі шкодити довкіллю, та передбачити відповідні пільги для українських та іноземних інвесторів. Проблема полягає в тому, що захоронення відходів в Україні коштує суттєво дешевше, ніж їх переробка. Тому виходом з цієї ситуації може стати введення більш високої ставки податку на захоронення відходів, ніж ставка плати за їх переробку. Так, у Великій Британії та Скандинавських країнах податок на захоронення відходів перевищує 100 євро за тону, тому всі відходи в цих країнах повністю переробляються. Разом з тим, хотілося б зауважити, що вторинній переробці в світі підлягає тільки 25 % відходів, а все інше спалюється. Тому можна передбачити появу такого нового фінансово-кліматичного ризику у діяльності підприємств як суттєве підвищення податку на захоронення відходів. Це особливо важливо для України, в якій податок на захоронення твердих побутових відходів дорівнює 13 євроцентів за тону, тоді як у найбільш розвинених країнах Європи він у 30 разів вище, а у заможних європейських країнах він вищий у 800 разів.

Для інвестування своїх коштів в переробний завод з переробки сміття в місті Дніпрі англійська компанія «Фарстон» провела спеціальні дослідження щодо з'ясування ситуації з його збиранням та переробкою, оскільки вона збирається поставити сучасну сортувальну лінію вартістю 35 млн дол. США, на якій тверді побутові відходи відбиратимуться і перероблятимуться [11, с. 10]. Згідно цих досліджень було виявлено, що частину сміття все ж таки прийдеться утилізувати на спеціальному полігоні, оскільки значна частина населення поки не готова до сортування сміття за європейськими стандартами. З часом, після рекультивації цього полігону, з нього примусово буде відкачуватися біогаз. Разом з тим, всі ці заходи дозволять окупувати вкладені інвестиції протягом 10 років. Тому проблемою для іноземного інвестора є гарантоване забезпечення сировиною подібних підприємств протягом тривалого часу. Для прикладу, зараз в Швеції сміттєспалювальні заводи відчувають брак сировини, оскільки у багатьох сусідніх країнах стали більше уваги приділяти сортуванню та переробці сміття. На наш погляд, в Україні в цьому питанні доцільно застосувати передусім досвід міста Сан-Франциско (США), в якому для населення виставляється тільки три контейнери для сміття: перший – для твердих побутових відходів; другий – для біологічних відходів; третій – для несортованого сміття. Проблемою для місцевих громад в Україні є нестача спеціалізованого транспорту для різних видів сміття.

Особливе місце серед фінансових стимулів займає так званий «зелений» тариф для виробників енергії та тепла із альтернативних джерел, в тому числі із

біомаси. Зокрема, в Німеччині для цього дуже широко використовується силос, де ввели підвищений тариф за енергію, отриману з біогазу. Під вирощування силосу в цій країні задіяли біля 1 млн га землі, що дорівнює 10 % загальних земель країни. Разом з тим, при використанні біопалива важливо не допустити в бідних країнах неефективного використання родючої землі для вирощування енергетичних рослин для їх майбутньої переробки на тріску та пелети, які експортуються в розвинуті країни за досить високими цінами. Причому досить часто в Україні на експортну тріску переробляється й якісна деревина, яка б могла б бути використана для виробництва пиломатеріалів, євро піддонів, меблів тощо. Тому органи місцевого самоврядування, крім всього іншого, повинні нести відповідальність й за відповідність використання наявних відновлювальних джерел енергії міжнародним стандартам якості довілля. Але для цього треба розробити відповідну систему стимулів та штрафів, оскільки не завжди ці заходи кореспондуються з економічною доцільністю на перспективу. Так, тільки в Іваничівському районі Волинської області відведено біля 1000 гектарів землі під вирощування енергетичної верби, з якої виробляється тріска для опалення, яка майже не шкодить довкіллю. Практично вся ця продукція експортується до країн Європейського Союзу, забезпечуючи виробникам суттєві прибутки, а українські власники землі в регіоні з часом отримують взагалі не придатну для використання в сільському господарстві землю. На наш погляд, при виведенні земель сільськогосподарського призначення для вирощування енергетичної лози треба використовувати насамперед оцінки незалежних експертів (бажано зарубіжних фахівців з екологічного аудиту, враховуючи величезний рівень корупції в Україні), оскільки існуючі приклади використання сільськогосподарських земель під вирощування енергетичної лози викликають багато питань у незалежних експертів щодо доцільності такої діяльності [12, с. 17-18]. Крім того, поки не відомо, як великі насадження енергетичних рослин вплинуть на мікроклімат в таких регіонах. Досвід Бразилії щодо вирощування генно модифікованої цукрової тростини для виробництва біоетанолу показав, що були знищені десятки тисяч гектарів амазонських лісів, температура в цих регіонах підвищилася, а флора і фауна суттєво змінилася. Тому ми виступаємо проти вирощування на українських землях сільськогосподарського призначення генно модифікованого цукрового буряку для виробництва біоетанолу. Достатньо згадати порушення українського земельного законодавства з боку аграрних холдингів, оскільки вони зробили ставку на вирощування насамперед пшениці та технічних культур, які дуже сильно виснажують землю. На цей факт постійно звертають увагу провідні

українські вчені-аграрії, але держава належним чином на це не реагує.

Суттєвою проблемою щодо зменшення фінансово-кліматичних ризиків у діяльності підприємств в Україні є той факт, що наша країна суттєво відстає від розвинутих країн в питаннях не стільки прийняття, скільки виконання природоохоронного законодавства в цілому та з питань зменшення парникових викидів зокрема. Так, запровадження в Україні інституту екологічної оцінки європейського зразка було на порядку денному екологічних реформ щонайменше останнє десятиліття [13]. Разом з тим, два міжнародні квазісудові органи – Комітет з дотримання Організації Конвенції та Комітет з впровадження Конвенції Еспо – визнали Україну порушницею міжнародних зобов'язань саме у зв'язку з не запровадженням механізму залучення громадськості в процесі оцінки впливу на довкілля діяльності тих чи інших підприємств. Проти цього виступають великі українські підприємства багатьох галузей економіки, оскільки багато з них працюють із значними порушеннями екологічних норм. Тому проблемою щодо виконання вимог міжнародних кліматичних угод для нашої країни є те, що Президент України П. Порошенко своєчасно (на початку листопада 2016 р.) не підписав ухвалений 4 жовтня 2016 р. Верховною Радою України Закон «Про стратегічну екологічну оцінку» та відправив його на доопрацювання. На необхідності доопрацювання даного закону наполягали насамперед Асоціації свинарів, виробників молока, птахівників України. Причиною цього стало те, що через суперечливі положення цього закону, як вважають практики, більшості тваринницьких господарств нашої країни довелося б зупинити роботу на час отримання ними висновку про вплив їхньої діяльності на довкілля, механізм отримання якого є досить складним та непрозорим. В той же час, вказаний закон передбачає багато позитивних моментів щодо здійснення бізнесом своєї діяльності у відповідності до міжнародних стандартів. Частково ці положення були враховані й Президент України П. Порошенко на початку 2018 р. підписав вказаний закон. Важливість вказаного закону полягає в тому, що він дозволить покращити кліматичні умови відтворення в Україні. Поки ж в цьому питанні наша країна виглядає не найкращим чином. Так, за підсумками 2017 р. Україна втратила 65 позицій за індексом екологічної ефективності, опинившись на 109 місці серед 180 країн світу. Зокрема, наша країна втратила майже 50 пунктів за показником зміни клімату та енергетики, що демонструє значне збільшення рівня інтенсивності викидів вуглецю на одиницю ВВП. За показником якості повітря та рівня його забрудненості небезпечними речовинами Україна втратила 20 пунктів.

Проти кліматичних обмежень щодо діяльності підприємств виступає не

тільки частина українських підприємців, але й новий президент США Д. Трамп, який підписав відповідний документ щодо виходу з Паризької кліматичної угоди. Він також вимагає від екологічних регулятивних органів своєї країни менш ретельного виконання відповідних правил, щоб забезпечити зростання робочих місць у вугільній, металургійній, нафтодобувній, енергетичній промисловості. Не робити цього Д. Трампа закликають провідні країни світу, зокрема й Китай, оскільки це поставить під сумнів виконання умов Паризької кліматичної угоди на перспективу. Нове ж керівництво США вважає, що міжнародні кліматичні угоди дозволяють конкурентам Сполученим Штатам Америки (передусім КНР) отримати додаткові переваги у міжнародній конкуренції

На завершення, можна стверджувати, що поки в науковій літературі нашої країни недостатньо аналізуються фінансово-кліматичні ризики у діяльності підприємств, що з часом може призвести до закриття багатьох з них, оскільки їх діяльність не відповідає екологічним вимогам, сформульованим у міжнародних кліматичних угодах та в нормативних документах ЄС. Відповідно, завданнями науковців є класифікація основних фінансово-кліматичних ризиків діяльності бізнесу як в цілому, так і в окремих галузях; обґрунтування можливих шляхів убезпечення втрат бізнесу від кліматичних фінансових обмежень в сучасних умовах та на перспективу.

До основних фінансово-кліматичних ризиків у діяльності підприємств в сучасних умовах, на наш погляд, слід віднести наступні: зростання ставок так званого вуглецевого податку та запровадження його у тих країнах, де його поки немає; введення обов'язкового для всіх країн ЄС екологічного збору за шкідливі викиди в навколишнє середовище (так званого «податку Макрона»); суттєве підвищення податку на захоронення відходів; кредитний ризик; «кліматичні вимоги громадськості»; інформаційний ризик; «токсичний податок»; поступове скорочення ставки «зеленого» тарифу; фінансово-кліматичний ризик для малого та середнього бізнесу щодо входження в сферу виробництва відновних джерел енергії.

В цілому, світовим товариством прийнято немало міжнародних угод щодо боротьби з потеплінням клімату, але абсолютна їх більшість поки носить рекомендаційний характер. Тому у найближчий час можна очікувати посилення міжнародного фінансового тиску на підприємства-забруднювачі повітря парниковими газами, що може негативно позначитися на їх фінансовому стані. Відповідно, таким підприємствам в Україні необхідно активніше використовувати нові технології, які дозволять суттєво зменшити викиди парникових газів.

3.3. Екологічна безпека в рекреаційному природокористуванні

Останні десятиліття ознаменувалися інтенсивним розвитком рекреаційної сфери, яка є провідною галуззю економіки багатьох країн світу і однією з найбільших користувачів природних ресурсів, що визначають її територіальну організацію, напрями спеціалізації, формують туристичні потоки та рівень ефективності роботи рекреаційних закладів. Тому проблема забезпечення рекреаційних потреб досить давно розглядається як проблема освоєння та раціонального використання природних рекреаційних ресурсів (ПРР).

Саме поєднання ПРР дозволяє комплексно освоювати рекреаційні території, використовуючи інтенсивний напрям розвитку. Отже, комплексний характер рекреаційної діяльності і багатогранність її зв'язків з природними ресурсами та умовами обумовлюють доцільність розгляду як ПРР територіальних поєднань природних елементів. Звичайно, якийсь ресурс може превалювати. Наприклад, мінеральні води Трускавця. Курортна зона в цьому місті була заснована саме завдяки цілющим властивостям мінеральних вод, але паралельно розвивався пізнавальний, екскурсійний, діловий туризм, різні форми відпочинку, що вимагали освоєння і включення в господарський обіг інших ресурсів.

Багатогранність рекреаційного природокористування визначається підходами з яких його можна розглядати: соціальний, економічний, правовий, територіальний, екологічний, суспільно-політичний, культурологічний.

Екологічний підхід є базовим, системоформуючим, оскільки все зазначене вище – суть взаємодії природи та суспільства, одним з виявів якого є економічна діяльність. Як зазначалось, це взаємодія зі зворотним зв'язком, визнаною обмежувальною функцією природних систем на розвиток соціально-економічних.

У рекреаційному природокористуванні виникають протиріччя чинників різної природи та походження, що викликає конфлікт інтересів: збереження природних рекреаційних ресурсів (ПРР), їх властивостей передбачає невиснажливе, раціональне природокористування, а забезпечення високих темпів соціально-економічного розвитку території – інтенсифікацію рекреаційного природокористування та втягнення у господарський обіг нових ресурсів. Узгодження цих інтересів – важливе завдання забезпечення екологічної безпеки у рекреаційному природокористуванні.

Розуміння багатогранності рекреаційного природокористування значною мірою відображає рівень цінності ПРР, визначає їх роль у формуванні та розвитку людини, національної та регіональної економіки, територіальних рекреаційних

систем, дає можливість комплексно сформулювати його цілі. Доцільно говорити про систему цілей розвитку рекреаційного природокористування, формуючи їх за підходами:

- економічний – розвиток рекреаційного підприємництва та забезпечення його ПРР, розширення сфери прикладання праці, відтворення робочої сили, розвиток виробничої інфраструктури;

- екологічний – запобігання деградації природних рекреаційних комплексів, забезпечення стійкого природного стану рекреаційних екосистем в межах природного самовідтворення, формування стабільних соціоекологоекономічних рекреаційних систем, можливостей їх екологічнобезпечної експлуатації, виконання природоохоронної функції рекреаційного природокористування.

Закономірностями розвитку рекреаційного природокористування є:

- пряма залежність можливостей самовідтворення природних рекреаційних систем від антропогенних навантажень;

- зниження здатності природних рекреаційних систем до самовідтворення;

- перехід від локального до глобального погіршення якості природних рекреаційних ресурсів та умов;

- прискорення темпів негативних змін якості природних рекреаційних ресурсів та умов;

- необхідність урахування екологічного обмежувального чинника при плануванні розвитку рекреаційного природокористування;

- переформування природних рекреаційних систем у природно-антропогенні рекреаційні системи.

З огляду на викладене, основні принципи як керівні положення, які визначають об'єктивні потреби та умови розвитку, що реалізує суспільство в процесі практичної діяльності у сфері рекреаційного природокористування такі:

- єдності та оптимального співвідношення в системі «суспільство – природа» з погляду забезпечення суспільних потреб у рекреаційних ресурсах і територіях;

- екологічної орієнтованості рекреаційного природокористування як виду діяльності, збалансованого розвитку рекреаційних екосистем;

- комплексності використання рекреаційного потенціалу територій у межах їх стійкості, непорушення та самовідновлення;

- пріоритету суспільних інтересів над приватними;

- рівноважного врахування екологічних, соціальних, економічних обмежень або пропорційності розвитку суспільних та природних систем;

- регіональності як врахування регіональної локалізації ПРР з метою підвищення ефективності їх використання та охорони;

- превентивності як запобігання, недопущення деградації природних рекреаційних ландшафтів і вичерпання ПРР, ефективного їх використання на основі позитивного прогнозування, розробки проектів та програм розвитку.

Стан будь-якої системи та її зміни у часі залежать від взаємодії сигналів на вході та виході. У роботах різних авторів при вивченні складних систем (екосистем) розглядається необхідність виділення таких компонентів: простір, що аналізується (границі системи); підсистеми, які важливі для спільного, цілісного функціонування; часовий інтервал [1, с. 90].

У нашому випадку, основні сигнали на вході – це рекреаційні потреби, інституційне середовище, яке формує ці потреби, інформація про можливості та межі їх задоволення. Оскільки складні системи описуються численними параметрами, то при оцінці їх функціонування доводиться використовувати багато критеріїв. Тому завдання оптимізації ускладнюється і виникає необхідність розробки спеціальних критеріїв оптимальності, які б відображали не лише економічну, а й соціальну та екологічну ефективність діяльності. Для вирішення цієї проблеми М. Лемешевим та О. Щербиною запропоновані два підходи:

1) використання поняття еколого-економічного набору споживацьких благ як господарських рішень, що забезпечують не лише високу економічну ефективність, а й найкращі екологічні умови життя людей. Критерієм оптимальності є максимум числа еколого-економічних наборів;

2) формування моделі ефективного економічного розвитку з екологічними обмеженнями. Тобто екологічні вимоги враховані у вигляді обмежень моделі [2, с. 56-57].

В кожному випадку існує конфлікт інтересів, який призводить до негативних результатів рекреаційної діяльності та зниження рівня екологічної безпеки.

Для забезпечення екологічної безпеки в рекреаційному природокористуванні основними пріоритетами розвитку є:

- збереження цілісності;
- функціонування в межах самовідтворення;
- охорона та збереження ПРР.

Діяльність рекреаційних закладів має свої пріоритети розвитку:

- стабілізації доходів;
- функціонування на прийнятному рівні прибутковості;

- економічної ефективності рекреаційних закладів-природокористувачів.

Забезпечення екологічної безпеки в рекреаційному природокористуванні полягає в пошуку компромісів:

- соціально-екологічного – ефективного виконання функції життєзабезпечення, у тому числі – рекреаційної, екологічно вмотивованого використання ПРР;

- соціально-економічного – виробництва та споживання рекреаційних послуг, відтворення робочої сили;

- економіко-екологічного – ефективної, невиснажливої експлуатації ПРР на засадах платності та самоокупності, відповідальності підприємств за неефективне та виснажливе використання природних ресурсів.

Екологічна безпека з позиції компромісу інтересів усіх сторін рекреаційного процесу забезпечується за умови такого навантаження на рекреаційні території, при якому отримується достатня прибутковість діяльності, а кількість рекреантів та антропогенний тиск на ПРР залишається в межах їх самовідтворювальних можливостей екосистем. При цьому повинні враховуватись екологічна місткість рекреаційної території залежно від стадії рекреаційної дигресії та класу стійкості природних комплексів до рекреаційних навантажень.

Викладене дає можливість зробити висновки, які підтверджують висунуту гіпотезу про взаємозалежність та взаємообумовленість дієвості складових соціоекологоекономічної системи, яким є рекреаційне природокористування:

- 1) екологічні обмеження знижують можливості екстенсивного економічного росту – вичерпання ресурсів, зменшення площ угідь тощо, проте дають можливість забезпечити довготермінове невиснажливе використання природних рекреаційних ресурсів;

- 2) економічні обмеження визначаються необхідністю збільшення витрат на відтворення деградованих і виснажених ПРР та територій;

- 3) економічні та екологічні проблеми породжують соціальні обмеження, основні з яких – погіршення здоров'я населення, зниження якості відтворення трудових ресурсів, зменшення народжуваності, ріст смертності.

Таким чином екологічна безпека в рекреаційному природокористуванні – це такий стан використання рекреаційних територій, при якому відбувається задоволення рекреаційних потреб, забезпечуються комфортні умови відпочинку з використанням цінних ПРР в екологічно безпечних та сприятливих природних умовах у межах екологічно допустимих режимів експлуатації ПРР, що не

допускають їх деградації і дають можливість довготривалого збереження корисних рекреаційних властивостей на майбутнє.

Цей підхід знайшов відображення в концепції соціоекологоекономічного оптимуму, як такого стану, при якому забезпечуються сучасні рекреаційні потреби споживачів, прийнятний рівень дохідності діяльності рекреаційних закладів-природокористувачів у межах екологічно допустимих режимів використання ПРР, що не допускає їх деградації і дає можливість довготривалого збереження корисних рекреаційних властивостей на майбутнє [3].

Оскільки для практичного використання необхідно визначити поле або простір оптимуму, вводимо поняття мінімального, оптимального та максимального рівня навантаження на рекреаційні території. При цьому мінімальний рівень навантаження відповідатиме значенню, при якому забезпечуватиметься окупність сукупних витрат на освоєння, експлуатацію, охорону, відновлення ПРР.

Оптимальний рівень навантаження на рекреаційні території відображає ситуацію, при якій забезпечується достатня для прибуткової діяльності рекреаційних закладів, а кількість рекреантів та антропогенний тиск на ПРР залишається в межах їх самовідтворювальних можливостей.

Максимальний рівень навантаження на рекреаційні території відповідає значенню, при якому з часом відбуватиметься її дегресія, що потребуватиме додаткових витрат на відновлення порушених ландшафтів, їх атракцій, корисностей ПРР. Водночас – це межа психосоціального комфорту для рекреантів, що може бути причиною відтоку останніх, а отже втрати прибутків для рекреаційних закладів.

Таким чином, визначення цих рівнів навантаження дає уяву про можливості, доцільність, інтенсивність, загальні обсяги освоєння ПРР певної території у певному часовому проміжку, тобто масштабах рекреаційного освоєння території.

Основним параметром соціальної підсистеми вважаємо обсяги задоволення рекреаційних потреб кінцевого споживача – рекреанта. Знову ж таки можна виділити кілька рівнів: абсолютного задоволення рекреаційних потреб, що відповідатиме максимально можливій кількості споживання рекреаційних послуг у межах природно-рекреаційного потенціалу, включаючи обслуговування приїжджих рекреантів; оптимального рівня, який забезпечує комфортні умови відпочинку з використанням цінних ПРР в екологічно безпечних та сприятливих природнокліматичних умовах; мінімального забезпечення рекреаційних потреб, що відповідатиме такому обсягу послуг, який не вимагатиме збільшення

інтенсивності експлуатації рекреаційних територій та ресурсів і розширення їх меж.

Як основний параметр економічної підсистеми обрано рівень прибутковості діяльності рекреаційних закладів-природокористувачів. При цьому необхідно врахувати, що значна кількість санаторно-курортних закладів державної та профспілкової форми власності працює з низьким рівнем рентабельності, проте експлуатує найцінніші ПРР. Вони функціонують за державної підтримки, на відміну від рекреаційних закладів приватної власності. Проте, усі заклади зацікавлені в максимізації прибутків. Тому в моделі закладено три рівні прибутковості: мінімальний, що забезпечує просте відтворення; середній, що забезпечує розширене відтворення; максимальний – це рівень надприбутків рекреаційних закладів, що володіють унікальними ПРР.

Соціоекологічний компроміс можна знайти, виявивши залежність між існуючим чи бажаним станом рекреаційного природного комплексу та кількістю рекреантів, які там можуть перебувати протягом певного періоду, не завдаючи збитків екосистемі. Для цього скористаємося залежністю між рекреаційними навантаженнями та екологічною місткістю рекреаційної території. Екологічна місткість рекреаційної території залежить від стадії рекреаційної дигресії та класу стійкості природних комплексів до рекреаційних навантажень.

Соціальноекономічний компроміс знаходимо, виявивши залежність між кількістю рекреантів, які можуть перебувати протягом певного періоду на певній рекреаційній території, та величиною чистого доходу. Для цього в перше чергу необхідно знайти величину беззбиткового обсягу рекреаційних послуг. Для цього скористаємося методом розрахунку точки беззбитковості. Розрахунок точки беззбитковості зводиться до визначення мінімального обсягу реалізації послуг (у разі незмінних цін та умовно-постійних витрат), за якого рекреаційний заклад може забезпечити беззбиткову операційну діяльність у короткостроковому періоді. Точка беззбитковості характеризує такий обсяг виробництва та реалізації послуг, якому відповідає нульовий прибуток підприємства – виручка від реалізації послуг рівна валовим витратам на їх виробництво та реалізацію.

Екологоекономічний компроміс виявляється в узгодженні екологічних обмежень з бажанням рекреаційного закладу максимізувати свої доходи. Тобто – це накладання екологічних обмежень на господарську діяльність цих закладів.

Викладене дає можливість зробити висновки, які підтверджують висунуту гіпотезу про взаємозалежність та взаємообумовленість дієвості складових соціоекологоекономічної системи, яким є рекреаційне природокористування:

1) екологічні обмеження знижують можливості екстенсивного економічного росту – вичерпання ресурсів, зменшення площ угідь тощо, проте дають можливість забезпечити довготермінове невиснажливе використання природних рекреаційних ресурсів;

2) економічні обмеження визначаються необхідністю збільшення витрат на підтримку та відновлення деградованих і виснажених ПРР та територій;

3) економічні та екологічні проблеми породжують соціальні обмеження, основні з яких – погіршення здоров'я населення, зниження якості відтворення трудових ресурсів, зменшення народжуваності, ріст смертності.

Принциповим є те, що відносини у сфері природокористування повинні розвиватись з позицій збереження та відтворення природних систем, підтримки їх життєздатності та функціональності, раціонального рекреаційного природокористування і доступності цінних рекреаційних ресурсів нині та в майбутньому, що забезпечить умови поліпшення якості життя та здоров'я населення країни. Уміле використання цих можливостей у поєднанні з ефективними формами рекреаційного природокористування дозволить вирішувати складні еколого-економічні проблеми у процесі становлення та функціонування соціоекологоорієнтованого ринку рекреаційних ресурсів.

3.1.2. Лісоресурсна безпека

Сфера лісового господарства та лісозаготівель – одна з найпотужніших в Україні. Вона включає не лише важливий напрям економічної діяльності з високим рівнем зайнятості та експортним потенціалом, а й передбачає збереження та розведення лісів, формування життєвого простору багатьох представників тваринного світу, охорону цінних екосистем. Тому загалом має високу економічну, соціальну та економічну значимість.

Водночас, неефективне використання природних ресурсів, застосування ресурсомістких технологій, призвели до вичерпання частини з них і до виснаження екосистем. Це стосується і лісових ресурсів, оскільки неконтрольоване вирубування лісів не лише знизило ефективність функціонування лісозаготівельного та лісопереробного комплексів через вичерпання стиглих лісостанів, а й спричинило екологічні проблеми в Карпатському регіоні, призвело до зниження показника лісистості.

Реалізація принципів сталого розвитку вимагає реформування діючих систем менеджменту підприємств шляхом імплементації в їх структуру еколого-орієнтованих інструментів. Починають активно використовуватись екологічний аудит і моніторинг, екологічне планування як окремі елементи і як складові екологічного менеджменту, що розглядається як інструмент збалансування інтересів в системі «природа – підприємство», забезпечення раціонального використання ресурсів та умов навколишнього природного середовища, планування та реалізації заходів, спрямованих на зниження негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище, збереження, відтворення та раціональне використання природно-ресурсного потенціалу [1, с. 151-152].

Значною мірою ці інструменти використовуються з метою виявлення, прогнозування екологічних ризиків та загроз у процесі функціонування підприємства, обґрунтування заходів для недопущення або зниження негативного впливу результатів діяльності підприємства на довкілля. Тому екологічна безпека стає одним з базових критеріїв оцінки ефективності менеджменту підприємства.

Будь-яке підприємство є відкритою системою, що функціонує в динамічному зовнішньому середовищі, в якому формуються як можливості, так і загрози, на які потрібно реагувати. Зміни у зовнішньому середовищі призводять до змін внутрішнього середовища підприємства, надаючи додаткові можливості для реалізації цілей розвитку, або обмежуючи ці можливості, призводячи до втрати бажаних результатів, недосягнення поставлених цілей. Під впливом зовнішнього середовища змінюються ринкові позиції підприємства, а отже – цілі розвитку підприємства, його техніко-технологічна та виробнича база, система менеджменту, вимоги до персоналу, інноваційна та інвестиційна активність, відбуваються організаційні зміни. Тому проблема забезпечення безпеки підприємств часто розглядається як вивчення та врахування чинників, які її зумовлюють.

Як зазначає Н. Хумарова, більшість визначень поняття «підприємство» відображає його економічну сутність, проте природокористування є його невід'ємною специфічною функцією, оскільки «навколишнє природне середовище виступає не тільки джерелом природних ресурсів, але й забезпечує саму можливість виробничої діяльності підприємства, реалізацію його цілей. ... підприємство впливає на навколишнє природне середовище, а останнє впливає на нього». Тому актуальним є принцип гармонізації функціонування «внутрішніх (штучних)» і «зовнішніх (природних)» підсистем підприємства, що полягає в забезпеченні балансу між рівнем негативного впливу підприємства на навколишнє

середовище і «пропускної здатності» екосистем, що знаходяться в зоні екологічної відповідальності [1, с. 64-65].

Розглядаючи чинники екологічної безпеки як складової економічної, виходять з того, що екологічна безпека – це відсутність значимих загроз для існування навколишнього природного середовища і, водночас, відсутність екологічних загроз життєдіяльності індивідів, їх спільностей, організацій, країни. Для економіки – це наявність, обсяги запасів і доступність до різних видів ресурсів; рівень їх якості; асиміляційний потенціал навколишнього природного середовища, рівень скидів, викидів, забруднень, які впливають на результати підприємницької діяльності тощо.

Особливої актуальності такий підхід набуває для підприємств-природокористувачів, зокрема, лісових господарств, які ватро розглядати як складні динамічні екосистеми, економічна ефективність яких у довгостроковій перспективі значною мірою визначається екологічною політикою підприємства, реалізацією принципів невиснажливого та відтворюваного лісокористування.

Основні напрямки діяльності лісгоспів: лісовідновлення, лісівництво та лісозаготівля; надання послуг у лісовому господарстві; лісопильне та стругальне виробництво; оптова торгівля деревиною.

Господарська діяльність лісгоспів спрямована на раціональне та ефективне використання лісових ресурсів, а також підтримання та підвищення ґрунтозахисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, естетичних, корисних функцій лісу.

Основними цілями діяльності, які декларуються лісовими господарствами є:

- ефективного використання лісових ресурсів на ринкових засадах;
- нарощування ресурсного й екологічного потенціалу лісу;
- розширене відтворення лісових ресурсів з орієнтацією на багатоцільове використання лісів;
- збільшення лісистості території до науково обґрунтованого оптимального рівня;
- охорона та захист лісів;
- розширення природно-заповідного фонду для збереження типових та унікальних природних комплексів та об'єктів рослинного і тваринного світу;
- впровадження сучасних організаційних форм господарювання;
- зростання зайнятості, посилення соціальної захищеності та збільшення добробуту працівників лісгоспу;

- сприяння вирішенню соціальних, екологічних і економічних проблем місцевих громад;
- підвищення продуктивності лісів, створення насаджень із швидкоростучих і технічно-цінних порід;
- оптимізація породного складу лісів, заліснення малопродуктивних земель;
- організація лісонасінневої справи і лісових розсадників;
- охорона лісів від незаконних порубів, пожеж, захист від хвороб і шкідників;
- проведення лісозаготівельних робіт;
- виробництво продукції та товарів народного споживання, проведення лісозаготівельних та лісопильно-деревообробних робіт;
- ведення мисливського господарства та контроль за дотриманням полювання.

Як бачимо, суттєва частина цих позицій відповідає лісоресурсній складовій, яка забезпечують не лише ефективність економічної діяльності, а й виконання інших важливих функцій лісу – екосистемної, рекреаційної, ґрунто- та водозахисної, кліматоформуючої, життєзабезпечувальної.

Поняття лісоресурсної безпеки науковцями безпосередньо не розглядалось. Проте аспекти, які визначають змістовне наповнення цього поняття розглядалися в контексті формування лісо ресурсного потенціалу.

Зокрема, І. Яровою, при визначенні економіко-екологічних аспектів трансформації лісогосподарського простору [2], І. Антоненко Я., при визначенні еколого-економічних пріоритетів модернізації лісоресурсного комплексу [3], І. Лицуром, при дослідженні еколого-економічних проблем просторової організації лісового комплексу [4], М. Глебовим, при розгляді особливостей формування оптимальної лісистості [5], О. Фурдичком, при обґрунтуванні еколого-економічного значення захисних лісонасаджень для підвищення ресурсного потенціалу лісових екосистем [6], Г. Мішеніною, в дослідженні еколого-економічних засад розвитку підприємництва в лісоресурсній сфері [7].

Детальніше, в контексті забезпечення еколого-економічної безпеки, проблеми забезпечення лісоресурсної безпеки розглядає Я. Коваль, який акцентує увагу на таких проблемах як зниження біологічної стійкості лісових насаджень, посилення впливу природно-кліматичних факторів, незбалансованість земельно-територіальних систем [8].

Для гарантування еколого-економічної безпеки Я. Коваль та М. Хвесик визначили такі напрями: збільшення лісистості території та наближення її до

науково обґрунтованого рівня; нарощування ресурсного та екологічного потенціалу лісів; збереження біологічного різноманіття лісових екосистем; підвищення стійкості лісових екосистем до негативних природних впливів та техногенного навантаження [8, с. 4-10; 9, с. 4-24].

Проте в цьому дослідженні увага приділяється ефективності функціонування лісогосподарських підприємств, для яких важливі такі показники, що забезпечують лісоресурсну безпеку:

- наявні обсяги лісових ресурсів;
- умови їх розміщення;
- доступність використання;
- якісні показники (вікова та породна структура);
- можливості лісовідновлення;
- можливості лісорозведення.

Вони реалізуються в таких складових лісоресурсної безпеки як:

- невиснажливість лісокористування;
- темпи природного та штучного лісовідновлення;
- обсяги ведення лісозаготівель;
- структура лісів за породним складом та стиглістю;
- раціональність використання лісових ресурсів;
- обсяги та ефективність лісоохоронної діяльності (застосування на лісосічних роботах технологічних процесів і технічних засобів, що виключають пошкодження ґрунту, які можуть привести до розвитку ерозійних та інших негативних процесів; збереження ділянок лісу, що мають особливе природоохоронне і культурно-історичне значення та статус особливих територій; санітарних заходів у процесі заготівлі лісу і лісовідновленні, попередження лісових пожеж).

Суть лісоресурсної безпеки можна сформулювати як такий стан лісового фонду, який дозволяє досягти заданого рівня економічної ефективності лісових господарств за умов раціонального використання природних ресурсів лісу, збереження якості екосистеми, в якій функціонує підприємство та реалізації усіх інших функцій лісу.

Основним ознаками лісоресурсної безпеки є:

- забезпечення стійкості лісових екосистем до негативних природних впливів та техногенного навантаження;
- оптимальний рівень лісистості;

- забезпечення природного та штучного лісовідновлення з урахуванням довготермінових перспектив комплексного лісокористування;
- оновлення структури лісових насаджень;
- забезпечення випереджаючих темпів лісовідновлення, порівняно з темпами лісозаготівель;
- впровадження ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій лісозаготівель;
- забезпечення оптимального породного та вікового складу лісостанів;
- вирощування високопродуктивних, біологічно стійких насаджень;
- нарощення лісоресурсного потенціалу;
- екологічно невиснажливе лісокористування;
- комплексне використання потенціалу лісових екосистем;
- перехід від суцільних до несучільних рубок лісу;
- забезпечення продуктивності лісостанів;
- застосування на лісосічних роботах технологічних процесів і технічних засобів, що виключають пошкодження ґрунту, які можуть привести до розвитку ерозійних та інших негативних процесів.

Лісоресурсний потенціал характеризує всю сукупність лісових ресурсів та лісорослинних умов і є основою для організації лісокористування, забезпечуючи задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства [10].

Нарощення лісоресурсного потенціалу забезпечується шляхом:

- природного лісовідновлення за рахунок збереження підросту;
- інтенсифікації лісовирощування та лісовідновлення;
- оптимізації породного складу, збільшення площ високоцінних порід;
- оптимізації вікової структури та відновлення лісонасаджень;
- поліпшення родючості лісових земель;
- створення високопродуктивних плантаційних насаджень;
- сприяння природному поновленню лісу, розширення площ природного поновлення та вдосконалення процедури переведення заліснених територій у лісовкриті площі;
- збільшення площі лісів;
- нарощення фауністичного потенціалу [11, с. 168].
- обнасінення виробок;
- штучного лісовідновлення на вирубках;

- повної заготівлі, вивозки з лісосіки і використання деревини, відведеної у рубку;
- максимальної переробки деревини;
- санітарних заходів у процесі заготівлі лісу і лісовідновлення;
- переходу від суцільних до несучільних рубок лісу тощо.

Для того, щоб мати продуктивні ліси на довготермінову перспективу, необхідно в поточному періоді вкладати інвестиції у лісорозведення, впровадження нових технологій охорони лісу, лісозаготівель та лісопереробки.

Ефективність діяльності лісових господарств значною мірою залежить від потенціалу землі та природно-кліматичних умов, що визначають продуктивності лісостанів, породний склад, площу розрахункової лісосіки.

Екологічно невиснажливе лісокористування передбачає формування іміджу екологічно безпечного підприємства, яке скорочує енергоспоживання, зменшує викиди та скиди забруднюючих речовин, забезпечує зниження та доведення до безпечного рівня деструктивного впливу техніко-технологічних чинників на екосистему лісового господарства, створення системи попередження та захисту від надзвичайних ситуацій; здійснюється поетапна екологізація виробництва, впровадження екологічно безпечних технологій; забезпечується ощадливе використання природних ресурсів території лісового господарства [12].

Комплексне використання потенціалу лісових екосистем забезпечується шляхом розширення номенклатури виробництва лісопродукції; створення підсобних господарств і введення нових цехів з переробки вторинної сировини, неліквідної деревини та побічних ресурсів; розширення масштабів заготівлі грибів, ягід, лікарських рослин; розвиток рекреаційної діяльності, мисливства, туризму за рахунок використання несировинних якостей лісу [11, с. 168].

Для забезпечення лісоресурсної безпеки необхідна взаємодія на таких рівнях:

- на державному рівні розробляється інноваційна стратегія, стратегічні плани, національні та цільові інноваційні програми та проекти щодо інноваційного розвитку лісових господарств, здійснюється підтримка експорту їх продукції, фінансування лісорозведення та лісовідновлення, створюється сприятливий інвестиційний клімат;
- наукові організації здійснюють обґрунтування пропозицій щодо оптимізації породного та вікового складу лісонасаджень, розробку новітніх технологій лісорозведення, лісокористування, лісозаготівлі та лісопереробки, комплексного використання природно-ресурсного потенціалу лісу;

- заклади освіти забезпечують підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації фахівців лісової сфери з на основі новітніх навчальних програм та технологій;

- лісові господарства беруть участь у реалізації державної інноваційної стратегії, розробляють корпоративну інноваційну стратегію, забезпечують розширене відтворення кількісних та якісних характеристик лісового фонду.

РОЗДІЛ 4.	СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА
4.1.	<i>ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА</i>
4.2.	<i>ВИРОБНИЧА БЕЗПЕКА</i>
4.3.	<i>ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА</i>
4.4.	<i>ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА БЕЗПЕКА</i>
4.5.	<i>ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА</i>
4.6.	<i>КОМЕРЦІЙНА БЕЗПЕКА</i>
4.7.	<i>ІНТЕРФЕЙСНА БЕЗПЕКА</i>
4.8.	<i>БЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>
4.9.	<i>КРЕДИТНА БЕЗПЕКА</i>

4.1. Фінансова безпека

Фінансова безпека підприємства гарантує його економічну ефективність, самоокупність, фінансову незалежність та стабільність. Саме тому дослідження теоретико-методичних аспектів фінансової безпеки підприємства є актуальним завданням, вирішення якого матиме наукову та практичну цінність.

Варто зазначити, що дослідження праць вітчизняних та зарубіжних науковців, які стосуються вирішення проблем забезпечення фінансової безпеки підприємства, показали, що це поняття розглядають або як складову економічної безпеки, або як самостійне явище. При цьому всі науковці, які зробили спробу структурувати економічну безпеку підприємства [1-18], виділили як її окремий елемент – фінансову. Проте, на нашу думку, фінансова безпека повинна розглядатися все таки як окремий повноцінний елемент у системі забезпечення безпеки підприємства. Саме в такому ракурсі і пропонуємо визначити її сутність.

Емпіричний аналіз наукових праць, що стосуються проблем безпеки на усіх її рівнях, дозволив прийти до висновку, що поняття фінансової безпеки появилось в українській економічній літературі не так давно. В першу чергу, фінансову безпеку розглядали як складову національної безпеки чи економічної безпеки держави. Зокрема згідно з положеннями Закону України «Про основи національної безпеки України» [19] фінансову безпеку можна визначити як захищеність життєво важливих інтересів підприємства, за якої забезпечуються його сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз економічним інтересам.

Також на сьогодні науковцями виділено підходи до тлумачення сутності поняття «фінансова безпека підприємства». Так, О. В. Малик на основі опрацювання літературних джерел [4, 5, 11, 15, 20-29] виділила п'ять підходів до визначення сутності поняття: захисний (розглядає фінансову безпеку як стан захищеності фінансових інтересів підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз); ресурсно-функціональний (розглядає фінансову безпеку як стан ефективного використання ресурсів підприємства); стратегічний (розглядає фінансову безпеку як здатність підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію); ризиковий (розглядає фінансову безпеку як діяльність з управління фінансовими ризиками підприємства); комплексний (розглядає фінансову безпеку як комплексну характеристику фінансів підприємства та поєднує у собі сутність попередніх підходів) [30, с. 20-21; 31].

Досить подібне бачення щодо підходів до тлумачення поняття «фінансова безпека підприємства» в І. Я. Кулиняк і О. І. Глянцева. Вони стверджують, що науковці розглядають поняття у п'яти аспектах: як захищеність від негативних впливів; як ефективне використання ресурсів; як захищеність від негативних впливів з одночасним ефективним використанням ресурсів; як здатність самостійно розробляти і впроваджувати фінансову стратегію; як стан, який дає змогу ефективно здійснювати фінансово-господарську діяльність [32, с. 292].

Для формування авторського бачення щодо підходів до трактування поняття фінансової безпеки підприємства доцільно детальніше проаналізувати існуючі тлумачення.

Отже, в межах захисного підходу або як захищеність від негативних впливів розглядаються тлумачення, подані І. Бланком, О. Бойкевич, Т. Болгар, Т. Васильців, Г. Вознюк, В. Волошин, А. Загороднього, В. Каркавчук, О. Кириченко, І. Кудрі, О. Марченко, І. Мойсеєнко.

Зокрема І. Бланк розглядає фінансову безпеку підприємства як інтегроване поняття категорій економічної безпеки та фінансування підприємства, що є якісно та кількісно детермінованим рівнем його фінансового стану, який забезпечує стабільну захищеність пріоритетних збалансованих інтересів суб'єктів економічної діяльності від реальних та потенційних загроз – зовнішніх та внутрішніх, параметри яких визначають на засаді фінансової філософії підтримки сталого розвитку підприємства в поточному та перспективному періодах [20, с. 26]. Як бачимо, науковець визначає лише одну особливість фінансової безпеки, а саме, захист фінансових інтересів підприємства, і не включає таку характеристику, як необхідність забезпечення збалансованості і якості системи фінансових інструментів, технологій і послуг.

Т. Болгар характеризує фінансову безпеку підприємства як захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності [33]. Тобто у визначенні також зроблено акцент виключно на захисній функції фінансової безпеки. Крім того, упущенням вважаємо те, що у тлумаченні йдеться тільки про захист від загроз зовнішнього характеру, хоча на рівень фінансової безпеки негативно можуть впливати і чинники внутрішнього середовища, тому їх вплив не варто ігнорувати.

А. Загородній та Г. Вознюк розглядають фінансову безпеку як захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин, забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій та

установ фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання фінансових зобов'язань [24]. Знову ж таки науковцями в першу чергу акцент робиться на понятті захищеності. Крім того згадується про забезпеченість фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення потреб і фінансових зобов'язань.

І. Мойсеєнко, О. Марченко дають визначення фінансовій безпеці як стану, який забезпечує захищеність фінансово-економічних інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз та створює необхідні фінансово-економічні передумови для стійкого розвитку в поточному та довгостроковому періодах [10, с. 28]. Це поняття є більш ширшим, оскільки крім стану захищеності передбачає наявність передумов для розвитку.

В межах цього підходу також можна розглянути і тлумачення, подане Н. Прус. Фінансова безпека – це стан, за якого підприємство характеризується спроможністю протистояти загрозам і негативним впливам зовнішнього середовища на його фінансову достатність, фінансову самостійність та результативність виробничо-господарської діяльності, а також спроможність швидко усунути загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на діяльності підприємства [34]. Тобто фінансова безпека науковцем асоціюється із станом захищеності або можливістю протистояння загрозам, при чому знову ж таки виключно зовнішнього характеру.

Ресурний підхід розглядає фінансову безпеку як стан, за якого відбувається ефективне використання ресурсів підприємства. Серед науковців, які здійснили тлумачення фінансової безпеки в межах цього підходу, виділимо О. Ареф'єву, Н. Ващенко, Л. Донець, О. Захарова, О. Кириченко, Т. Кузенко, С. Лаптева, В. Мунтіян, П. Пригунова.

О. Ареф'єва, Т. Кузенко [35], В. Мунтіян [11] О. Кириченко, С. Лаптев, П. Пригунов, О. Захаров [36, с. 372], Л. Донець, Н. Ващенко [23, с. 81] фінансову безпеку розглядають як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного та фінансового розвитку.

Вважаємо таке визначення науковців неповним, оскільки воно відображає

тільки одну із складових комплексного поняття фінансової безпеки. Ефективне використання корпоративних ресурсів не завжди відповідає стану фінансової безпеки. Інколи, в умовах існування загроз та ризиків фінансовій безпеці, використання ресурсів та результати діяльності будуть кращими, ніж при відсутності негативних впливів.

Тобто науковці пов'язують стан безпеки із досягненням найвищого рівня фінансових показників та ефективним використанням корпоративних ресурсів. Що також, на нашу думку, робить визначення неповним та дискусійним.

Згідно з підходом, в межах якого розглядають фінансову безпеку як захищеність від негативних впливів з одночасним ефективним використанням ресурсів, можна виділити тлумачення М. Білик, Л. Матвійчук, Л. Мельника, С. Покропивного, Н. Реверчук.

М. Білик розглядає фінансову безпеку як певний механізм, що, з одного боку, забезпечує стабільність господарського суб'єкта шляхом використання захисних господарських інструментів, а з іншого – забезпечує її ефективність шляхом організації раціонального використання фінансових ресурсів [37, с. 130]. Такий підхід науковця вважаємо дискусійним, оскільки безпека – це все таки певний стан, а не механізм. Скоріше це тлумачення було б влучнішим щодо управління фінансовою безпекою підприємства.

Л. Мельник [29], С. Покропивний [4], Н. Реверчук [28, с. 22], визначають фінансову безпеку як захист від можливих фінансових витрат і попередження банкрутства підприємства, досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів. Також у цьому визначенні скоріше йдеться про управлінські процеси, метою яких є забезпечення фінансової безпеки підприємства, а не вона сама.

Л. Матвійчук розглядала фінансову безпеку як процес досягнення певного стану підприємства, який характеризується стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, збалансованістю фінансових інструментів та методів управління ними й забезпеченістю достатнім обсягом фінансових ресурсів, що дасть змогу підприємству ефективно функціонувати в сучасному і майбутніх періодах [38, с. 134]. Тому пропонуємо цей підхід виділити як процесний, оскільки тлумачення поняття фінансової безпеки підприємства в його межах відображають процес забезпечення стану безпеки, а не її саму сутність.

У межах стратегічного підходу (як здатність самостійно розробляти і впроваджувати фінансову стратегію) виділимо тлумачення фінансової безпеки підприємства, сформульовані І. Анікіною, А. Гуковою, Ю. Кракос, Р. Папехін,

Р. Разгон.

Ю. Кракос, Р. Разгон, Р. Папехін розглядали фінансову безпеку як здатність підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову стратегію відповідно до цілей корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовищ [26, с. 90; 27, с. 14]. Дискусійним у цьому визначенні вважаємо бачення науковців щодо того, що фінансова безпека визначає здатність самостійно реалізувати виключно фінансову безпеку. На нашу думку, стан фінансової безпеки дозволяє самостійно реалізовувати корпоративну, бізнесову та функціональні стратегії підприємства.

А. Гукова, І. Анікіна дають визначення фінансовій безпеці як здатності підприємства самостійно розробляти і провадити фінансову стратегію, відповідно до цілей загальної корпоративної стратегії, в умовах невизначеного і конкурентного середовища; такий стан підприємства, що дозволяє забезпечити фінансову рівновагу, стабільність, платоспроможність і ліквідність у довгостроковому періоді; забезпечує достатню фінансову незалежність; задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення; здатен протистояти існуючим і виникаючим небезпекам, що прагнуть завдати фінансової шкоди підприємству або змінити всупереч бажанню структуру власного капіталу, або примусово ліквідувати підприємство; забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень; захищає фінансові інтереси власників підприємства [39, с. 101].

У межах ризикового підходу виділено тлумачення А. Бартиша, О. Кириченко, І. Кудрі, В. Куцика. Зокрема ними визначено фінансову безпеку як діяльність з управління ризиками та захисту інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз з метою забезпечення стабільного розвитку підприємництва та зростання його власного капіталу в поточній і стратегічній перспективах [40, с. 26; 41, с. 252].

Вважаємо, що безпека не може розглядати як діяльність, а це все таки стан. Тому дане тлумачення має дискусійний характер і стосується скоріше процесів управління та забезпечення фінансової безпеки. У зв'язку з цим, вважаємо нелогічним виокремлення ризикового підходу до тлумачення сутності поняття фінансової безпеки, а розглянуте визначення пропонуємо розглядати в межах процесного підходу.

У межах підходу, який розглядає фінансову безпеку як стан, який дає можливість ефективно здійснювати фінансово-господарську діяльність, виділимо визначення В. Домбровського, А. Єпіфанова, О. Пластун. Вони визначили

фінансову безпеку як здатність суб'єкта підприємництва здійснювати свою господарську, зокрема й фінансову діяльність, ефективно і стабільно шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних, інструментальних та конкретних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання фінансових ресурсів, забезпечити належний їх рівень, нівелювати вплив ризиків внутрішнього та зовнішнього середовища [6]. Тобто у визначенні акцент робиться на функціональну здатність, тобто фінансова безпека характеризує стан, за якого є можливості здійснення своєї основної діяльності. Такий підхід має право на існування, тому пропонуємо сформулювати його як функціональний.

Оскільки в останній час дослідження фінансової безпеки активізувалося і науковці почали тлумачити його більш широко та комплексно, тому і було виділено О. Малик комплексний підхід до визначення сутності поняття. Зокрема, в межах цього підходу пропонуємо розглядати трактування, подані О. Блажевич, Ю. Воробйовим, К. Горячевою, Є. Картузовим, І. Керницьким, О. Малик, Л. Могиліною, Т. Олексюк, В. Ортинським, Н. Синюгіною, О. Судаковою.

К. Горячева визначає фінансову безпеку як такий фінансовий стан, котрий характеризується збалансованістю і якістю фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію власних фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [22, с. 65].

Є. Картузов розглядає фінансову безпеку підприємства як такий його фінансовий стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством; по-друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз; по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів; по-четверте, забезпечувати ефективний і сталий розвиток цієї фінансової системи [42, с. 174].

Н. Синюгіна дає визначення фінансовій безпеці як стану збалансованості, стійкості до негативних факторів і впливів, здатністю забезпечення фінансовими ресурсами процесів задоволення потреб підприємства та всіх пов'язаних з його діяльністю суб'єктів та забезпечення ефективного функціонування національної економічної системи та економічного зростання [43, с. 26].

Ю. Воробйов та О. Блажевич про фінансову безпеку говорять як про комплексну характеристику фінансів, здатність підприємства в повній мірі

задовольняти як власні потреби, так і інтереси власників та інших учасників фінансових відносин. При цьому, фінанси підприємства безпосередньо характеризуються можливістю нормально створювати і розподіляти вартість продукції, робіт, послуг, утворювати доходи і прибутки, здійснювати необхідні витрати, формувати, розподіляти і використовувати фінансові ресурси тощо [21, с. 15].

О. Судакова фінансову безпеку характеризує як важливу складову частину економічної безпеки підприємства, що базується на незалежності, ефективності і конкурентоспроможності фінансів підприємства, яка відображається через систему критеріїв і показників його стану, що характеризують збалансованість фінансів, достатню ліквідність активів і наявність необхідних грошових резервів, фінансову стійкість (стабільність); рівні забезпеченості підприємства фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення його потреб і виконання існуючих зобов'язань; якістю фінансових інструментів і послуг, що запобігає негативному впливу можливих прорахунків і прямих зловживань на фінансовий стан підприємства; ступенем захищеності фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин [15, с. 142]

В. Ортинський, І. Керницький фінансову безпеку визначають як стан, який характеризується, по-перше, збалансованістю і якістю сукупності фінансових інструментів, технологій послуг, котрі використовуються підприємством, по друге, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, по-третє, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, по-четверте, забезпечувати розвиток цієї фінансової системи [44].

Л. Могиліна трактує фінансову безпеку як динамічний фінансовий стан підприємства, що характеризується стабільною захищеністю його пріоритетних фінансових інтересів від ідентифікованих ендогенних і екзогенних загроз та здатністю забезпечувати реалізацію своїх фінансових інтересів, місії і завдань, а також власний розвиток достатніми обсягами фінансових ресурсів [45, с. 4].

О. Малік пропонує розглядати поняття фінансової безпеки підприємства як стан, що характеризується захищеністю фінансових інтересів підприємства, забезпеченістю достатнім обсягом та зваженим використанням ресурсів, наявністю стійкої динаміки зростання в поточному та перспективному періодах, що досягається шляхом розробки і реалізації раціональної фінансової стратегії підприємства, гнучкістю у прийнятті фінансових рішень, вчасним реагуванням на небезпеки і загрози зовнішнього й внутрішнього характеру та ефективним

управлінням фінансовими ризиками підприємства [30, с. 26-27].

Т. Олексюк визначив фінансову безпеку підприємства як кількісно й якісно детермінований динамічний стан захищеності, конкурентостійкості та стабільного розвитку підприємства, що дозволяє контролювати небезпеки і загрози безпеці підприємства, самостійно розробляти й впроваджувати фінансово-господарську стратегію для реалізації власних фінансових інтересів, місії і завдань [46, с. 440].

Отже, визначення фінансової безпеки підприємства у межах комплексного підходу характеризують поняття комплексно, враховуючи усі аспекти.

Крім того, пропонуємо виділити ще два підходи до тлумачення поняття фінансова безпека підприємства. Зокрема, тлумачення поняття, подані О. Бойкевич, Т. Васильців, В. Волошин, В. Каркавчук, Ж. Кудрицькою, Р. Папехіною пропонуємо віднести до стійкісноорієнтованого, оскільки ці науковці розглядають безпеку як стан фінансової стійкості або стійкості до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Так Т. Васильців, В. Волошин, О. Бойкевич, В. Каркавчук [47, с. 31; 48] фінансову безпеку трактують як динамічну ознаку фінансового стану підприємства, яка відображає його стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до сталого й збалансованого розвитку та захисту своїх фінансових інтересів.

Р. Папехін визначає фінансову безпеку як певний стан фінансової стабільності, в якому повинно знаходитися підприємство для реалізації своєї стратегії, характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам [27, с. 14].

Ж. Кудрицька розглядає фінансову безпеку як збалансований стан його елементів та підсистем як окремої економічної системи, що можуть бути виражені кількісними чи якісними показниками та характеризується стійкістю до негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища та здатністю забезпечити її ефективне функціонування, стабільність розвитку та економічного зростання в довгостроковому періоді [49].

Тобто в основі цих визначень лежить акцент на забезпеченості стійкості підприємства.

Також пропонуємо виділити нормативний підхід до тлумачення поняття фінансової безпеки, як стану, за якого досягаються максимальні чи нормативні значення показників фінансової діяльності підприємства. В межах цього підходу пропонуємо розглянути визначення Н. Колеснікової, Т. Кузьменко, Є. Олейникова, В. Прохорової та Н. Сабліної.

Т. Кузьменко, В. Прохорова та Н. Сабліна дають визначення фінансовій безпеці як стану найбільш ефективного використання інформаційних, фінансових показників, ліквідності, платоспроможності, рентабельності капіталу, що знаходиться у рамках граничних значень [10, с. 27-29].

Н. Колеснікова розглядає фінансову безпеку як стан захищеності підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, при якому ефективно використовуються корпоративні ресурси підприємства та постійно забезпечується досягнення найкращих значень фінансово-економічних показників [50, с. 155].

Є. Олейников визначає фінансову безпеку як стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів підприємства, яке виражене у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління і використання основних та оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив її технологічного і фінансового розвитку [13].

Отже, узагальнюючи зазначимо, що на відміну від попередніх досліджень, нами було виділено вісім підходів до трактування поняття фінансової безпеки підприємства, зокрема (рис. 4.1.1):

– захисний, згідно з яким фінансова безпека розглядається як стан захищеності (І. Бланк Т. Болгар, А. Загородній, Г. Вознюк, І. Мойсеєнко, О. Марченко, Н. Прус);

– ресурсний, коли стан фінансової безпеки асоціюється з ефективним використанням ресурсів (О. Ареф'єва, Н. Ващенко, Л. Донець, О. Захаров, О. Кириченко, Т. Кузенко, С. Лаптев, В. Мунтіян, П. Пригунов);

– процесний, де стан безпеки пов'язують із процесами її забезпечення та управління з метою досягнення бажаних результатів (М. Білик, Л. Матвійчук, Л. Мельник, С. Покропивний, Н. Реверчук);

– стратегічний, як стан, за якого підприємство здатне самостійно розробляти і впроваджувати фінансову стратегію (І. Анікіна, А. Гукова, Ю. Кракос, Р. Папехін, Р. Разгон);

– функціональний – як стан, який дає можливість ефективно здійснювати фінансово-господарську діяльність (В. Домбровський, А. Єпіфанов, О. Пластун);

– стійкісноорієнтований – як стан фінансової стійкості або стійкості до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз (Т. Васильців, В. Волошин, О. Бойкевич, В. Каркавчук, Р. Папехін, Ж. Кудрицька);

– нормативний, як стан, за якого досягаються максимальні чи нормативні значення показників фінансової діяльності підприємства; рівень відповідності певним показникам (Н. Колеснікова, Т. Кузьменко, Є. Олейников, В. Прохорова, Н. Сабліна);

– комплексний, який комплексно та всебічно відображає сутність поняття фінансової безпеки, враховуючи усі аспекти (О. Блажевич, Ю. Воробйов, К. Горячева, Є. Картузов, І. Керницький, О. Малик, Л. Могиліна, Т. Олексюк, В. Ортинський, Н. Синюгіна, О. Судакова).

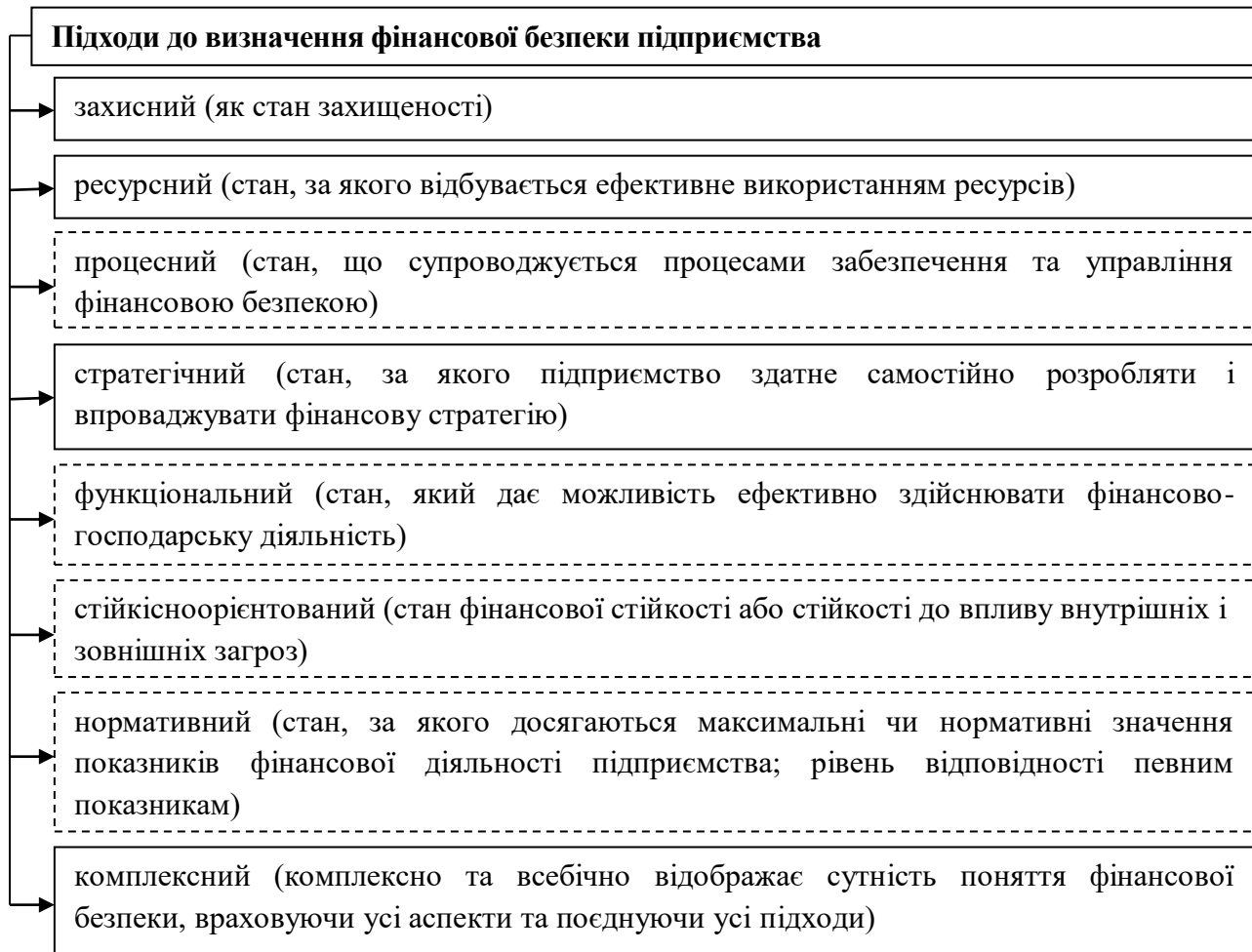

Рис. 4.1.1. Підходи до визначення фінансової безпеки підприємства

— підходи, запропоновані автором

Примітка. Доповнено автором на основі даних джерел [30-31]

Узагальнення підходів науковців до визначення сутності поняття дозволяють визначити його характерні ознаки:

- характеризується захищеністю та здатністю протистояти наявним та потенційним загрозам внутрішнього і зовнішнього характеру фінансовому стану підприємства;
- створює передумови для ефективної та фінансово виправданої діяльності на поточну та довгострокову перспективу;
- характеризується фінансовою самостійністю, достатністю та результативністю.

На основі визначених ознак запропонуємо авторське трактування фінансової безпеки підприємства, під якою ми пропонуємо розуміти стан, який характеризується захищеністю та здатністю протистояти наявним та потенційним загрозам внутрішнього і зовнішнього характеру фінансовому стану підприємства, що створює передумови для ефективної та фінансово виправданої діяльності на поточну та довгострокову перспективу за умов фінансової самостійності, достатності та результативності.

Визначивши сутність поняття фінансової безпеки, перейдемо до з'ясування її компонентної будови. Оскільки попередній емпіричний аналіз підходів до визначення сутності фінансової безпеки показав відсутність одностайності серед науковців щодо цього питання, аналогічна ситуація склалася і щодо виділення її основних складових. Вчені виділяють від чотирьох до восьми компонентів фінансової безпеки підприємства.

Зокрема, І. Бланк серед складових фінансової безпеки виділив інвестиційну, інноваційну, кредитну та емісійну [20, с. 68]. На наш погляд, структура фінансової безпеки згідно цього підходу є досить обмеженою і не враховує всіх аспектів фінансової діяльності підприємства. Крім того, інноваційна та інвестиційна безпека досить пов'язані між собою.

В. Шлемко та І. Білько запропонували такі складові фінансової безпеки підприємства: грошово-кредитну, бюджетну, валютну, банківську та податкову [21]. На нашу думку, не доцільно виділяти і бюджетну і податкову складову у структурі фінансової безпеки, оскільки вони тісно пов'язані між собою. Крім того, науковцями, на наш погляд, упущені важливі складові фінансової безпеки.

Більшість авторів виділяють у структурі фінансової безпеки сім складових, зокрема інвестиційну, грошово-кредитну, бюджетну, валютну, банківську, фондову та страхову (М. Єрмошенко, К. Горячева, О. Судакова [52; 22; 15]). Т. Кузенко, Л. Мартюшева, О. Грачов, О. Литовченко [53] також виділили сім складових фінансової безпеки підприємства, аналогічні попередньому підходу. Відмінною є одна складова – це бюджетна, оскільки в цьому підході вона виділена

як бюджетно-податкова. У цьому випадку не зовсім зрозумілим та на наш погляд доцільним є виділення і грошово-кредитної і банківської складових.

Л. Матвійчук запропонувала вісім складових фінансової безпеки підприємства: інвестиційну, бюджетну, банківську, фондову, страхову, кредитну, грошову і програмно-аналітичну [38, с. 56]. Також не зовсім логічним та обґрунтованим є виділення програмно-аналітичної складової у структурі фінансової безпеки підприємства. У свою чергу О. Малик виділила шість складових фінансової безпеки підприємства: інвестиційну, страхову, фондову, бюджетно-податкову, кредитну та грошову [30, с. 32]. Проте ми не погоджуємося із позицією автора щодо розмежування грошової та кредитної складових фінансової безпеки підприємства.

Тому узагальнення розглянутих підходів до визначення структури фінансової безпеки підприємства, їх критичний аналіз, дозволили сформуванню авторський підхід (табл. 4.1.1).

Таблиця 4.1.1

Підходи до визначення структури фінансової безпеки підприємства

Складова	Автори								Авторський підхід
	О. Бланк [20]	В. Шлемко, І. Білько [21]	М. Єрмошенко[52]	К. Горячева [22]	О. Судакова [15]	Т. Кузенко, Л. Мартошева, О. Грачов, О. Литовченко [53]	Л. Матвійчук [38]	О. Малик [30]	
Інвестиційна	+		+	+	+	+	+	+	+
Грошово-кредитна		+	+	+	+	+			+
Емісійна	+								
Інноваційна	+								
Бюджетна		+	+	+	+		+		
Валютна		+	+	+	+	+			+
Банківська		+	+	+	+	+	+		
Фондова			+	+	+	+	+	+	+
Страхова			+	+	+	+	+	+	
Кредитна	+						+	+	
Грошова							+	+	
Програмно-аналітична							+		
Податкова		+							
Бюджетно-податкова						+		+	+
Разом	4	5	7	7	7	7	8	6	

Примітка. Доповнено автором на основі даних джерела [30, с. 28]

Ми пропонуємо виділити серед складових фінансової безпеки підприємства: інвестиційну, грошово-кредитну, валютну, фондову та бюджетно-податкову (рис. 4.1.2).

Рис. 4.1.2. Структурні елементи фінансової безпеки підприємства
Примітка. Авторська розробка

Зокрема інвестиційна безпека – це стан, за якого підприємство є інвестиційнопривабливим а також є гарантії й об’єктивні передумови для здійснення інвестиційної діяльності та забезпечення її високої ефективності.

Грошово-кредитна безпека – це стан, в якому грошово-кредитна діяльність підприємства є ефективною, здійснюються вчасно та піддається мінімальному впливу зовнішніх і внутрішніх загроз і ризиків або стійка до них.

Валютна безпека – це стан, за якого ризики здійснення валютних операцій зводяться до мінімуму.

Фондова безпека – це стан, за якого відбувається зростання ринкової вартості підприємства та привабливості дивідендної політики.

Бюджетно-податкова безпека – це стан відсутності заборгованості перед бюджетом, затримки податкових платежів та їх непрозорості, а також вчасних надходжень та погашень із бюджету.

Отже, фінансова безпека, виходячи із її сутнісного розуміння та будови, потребує формування нових підходів до її управління та забезпечення.

4.2. Виробнича безпека

В час нестабільної політичної та економічної ситуації, світової фінансової кризи більшість вітчизняних підприємств стикається із рядом проблем і перешкод на шляху своєї діяльності. Це призводить до того, що в останній час значна частина підприємств припиняють свою діяльність. Крім того, процес утримання

на ринку є досить складним і потребує пошуку нових рішень, залучення інвестицій, впровадження інновацій тощо. Тобто розвиток підприємства та його ефективна діяльність потребує постійних змін, зокрема що стосується виробничої сфери.

За таких умов актуальності набирають питання щодо забезпечення виробничої безпеки підприємства, адже саме вона повинна стати запорукою та лакмусом ефективного розвитку. Тому з метою більш детального аналізу та обґрунтування доцільності виділення саме такого типу безпеки пропонуємо розглянути підходи науковців до формування структурної будови економічної безпеки підприємства (Додаток А).

Як видно з додатку та досліджень Е. Ібрагімова [45], науковці виділяють від чотирьох до чотирнадцяти складових економічної безпеки підприємства. При цьому структурна будова може відрізнитися і включати різні елементи, адже тільки серед тих наукових підходів, які були розглянуті в межах цього дослідження, виокремлено 44 складових економічної безпеки підприємства.

Практично у всіх підходах виділено інтелектуальну, кадрову, екологічну, фінансову, ринкову, техніко-технологічну, інформаційну та політико-правову. Досить часто виділяли інтерфейсну, силову, соціальну, ресурсну та техногенну безпеку. Інші види безпеки зустрічалися у підходах досить рідко або взагалі в одиничних випадках.

Щодо виробничої безпеки, то вона була виділена тільки у підході А. Єпіфанова [9] та З. Живко, М. Копитко, О. Рудої [10]. Більшість науковців у структурі економічної безпеки виділяють техніко-технологічну безпеку, що, на нашу думку, повинна бути складовою виробничої, а не окремим елементом. Оскільки при такому підході упускаються з поля зору ряд інших важливих компонентів, які формують виробничу безпеку підприємства та визначають ефективність операційної діяльності.

Також варто зазначити, що існує підхід [46], який виділяє саме безпеку операційної діяльності, яка, на наш погляд, є дотичною до виробничої безпеки і в значній мірі корелює з нею. При цьому зазначається, що рівень безпеки операційної діяльності визначається на основі беззбиткового обсягу виробництва. Оскільки операційна діяльність, яка передбачає виготовлення продукції або надання послуг, буде врівноваженою, коли виручка від продажу цієї продукції (послуг), тобто дохід, дорівнює сукупним витратам. Цей рівень по суті відповідає точці беззбитковості, оскільки саме в цій точці витрати дорівнюють виручці (доходу). Тому обсяг виробництва, який відповідає точці беззбитковості поділяє

операційну діяльність на збиткову і прибуткову. Тому критерієм безпеки операційної діяльності здебільшого вважають перевищення беззбиткового обсягу виробництва.

Така точка зору на нашу думку не зовсім є логічною і правильною, оскільки не можна вважати операційну діяльність безпечною, якщо вона перевищила точку беззбитковості. Оскільки безпека повинна орієнтуватися не на мінімально допустимі результати діяльності, а на їх максимальне значення. Крім того, безпека операційної діяльності значно ширше поняття і воно не обмежується визначенням обсягу виробництва чи надання послуг. Безпека операційної діяльності також залежить від рівня матеріального, ресурсного, техніко-технологічного, кадрового забезпечення, ефективності організації операційних процесів, починаючи від постачання сировини і завершуючи збутом продукції.

Також вважаємо, що поняття безпеки операційної діяльності є ширшим, оскільки остання може передбачати як виробництво так і надання послуг. Відповідно безпека операційної діяльності матиме свої особливості залежно від виду операційної діяльності. Проте одним із видів безпеки операційної діяльності повинна бути виробнича.

Проте аналіз наукової літератури показав, що більшість науковців виробничу безпеку пов'язують із безпекою виробництва чи виробничого процесу. Зокрема, практично всі визначення виробничої безпеки, які існують на сьогодні, зводяться до поняття безпеки виробництва.

Зокрема у джерелі [47] виробнича безпека (production safety) трактується як безпека від нещасних випадків та аварій на виробничих об'єктах і від їх наслідків, що забезпечується комплексом організаційних та технічних заходів та засобів, спрямованих на запобігання або зменшення дії на працюючих небезпечних виробничих факторів. При цьому основними напрямками виробничої безпеки є:

- безпека технологічного обладнання;
- безпека вантажно-розвантажувальних робіт;
- безпека при експлуатації посудин та систем під тиском;
- безпека при експлуатації обладнання з високими чи низькими температурами;
- електробезпека;
- інші напрямки.

Тобто у цьому випадку говориться саме про безпеку виробництва чи виробничого процесу, що можна розглядати як складову виробничої безпеки але

не її саму. Тому відразу хочеться зазначити, що безпека виробництва чи виробничого процесу та виробнича безпека – це зовсім різні за суттю та змістовим наповненням поняття.

Але з метою вивчення теоретичних основ виробничої безпеки пропонуємо розглянути і поняття безпеки виробництва та безпеки виробничого процесу, щоб мати чітке уявлення про ці поняття та сформулювати розмежування між ними та виробничою безпекою.

Найчастіше поняття безпеки виробництва зустрічається в юридичній літературі (з метою визначення відповідальності за порушення чи недотримання безпеки виробництва) чи літературі з охорони праці (для визначення шляхів забезпечення безпеки виробництва).

Так, у підручнику «Кримінальне право України: Особлива частина» безпеку виробництва визначають як такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно й довкілля небезпечних і шкідливих виробничих факторів [48, с. 319].

Подібне визначення подає О. Пащенко, розуміючи під безпекою виробництва такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, власність і навколишнє природне середовище небезпечних та шкідливих виробничих факторів [49, с. 9–10].

В. Антипов трактує безпеку виробництва як стан відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання шкоди життю, здоров'ю працівників шкідливими чинниками (підвищена температура, значні вібрації тощо) виробництва [50, с. 569].

Також існує визначення безпеки виробництва як такого стану виробництва, за якого процеси, що становлять його зміст, не зумовлюють шкоду життю, здоров'ю людей, іншим правоохоронюваним благам і не створюють загрози настання такої шкоди [51, с. 341–342].

О. Бахуринська характеризує безпеку виробництва як такий стан виробництва, який забезпечує відсутність небезпеки заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей, майновим інтересам фізичних чи юридичних осіб і навколишньому природному середовищу внаслідок впливу небезпечних та шкідливих виробничих факторів [52, с. 34].

Тобто всі ці визначення ґрунтуються на характеристиці безпечного виробничого процесу, протікання якого не повинно завдавати шкоди працівникам, майну чи навколишньому середовищу. Тому ці визначення є досить близькими до трактування поняття безпека виробничого процесу, хоча воно значно ширше і

більш близьке до виробничої безпеки.

Зокрема колектив авторів В. Жидецький, В. Джигирей, О. Мельников безпеку виробничого процесу визначають як властивість виробничого процесу відповідати вимогам безпеки праці під час проведення його в умовах, установлених нормативною документацією [53]. Відповідно з ГОСТом 12.3.002-75 безпечність виробничих процесів забезпечується: правильним вибором технологічних процесів, робочих операцій та порядку обслуговування виробничого устаткування; вибором виробничих приміщень чи зовнішніх майданчиків; вибором вихідних матеріалів, заготовок, напівфабрикатів; вибором виробничого устаткування; розташуванням виробничого устаткування та організацією робочих місць; вибором способів зберігання та транспортування вихідних матеріалів, заготовок, напівфабрикатів, готової продукції та відходів виробництва; розподілом функцій між людиною та устаткуванням з метою зменшення важкості праці; професійним відбором та навчанням працівників; застосуванням засобів захисту працівників; включенням вимог безпеки в нормативно-технічну та технологічну документацію [54].

Також існує визначення виробничої безпеки, як складової економічної безпеки держави, у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки. Зокрема, у документі визначено, що виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення [55].

Отже, підсумовуючи, можемо зробити висновок, що поняття виробничої безпеки підприємства є новим і практично не вивченим. Ті трактування виробничої безпеки, які існують на сьогодні, не розкривають її сутності або відображають помилкове бачення.

Тому пропонуємо сформуванати авторський підхід до визначення сутності виробничої безпеки підприємства, відштовхуючись від понять «безпека» та «виробництво». Так, академічний тлумачний словник визначає безпеку як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [56]. Таке визначення вважаємо неповним, оскільки воно ґрунтується тільки на одному аспекті безпеки – це відсутності загроз. Проте такий стан в умовах відкритої діяльності практично неможливий. Тому стан безпеки можна визначати і за умов існування певних загроз, ризиків та перешкод, які вчасно виявляють та здійснюють управління ними.

У Державному стандарті України 2293-99 «Охорона праці», безпеку визначено як стан захищеності особи й суспільства від ризику зазнати шкоди [57,

с. 5]. У юридичній енциклопедії безпеку протрактовано як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від зовнішньої та внутрішньої загрози [58, с. 207]. Саме останнє визначення вважаємо найбільш вдалим, оскільки воно враховує вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, а також не обмежує існування безпеки відсутністю ризиків і загроз.

Щодо визначень поняття виробництво, то В. Борисов розглядає його як складну соціально-економічну й технічну відносно замкнуту систему, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно корисного результату [59, с. 25]. Суперечність цього визначення полягає в тому, що виробництво може бути й автоматичного типу, де праця людини практично не передбачена. У зв'язку з цим визначати виробництво як систему, в основі якої лежить праця людини, є нелогічним.

В. Ветров дав визначення виробництву як діяльності підприємства, установи, організації чи громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності, направленої на створення матеріальної продукції, певних нематеріальних благ або надання нематеріальних послуг [60, с. 95]. На нашу думку, все таки виробництво направлене на створення матеріальної продукції, що стосується нематеріальних благ чи послуг, то це сфера сервісу.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» виробництво визначено як діяльність, пов'язану безпосередньо не тільки зі створенням продукції, а й будь-яку діяльність підприємства, установи, організації чи громадянина-суб'єкта підприємницької діяльності, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на одержання суспільно корисного результату [61].

Виходячи із розглянутих визначень безпеки і виробництва та узагальнивши трактування понять безпеки виробництва, виробничих процесів й операційної діяльності (табл. 4.2.1), під виробничою безпекою пропонуємо розуміти стан, який характеризується захищеністю всіх складових виробничого процесу від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та ризиків, що дозволяє забезпечити ефективність виробничої діяльності, комфортні та безпечні умови праці й розвиток трудового потенціалу а також мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Визначення сутності виробничої безпеки підприємства потребує з'ясування її компонентної структури.

Узагальнення підходів до змістового наповнення поняття виробничої безпеки

Поняття	Автор, джерело	Сутність поняття
Безпека операційної діяльності	[46]	стан, за якого досягається беззбитковий обсяг виробництва
Безпека виробництва	В. Сташис, В. Тація [48, с. 319]	такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, майно й довкілля небезпечних і шкідливих виробничих факторів
	О. Пащенко [49, с. 9–10]	такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість уражаючого впливу на людей, власність і навколишнє природне середовище небезпечних та шкідливих виробничих факторів
	В. Антипов [50, с. 569]	стан відсутності неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання шкоди життю, здоров'ю працівників шкідливими чинниками (підвищена температура, значні вібрації тощо) виробництва
	М. Мельник, В. Клименко [51, с. 341–342]	такий стан виробництва, за якого процеси, що становлять його зміст, не зумовлюють шкоду життю, здоров'ю людей, іншим правоохоронюваним благам і не створюють загрози настання такої шкоди
	О. Бахуринська [52, с. 34]	такий стан виробництва, який забезпечує відсутність небезпеки заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей, майновим інтересам фізичних чи юридичних осіб і навколишньому природному середовищу внаслідок впливу небезпечних та шкідливих виробничих факторів
Безпека виробничого процесу	В. Жидецький, В. Джигирей, О. Мельников [53]	властивість виробничого процесу відповідати вимогам безпеки праці під час проведення його в умовах, установлених нормативною документацією
Виробнича безпека	[47]	як безпека від нещасних випадків та аварій на виробничих об'єктах і від їх наслідків, що забезпечується комплексом організаційних та технічних заходів та засобів, спрямованих на запобігання або зменшення дії на працюючих небезпечних виробничих факторів
	Методика розрахунку рівня економічної безпеки [55]	виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення
	Авторське визначення	стан, який характеризується захищеністю всіх складових виробничого процесу від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та ризиків, що дозволяє забезпечити ефективність виробничої діяльності, комфортні та безпечні умови праці й розвиток трудового потенціалу а також мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище

Примітка. Узагальнено та доповнено автором

Виходячи з того, що основними ресурсами виробничої діяльності є матеріальні, фінансові, людські, техніко-технологічні та інформаційні, то структурними елементами виробничої безпеки підприємства визначимо (рис. 4.2.1):

- техніко-технологічну;
- безпеку праці;

- матеріально-сировинну;
- збутову;
- організаційну.

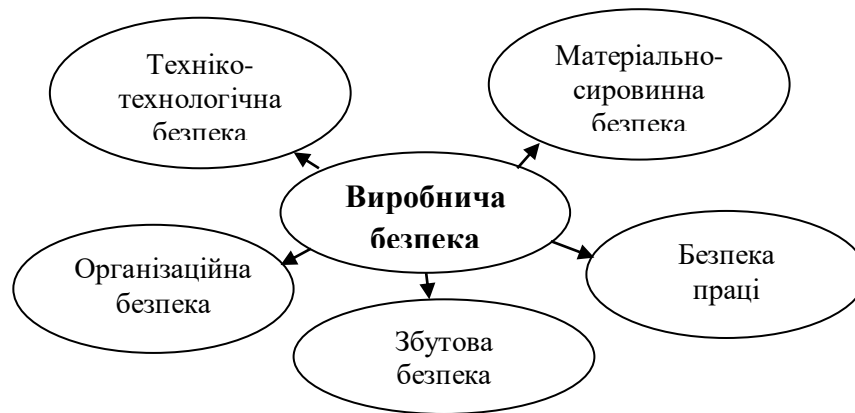

Рис. 4.2.1. Структура виробничої безпеки підприємства

Примітка. Розроблено автором

Техніко-технологічна безпека – це стан захищеності технічної та технологічної складової виробничого процесу від негативних чинників впливу, за якого створюються умови для ефективного, раціонального використання техніки та технології, їх оновлення з метою забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства.

Безпека праці – це стан захищеності працівників виробництва від негативних чинників впливу внутрішнього та зовнішнього характеру, за якого забезпечені належні та безпечні умови праці та відпочинку.

Матеріально-сировинна безпека – це стан захищеності від негативних чинників впливу, за якого виробництво є ритмічним, планомірним та ефективним, а також мінімальні витрати у системі матеріально-сировинного забезпечення.

Збутова безпека – це стан захищеності, за якого виробництво в повній мірі задовольняє потреби ринку як за кількісними, так і якісними показниками, що забезпечує його високу ефективність та конкурентоспроможність.

Організаційна безпека – це стан захищеності виробництва, за якого досягається найвищий рівень його ефективності завдяки правильній організації та управлінню.

Отже, як бачимо, виробнича безпека підприємства повинна забезпечувати та створювати умови для ефективного здійснення виробничої діяльності підприємства. Цьому також сприятиме правильне управління процесами забезпечення виробничої безпеки.

4.3. Техніко-технологічна безпека

Важливою функціональною складовою економічної безпеки підприємства і однією з ключових її компонентів є техніко-технологічна безпека. Функціонування промислового підприємства значною мірою визначається надійністю підсистеми техніко-технологічної безпеки, тому дослідження згаданих проблем є важливим і актуальним.

Техніко-технологічна безпека підприємства (ТТБП) полягає у рівні відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим аналогам за оптимізації витрат.

В монографії Н. Реверчука техніко-технологічна безпека підприємства (ТТБП) трактується як "...захист від можливих витрат унаслідок використання застарілої техніки і технології виробництва продукції, неефективної організації виробничого процесу" [9].

У навчальному посібнику В. Ортинського, І. Керницького, З. Живко та ін. зазначається, що ТТБП полягає у рівні відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найкращим світовим аналогам за оптимізації витрат [7].

Техніко-технологічна безпека – це також складова соціально-економічної безпеки, пріоритетним завданням для якої є захист від негативних чинників з метою створення та найбільш ефективного використання технічної бази та технологічних процесів для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності підприємства.

Найбільш вдалим і обґрунтованим є визначити сутність техніко-технологічної безпеки підприємства як стан найбільш ефективного використання його техніко-технологічної бази з метою досягнення економічних та соціальних цілей розвитку підприємства в умовах конкуренції і господарського ризику. Таке бачення сутності ТТБП визначає основним об'єктом дослідження техніко-технологічну базу виробництва, враховує можливі загрози та небезпеки, які виникають в процесі діяльності у зовнішньому та внутрішньому середовищі, та передбачає досягнення в процесі експлуатації обладнання не лише економічних цілей (підвищення обсягів виробництва, зменшення собівартості продукції, зниження відсотку браку), а й соціальних (формування сприятливих умов для виконання працівниками виробничих завдань: ергономічні характеристики обладнання, оптимальні норми виробітку, виробнича дисципліна). Слід також зазначити, що більшість авторів акцентує увагу на відповідності або порівнянні існуючих технічних та технологічних характеристик світовим аналогам. Але ж

очевидно, що відповідність найкращим світовим аналогам є актуальною, перш за все, для підприємств, які функціонують на міжнародному ринку, а для підприємств, продукція яких реалізується на внутрішньому ринку, таке порівняння не завжди є оптимальним з позиції оптимізації витрат, оскільки “високі” технології є достатньо витратними, що підвищує собівартість виробу при не завжди необхідному покращенню якості, що пояснюється відповідним співвідношенням реального попиту, пропозиції і купівельної спроможності споживача. Отже, вибір еталону доцільно здійснювати за певних умов для конкретного підприємства [1].

Для вибору відповідної технології, яку найбільш доречно використовувати на підприємстві можна використати шахову матрицю (рис. 4.3.1), координатами позиціонування в якій є наступні критерії: рівень використання техніки та рівень використання технології. Такий поетапний вибір необхідних методів організації обумовлено впливом запропонованих критеріїв на сутність та результат можливих рішень з підтримки чи підвищення техніко-технологічної безпеки підприємства [14, С. 160].

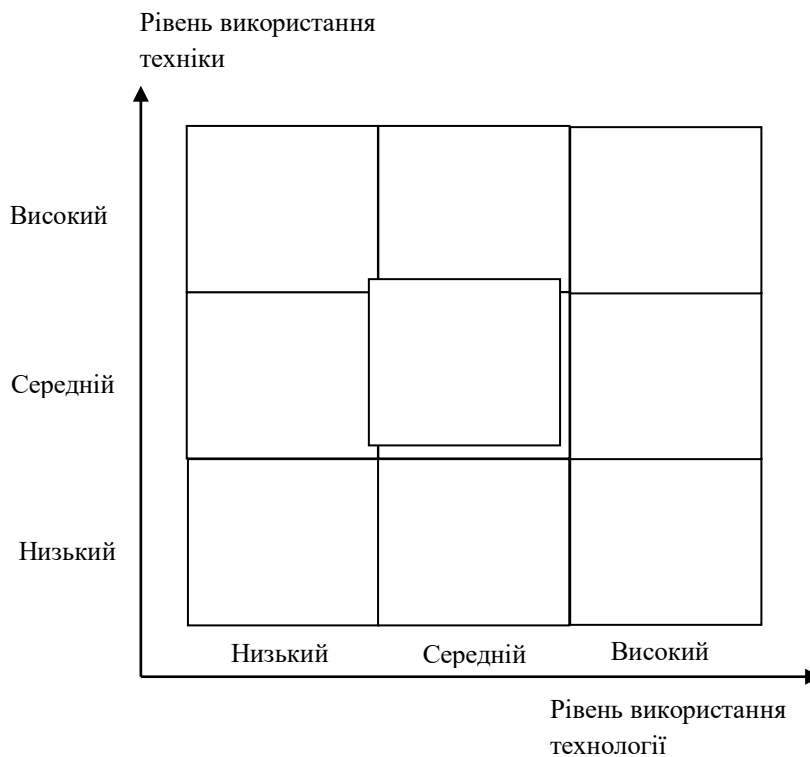

Рис. 4.3.1. Матриця вибору заходів з формування техніко-технологічної безпеки підприємства

На першому етапі доцільно оцінити рівень використання техніки з метою визначення можливості та доцільності використання певних заходів для забезпечення безперервного процесу виробництва, зменшення простоїв, удосконалення обслуговування виробничих фондів.

На другому етапі необхідно визначити досконалість використовуваних технологій за такими характеристиками як прогресивність, енергоємність, матеріалоемність, трудомісткість.

Третій етап передбачає визначення позиції підприємства в матриці заходів, які визначають конкретні набори програм та проектів з формування техніко-технологічної безпеки підприємства, враховуючи два запропонованих критерії позиціонування, які визначено на першому та другому етапах.

Запропоновані критерії рівня використання техніки та технології необхідно оцінити якісно за рівнем досягнення: високий, середній та низький, що обумовлює наявність дев'яти квадрантів в матриці, для яких характерний відповідний набір програм підтримки чи формування техніко-технологічної безпеки підприємства. У зв'язку з об'єктивною необхідністю постійного спостереження та оцінювання рівня безпеки підприємства використання запропонованої матриці дозволяє наочно визначити своєчасність використання певних заходів, зробити висновок про їх доцільність для підприємства, та надасть можливість прогнозувати тактичні дії з формування безпеки у перспективі [14, С. 160].

До техніко-технологічної безпеки підприємства належить створення й використання технічної бази, устаткування та основних засобів виробництва і таких технологій та бізнес-процесів, які посилюють конкурентоздатність підприємства. Ця складова є захистом від можливих витрат унаслідок використання застарілої техніки і технології виробництва продукції, неефективної організації виробничого процесу. Вона повинна відображати ступінь відповідності технологій, які застосовуються на підприємстві, сучасним світовим аналогам щодо оптимізації витрат ресурсів.

Техніко-технологічна безпека характеризується такими ознаками:

- якістю і відповідністю технологічного процесу виробництва та основного капіталу потребам ринку;
- захищеністю техніко-технологічно сфери підприємства від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;
- здатністю техніко-технологічної сфери підприємства забезпечувати його високу конкурентоспроможність;
- за рахунок високої ефективності використання основного капіталу

забезпечувати сталий розвиток підприємства [9, С. 113].

Передумовою забезпечення відповідного рівня техніко-технологічно безпеки підприємства є потужна техніко-технологічна база виробництва.

Техніко-технологічна база виробництва (ТТБВ) – це сукупність найбільш активних складових виробничого процесу, яка визначає технологічний спосіб виконання робіт або надання послуг, який здійснюється за допомогою машинної техніки, транспортних, передавальних, діагностичних та інформаційних засобів, організованих в єдину технологічну систему виробничих підрозділів або підприємства.

ТТБВ включає в свій склад технічну і технологічну складові.

Технічна складова ТТБВ містить:

- сукупність установок і мереж для забезпечення виробництва всіма видами енергії (енергетична база);
- виробничі машини та обладнання, транспортно-переміщуючі машини і засоби;
- інформаційно-обчислювальну техніку і засоби зв'язку (технічна база інформаційних процесів).

Технологічна складова ТТБВ складається з:

- видобувних, обробних, контрольних та інших операцій, що є частиною виробничого процесу;
- сукупності способів і прийомів переробки ресурсів та одержання готової продукції;
- комплексу технологічної документації загального та спеціального призначення.

До тенденцій розвитку ТТБВ на сучасному етапі належать:

- а) підвищення наукоємності засобів праці, рівня фундаментальності втілюваних у них знань;
- б) зростання масштабів і розширення спектра застосування сучасного мікроелектронного устаткування;
- в) перетворення засобів праці на технічну цілісність більш високого порядку;
- г) трансформація техніко-технологічних засобів у все більш універсальні системи;
- д) поглиблення інтеграції окремих елементів і ТТБВ та організаційно-управлінських компонентів виробництва;

е) підвищення ступеня автоматизації техніки й технічних систем поступовий перехід до гнучкої автоматизації виробництва, зумовленої його кількісним урізноманітненням і зменшенням серійності [4].

Всі елементи техніко-технологічної бази, які формують технологічний уклад підприємства, мають свої параметри, які поділяються на такі групи:

- технічні параметри;
- організаційні параметри;
- трудові параметри;
- продуктові параметри;
- екологічні параметри.

Технічні параметри визначаються паспортними даними пристроїв та обладнання. Вони зумовлені віком і ступенем фізичного зносу засобів виробництва, конструктивними особливостями та умовами експлуатації.[7] До таких характеристик відносяться енергомісткість та матеріаломісткість обладнання; тип сировини для виготовлення продукції на даному обладнанні за відповідною технологією; час, необхідний на переналагодження обладнання; витрати на експлуатацію та ремонт.

Організаційними параметрами є тривалість виробничого та технологічного циклу; строки виконання замовлення; строки поставки матеріалів, норматив їх запасу на складі та ін.

Продуктові параметри характеризують якість виготовленої продукції або наданих послуг, широту номенклатури та асортименту.

Трудові параметри формуються в процесі поєднання працівника та засобів виробництва, вони впливають на продуктивність і безпеку праці, плинність персоналу.

Екологічні параметри визначають вплив виробничої системи підприємства на довкілля. Вони визначаються рівнем шкідливих викидів, токсичності виробництва, рівнем шуму, пилу, вібрації, опромінення тощо.

Техніко-технологічна база безпосередньо впливає на функціональні складові економічної безпеки, а також формує уявлення про підприємство, його імідж. Інформація про високий рівень розвитку техніко-технологічної бази, впровадження новітніх технологій, реалізація наукових розробок, позитивно впливає на ринкову вартість, котирування акцій та кредитну історію підприємства.

Формування техніко-технологічної бази виробництва тісно пов'язане з технічним розвитком. Технічний розвиток – це процес формування і вдосконалення техніко-технологічної бази підприємства, що зорієнтований на

кінцеві результати його діяльності.

Рівень технічного розвитку ТТБВ визначається за допомогою комплексу показників, які характеризують як підтримку ТТБВ на належному рівні, так і розвиток через нарощування виробництва.

Показники технічного рівня ТТБВ можна представити у вигляді наступних груп:

1. Ступінь технічної оснащеності праці:

- фондоозброєність праці;
- енергоозброєність праці.

2. Рівень прогресивності технології:

- структура технологічних процесів за трудомісткістю;
- частка нових технологій в загальному обсязі технологій підприємства;
- середній вік застосовуваних технологічних процесів;
- коефіцієнт використання сировини і матеріалів.

3. Технічний рівень устаткування:

- продуктивність;
- надійність, довговічність;
- питома металомісткість;
- середній термін експлуатації обладнання;
- частка прогресивних видів обладнання в загальній кількості;
- частка фізично та морально застарілого обладнання в загальній кількості.

4. Рівень механізації та автоматизації виробництва:

- рівень охоплення працівників механізованою працею;
- частка продукції, що виготовляється за допомогою автоматизованих процесів.

процесів.

Для поглибленої оцінки технічного рівня ТТБВ використовуються також показники, які характеризують галузеві особливості виробництва:

– механоозброєність праці (відношення середньорічної вартості машин та устаткування до кількості робітників у найбільшій зміні);

– коефіцієнт фізичного зносу устаткування;

– коефіцієнт технологічного оснащення виробництва (кількість застосовуваних пристроїв, оснащення та інструментів у розрахунку на одну оригінальну деталь кінцевого виробу);

– рівень утилізації відходів виробництва;

– рівень забруднення природного середовища;

– частка екологічно чистої продукції.

Вимоги конкурентоспроможності та світові тенденції визначають основні напрями новітнього технічного розвитку підприємства:

– підвищення якості виготовленої продукції, забезпечення її конкурентоспроможності;

– розробка і впровадження ресурсозберігаючих (енергозберігаючих) технологій;

– скорочення до максимального рівня витрат ручної праці, поліпшення її умов і безпеки;

– підвищення рівня екологічної безпеки виробництва згідно із сучасними вимогами до охорони довколишнього світу й ін.

Класифікація зовнішніх і внутрішніх загроз для техніко-технологічної безпеки (рис. 4.3.2).

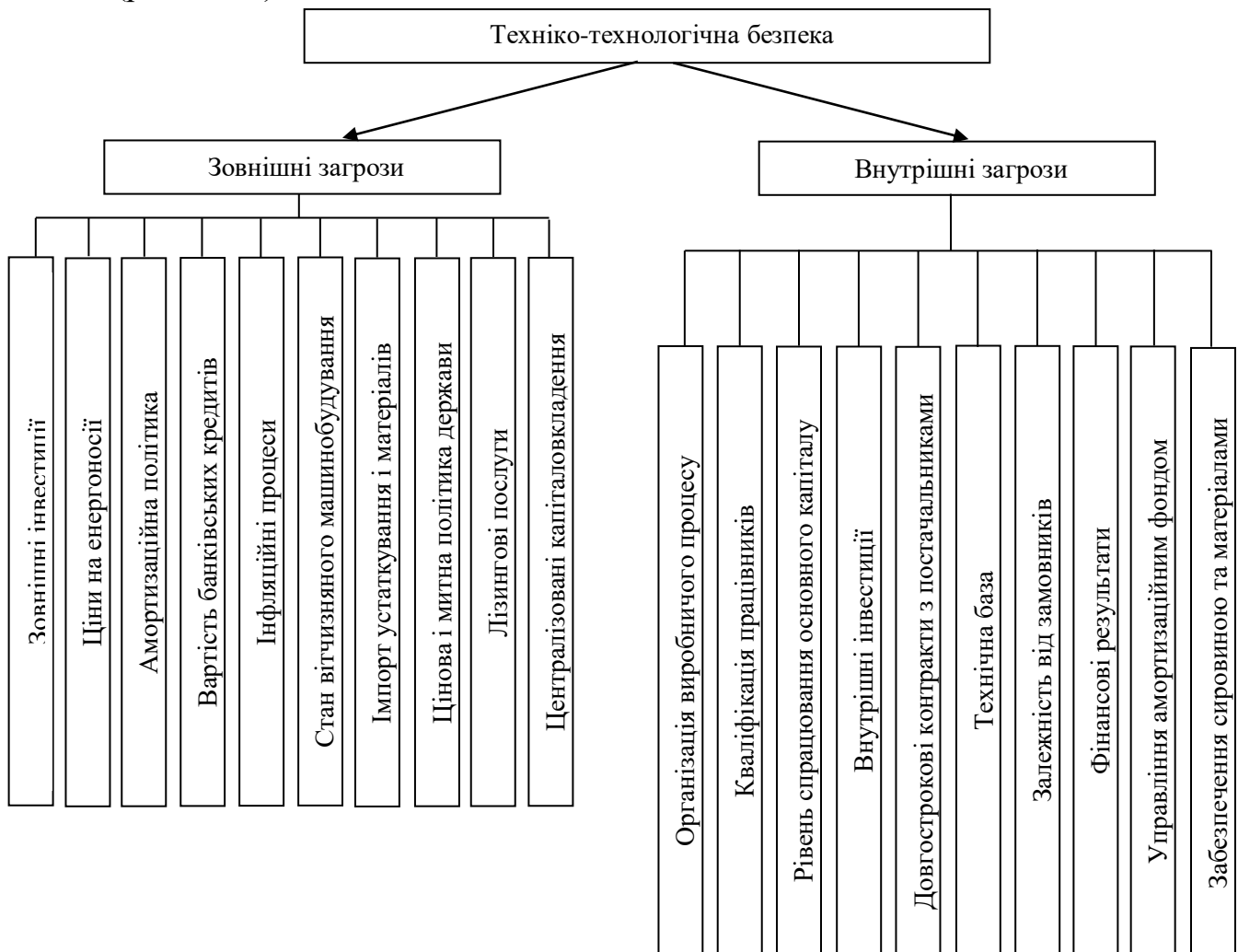

Рис. 4.3.2. Класифікаційна характеристика зовнішніх і внутрішніх загроз ТТБП

Отож до основних негативних впливів на стан техніко-технологічної безпеки підприємства належать:

- дії, спрямовані на підриг технологічного потенціалу підприємства;
- порушення технологічної дисципліни;
- моральне старіння використовуваних технологій.

Зовнішніми загрозами послаблення ТТБП можна вважати брак зовнішніх і внутрішніх інвестицій. Труднощі в отриманні довгострокових кредитів від банків не дають змоги поповнювати обігові кошти підприємства і спрямовувати їх на оновлення парку обладнання. Усе це призводить до використання застарілої техніки, технології і до істотної загрози ТТБП.

Внутрішні загрози ТТБП – неефективна організація виробничого процесу, недостатньо кваліфіковані працівники, високий ступінь спрацьованості основного капіталу тощо, який на підприємствах України становить 60-70%, а в деяких галузях сягає 80-85%. Така негативна тенденція зростає, тому фінансові ресурси підприємства обов'язково потрібно спрямувати на оновлення техніки і технології.

Внутрішні ресурсні загрози ТТБП виникають унаслідок неефективного управління оборотними засобами підприємства в усі фази виробничого процесу: підготовка до виробництва, незавершене виробництво і реалізація продукції. Проблеми з матеріальними ресурсами стримують впровадження у виробництво нових технологічних процесів, які дають змогу виготовити продукцію з меншими матеріальними витратами, вдосконалити систему розрахунків [2].

Основні заходи для реалізації шляхів запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної складової слід розділити на два блоки – за основними та оборотними засобами (рис. 4.3.3).

Запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної безпеки в розрізі основних засобів передбачає такі дії: звільнення підприємства від зайвого обладнання, машин та інших основних засобів або здачі їх в оренду; своєчасного і якісного проведення планово-запобіжних і капітальних ремонтів; придбання високоякісних основних засобів; підвищення рівня кваліфікації обслуговуючого персоналу; своєчасного оновлення, особливо активної частини, основних засобів з метою недопущення надмірного морального і фізичного зносу; підвищення коефіцієнта змінності роботи підприємства, якщо це необхідно; покращання якості підготовки сировини і матеріалів до процесу виробництва; підвищення рівня механізації й автоматизації виробництва; забезпечення там, де це економічно доцільно, централізації ремонтних служб; підвищення рівня концентрації, спеціалізації і комбінування виробництва; впровадження нової

техніки і прогресивної технології; удосконалення організації виробництва і праці з метою скорочення втрат робочого часу і простою в роботі машин і обладнання [8].

Рис. 4.3.3. Шляхи запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічній безпеці підприємства

Запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної безпеки у розрізі оборотних засобів – це робота у напрямі забезпечення оптимального співвідношення між необхідним обсягом оборотних коштів і їх виробничою потребою; економного і раціонального розпорядження товарно-матеріальними цінностями; мінімізації витрат на створення виробничих запасів; забезпечення мінімального надходження оборотних коштів у виробничих запасах при виконанні безперервності виробничого процесу; максимально можливого самофінансування потреб в оборотних коштах [6].

Можна виділити такі методи мінімізації втрат від загроз: попередження, ухилення, локалізація та дисипація, що включає в себе інтеграцію діяльності, диверсифікацію та розподіл ризику в часі.

Таким чином, можна стверджувати, що заходами, спрямованими на запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної безпеки підприємства є: використання більш прогресивної техніки і технології або підтримка наявної у доброму технічному стані; упровадження маловідходних і безвідходних технологій виробництва; закупівля високоякісної сировини, матеріалів; більш якісна підготовка сировини і матеріалів до виробництва; комплексне використання сировини на підприємстві; упровадження трудової політики, спрямованої на раціональне використання наявних матеріальних ресурсів тощо.

Оптимальне поєднання зусиль підприємства в напрямку зменшення негативного впливу зовнішніх та внутрішніх факторів надасть очікуваний ефект зміцнення рівня техніко-технологічної безпеки підприємства і забезпечить його стійкий техніко-технологічний розвиток.

Сукупність засобів забезпечення економічної безпеки підприємства включає до свого складу заходи щодо аналізу поточного стану техніко-технологічної безпеки підприємства на основі обробки даних фінансово-господарської звітності підприємства, а також технічної інформації служб підприємства, передусім виробничих підрозділів, технологічних служб, інформаційного відділу, маркетингових дослідницьких і патентно-ліцензійних підрозділів.

Забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки необхідно проводити поетапно (рис. 4.3.4).

Кожен з даних етапів має у своєму складі ряд елементів і повинен реалізовуватись для підприємством індивідуально, враховуючи характерні для нього особливості техніко-технологічної безпеки.

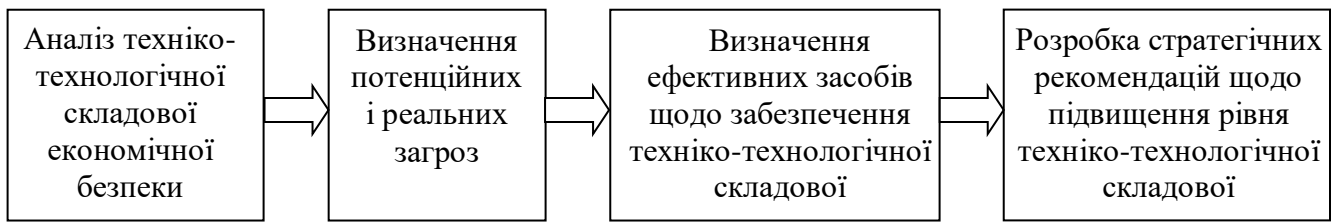

Рис. 4.3.4. Загальна схема забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства

Одним з найважливіших серед них є аналіз, який полягає в діагностиці ринку технологій, власного технологічного потенціалу підприємства, а також аналізу товарних і сировинних ринків підприємства (рис. 4.3.5).

Рис. 4.3.5. Схема аналізу техніко-технологічної складової безпеки підприємства

Крім вище сказаного, процес забезпечення техніко-технологічної безпеки, має включати такі етапи:

1) аналіз ринку технологій, який включає: збір вихідної інформації щодо особливостей технологічних процесів на підприємствах, які випускають аналогічну продукцію, а також досліджуються технології, за допомогою яких підприємство зможе впровадити ефективні технологічні інновації. Спеціалісти деяких підприємств самостійно займаються науковими розробками щодо впровадження інноваційних технологій, що є найвищим рівнем забезпечення техніко-технологічної безпеки;

2) аналіз конкретних технологічних процесів, ціни такої технології та пошук резервів підприємства для її закупки та введення в експлуатацію;

3) аналіз товарних ринків, на яких буде продаватись продукція, виготовлена за новим технологічним способом та доцільність його впровадження. Цей етап є економічним, що є підтвердженням доцільності включення підсистеми економічних параметрів;

4) планування, бюджетування та впровадження нового технологічного енергоощадного процесу випуску продукції на підприємстві.

З метою своєчасного визначення поточного рівня безпеки, виявлення та ідентифікації загроз, їх діагностики і на основі цього прийняття адекватних управлінських рішень в системі економічної безпеки необхідним процесом є моніторинг всіх її функціональних складових, це стосується і техніко-технологічної безпеки підприємства.

Моніторинг (англ. monitoring, нім. monitoring) – це комплекс наукових, технічних, технологічних, організаційних та інших засобів, які забезпечують систематичний контроль (стеження) за станом та тенденціями розвитку природних, техногенних та суспільних процесів [3].

Важливим підґрунтям і першим кроком створення системи моніторингу є проведення градації рівнів безпеки. З метою конкретизації характеристики рівня безпеки пропонується виділити п'ять рівнів безпеки та здійснювати їх оцінку за розробленою шкалою (табл. 4.3.1).

Таблиця 4.3.1

Ранжування рівнів безпеки на підприємстві

Рівень безпеки	Шкала оцінювання
критичний	0-0,2
низький	0,2-0,4
нормальний	0,4-0,6
високий	0,6-0,8
максимальний	0,8-1,0

Для здійснення якісного моніторингу рівня ТТБП необхідно визначити конкретні ключові напрямки діагностики і їх визначальну частку в загальному рівні забезпечення ТТБП (табл. 4.3.2).

В процесі здійснення моніторингу ТТБП варто також брати до уваги аналіз наступних показників, зокрема це: темп відновлення основних виробничих засобів (ОВЗ); реальний рівень завантаження виробничих потужностей; ступінь зносу ОВЗ; частка НДДКР у загальному обсязі робіт; динаміка обсягів виробництва в

діючих цінах; частка НДР у загальному обсязі НДДКР; стабільність виробничого процесу; питома вага виробництва у ВВП; оцінка конкурентоспроможності продукції; вікова структура й технічний ресурс парку машин і устаткування; фактичний і необхідний обсяг інвестицій; рівень інноваційної активності; рівень рентабельності виробництва та інші.

Таблиця 4.3.2

Основні напрями діагностики ТТБП

Напрямы	Питома вага
Технічний стан основних засобів	0,3
Ефективність використання	0,3
Якісна характеристика техніки і технології	0,25
Технологічний рівень виробництва	0,15

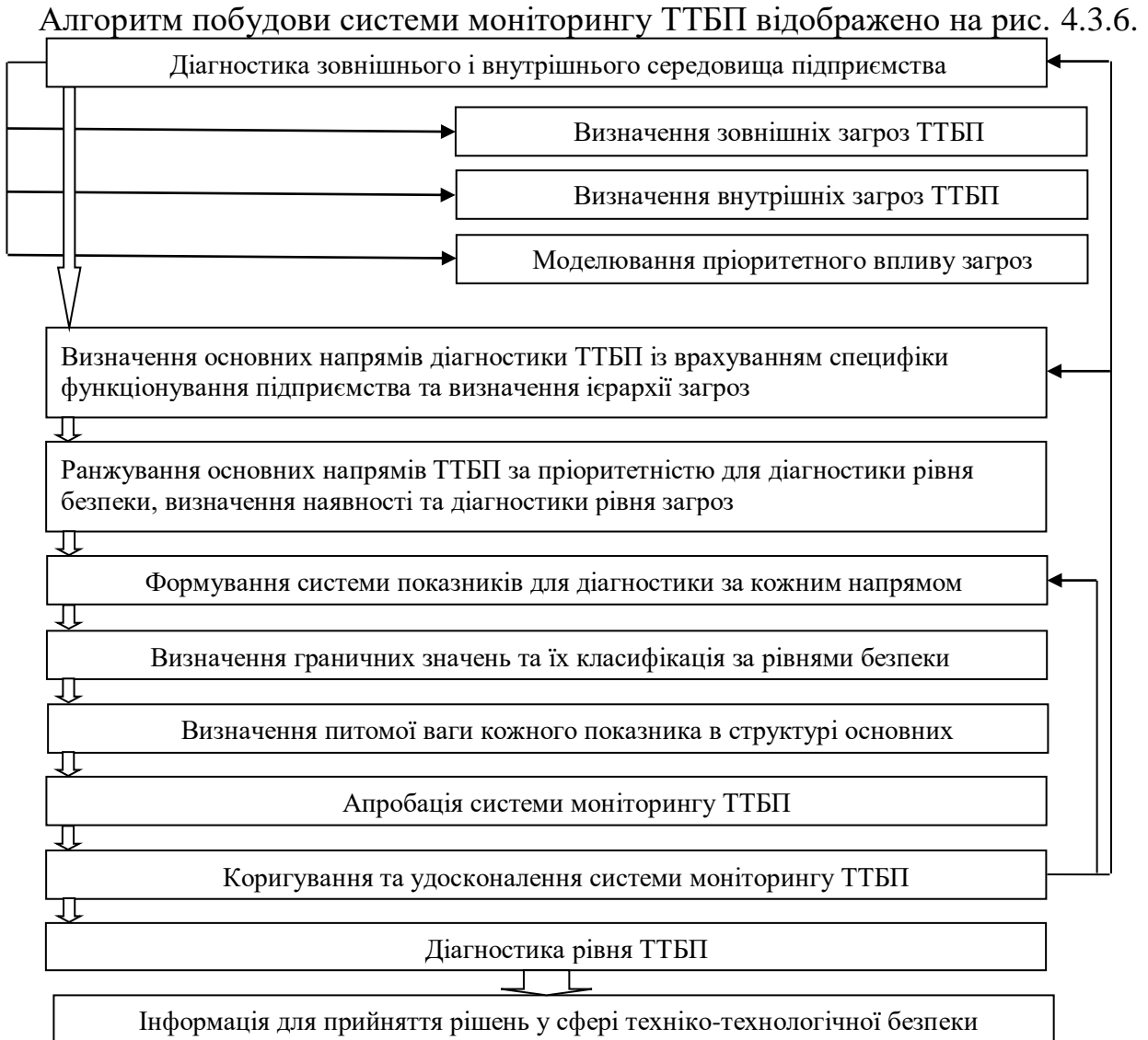

Рис. 4.3.6. Алгоритм процесу здійснення моніторингу ТТБП [10, С.109]

Узагальнюючі особисті й усі напрацювання науковців в сфері ТТБП можна сформулювати багаторівневу систему моніторингу ТТБП, яка буде корисною для прийняття управлінських рішень як в сфері економічної безпеки підприємства, так і в напрямі забезпечення соціально-економічної безпеки в цілому (рис. 4.3.7). Даний вид моніторингу передбачає дослідження у напрямі вивчення й аналізу технічного стану основних засобів, ефективності використання основних засобів, якісної характеристики техніки і технології, характеристики технічного рівня.

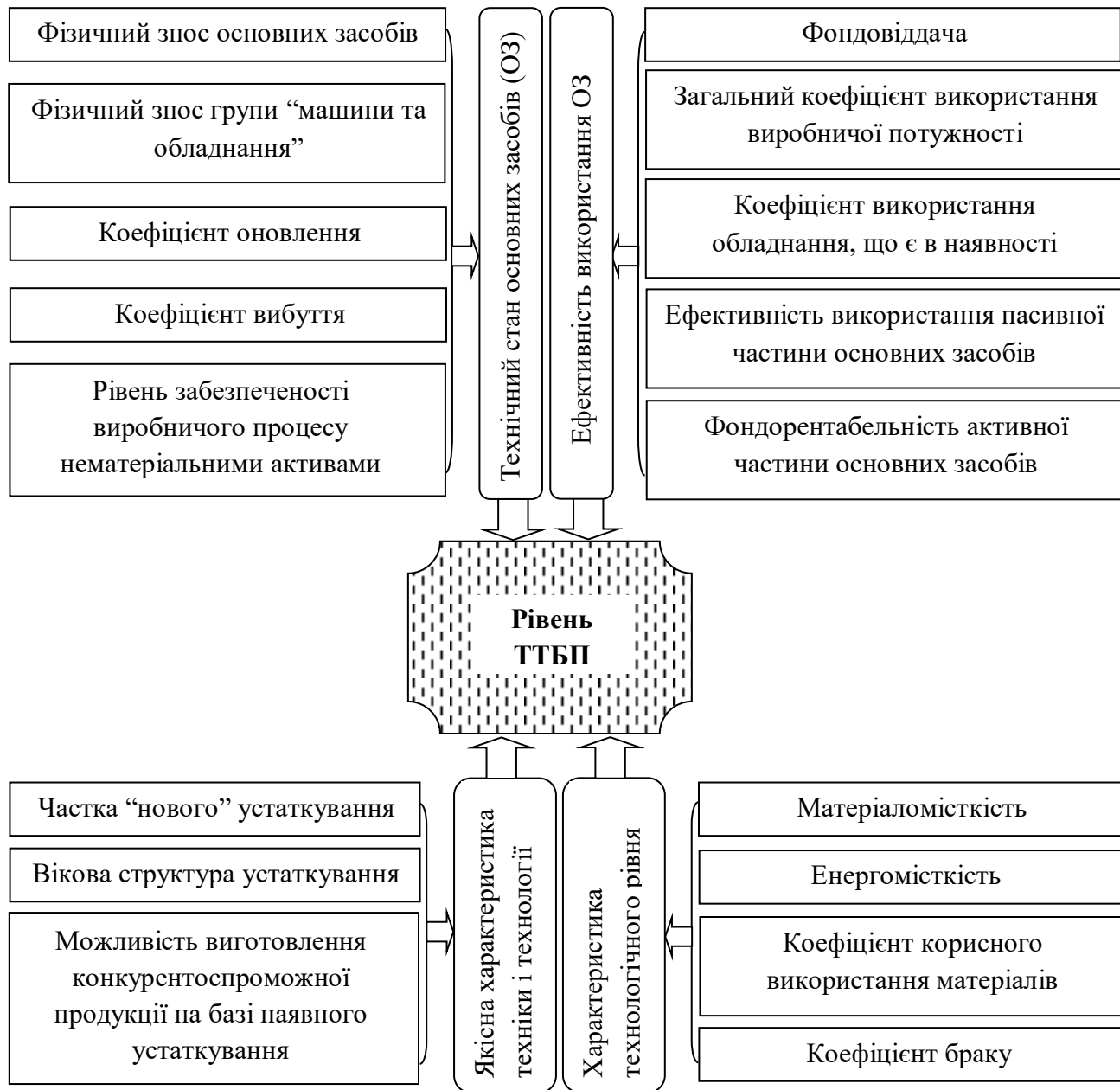

Рис. 4.3. 7. Система методичних засад проведення моніторингу ТТБП [10, С.110]

Як додаток до плану забезпечення техніко-технологічної безпеки треба розробити планову карту розрахунку ефективності заходів з виокремленням прогнозованих необхідних показників. У такій карті, як правило, зазначають: розмір можливих збитків від негативних впливів; витрати на проведення заходів для запобігання очікуваній (можливій) шкоді і гарантування техніко-технологічної безпеки підприємства; можливе значення окремого функціонального критерію ефективності заходів, що здійснюються для забезпечення цієї складової економічної безпеки; функціональні підрозділи підприємства (організації), які є відповідальними за виконання пропонованого комплексу заходів [1, С.110]. Розглянемо показники техніко-технологічної складової безпеки підприємства:

Сьогодні проблеми безпеки підприємства розглядається у різних аспектах, досліджуються різноманітні напрями, концепції, механізми. Одним із механізмів забезпечення належного рівня ТТБП може стати реінжиніринг.

Провідні американські фахівці, що зробили значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад реінжинірингу, М. Хамер і Дж. Чампі, визначають реінжиніринг як “створення компанії з нуля”, як “фундаментальне переосмислення і радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення істотних покращень у таких ключових для сучасного бізнесу показників результативності як: витрати, якість, рівень обслуговування і оперативність”.

У визначеннях і характеристиці реінжинірингу досить часто згадується поняття “бізнес-процес”. Бізнес-процес є сукупністю послідовних пов’язаних бізнес-операцій, яким управляє, так званий, “власник” (посадова особа, яка відповідальна за його хід), використовуючи входи (сировину, матеріали, інформацію), за допомогою ресурсів, які є у його розпорядженні перетворює їх у виходи (готову продукцію, інформацію, документацію і т.п.), а результат бізнес-процесу – відповідний продукт. На кожному підприємстві виконується два основні види процесів: виробничі (технологічні) і бізнес-процеси (офісні).

Виробничі або технологічні процеси описують роботу з фізичного створення певного продукту. До них відносяться технологічні операції: фарбування, друкування, токарні і вантажно-розвантажувальні роботи тощо. Офісні бізнес-процеси – окреслюють усі інші роботи, зокрема, документообіг, ведення управлінського планування й обліку, взаємодію з контрагентами і т. д.

У класифікації типових бізнес-процесів, розробленій Американським центром продуктивності та якості, один із визначених бізнес-процесів – управління матеріальними ресурсами – полягає в здійсненні таких дій: управління плануванням капіталу; здобуття і продаж основних засобів; управління

устаткуванням; управління матеріальними ризиками. Звідси випливає, що для забезпечення високого рівня ТТБП на підприємствах доцільно провести реінжиніринг саме техніко-технологічної сфери з метою удосконалення відповідних бізнес-процесів. На рис. 4.3.8 ми спробували відобразити сутнісну характеристику реінжинірингу техніко-технологічної сфери підприємства [10, С.109].

Рис. 4.3.8. Змістовна характеристика реінжинірингу техніко-технологічної сфери підприємства в аспекті забезпечення ТТБП

Для здійснення техніко-технологічного реінжинірингу автором статті розроблено відповідний алгоритм (рис. 4.3.9), реалізація якого на підприємствах забезпечить суттєве спрощення технологічного процесу, зменшення кількості устаткування для підготовки та виготовлення продукції та значно підвищить рівень техніко-технологічної безпеки.

Рис. 4.3.9. Поетапна модель управління реінжинірингом техніко-технологічної сфери

Успішна реалізація розробленої моделі дозволить отримати позитивні результати, у тому числі й у найбільшій мірі у вигляді підвищення рівня ТТБП підприємств [11, С.116].

Визначення рівня техніко-технологічної безпеки дозволяє провести діагностику слабих та сильних сторін підприємства і сформулювати стратегічні і тактичні задачі подальшого розвитку. Характеристика техніко-технологічної безпеки як системи дозволяє врахувати вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на складові безпеки підприємства та вчасно розробити і впровадити заходи щодо запобігання виникненню загроз на підприємстві, що спровоковані помилками у сфері управління техніко-технологічною складовою підприємницької діяльності.

4.4. Інвестиційно-інноваційна безпека

Сьогодні, в умовах гострої нестачі фінансових ресурсів, перед державними та регіональними органами влади нашої держави ставиться завдання забезпечення комплексного розвитку підприємств, подальшого розширення і зміцнення їх фінансової бази та залучення додаткових фінансових джерел їх функціонування. Одним з найважливіших напрямів вирішення даної задачі є формування системи фінансової безпеки підприємства, що дозволило б залучити додаткові ресурси і спрямувати їх у формі інвестицій на модернізацію та реконструкцію об'єктів господарювання, реалізацію територіальних соціально-економічних програм розвитку. Тому, дослідження механізму формування інвестиційної безпеки вітчизняних підприємств є досить актуальним.

Проблема формування інвестиційної безпеки є відносно новою для вітчизняної економічної науки. Це пояснюється тим, що, по-перше, акцент досліджень і практичного вирішення даної проблеми змістився на рівень підприємств у зв'язку з посиленням їх самостійності та відповідальності, а також безперечною необхідністю забезпечення фінансової безпеки як складової, що впливає на інвестиційну привабливість підприємства.

Реалізація ефективної економічної політики вимагає наявності ресурсної бази, тому динамічність інвестиційного процесу може вважатися основою забезпечення інвестиційної складової економічної безпеки. Цільова функція інвестиційної безпеки реалізується за рахунок зміцнення конкурентних позицій та зниження вразливості до несприятливих фінансових факторів. У той же час, на інвестиційному етапі суспільного розвитку з'являються нові загрозливі фактори, найбільш суттєвим з яких є необхідність подолання бар'єрів входження інвестора у привабливу галузь. Ефективність виробництва на інвестиційному етапі вища порівняно з початковим, проте кошти часто не скеровуються у провідні технології, а закордонні інвестори намагаються використати реципієнта для збуту застарілих технологій, що породжує небезпеку раптового різкого зниження його конкурентоздатності. Важливим напрямком у подоланні цих ризиків є створення розвиненої інвестиційної інфраструктури, державна підтримка інноваційного підприємництва.

Інвестиційно-інноваційну безпеку можна визначити як сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, що визначають тип і динаміку відтворювального процесу, які забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу. Головним критерієм її забезпечення, що

синтезує якісні та кількісні показники, є конкурентоспроможність економіки [1], а засобом досягнення є інструменти індикативного регулювання інвестування та механізми саморозвитку підприємництва.

Проблема активізації інвестиційної діяльності вимагає комплексного підходу до її вирішення через систему елементів, що забезпечує реалізацію всіх функцій управління інвестиційними процесами за відповідного фінансового, нормативно-правового й інформаційного забезпечення.

Фінансове забезпечення є одним із складових елементів фінансово-кредитного механізму поряд з управлінням фінансовою діяльністю, фінансовим регулюванням, фінансовим плануванням і прогнозуванням та іншими. Водночас, урахувавши роль кожного елемента в процесі інвестиційного розвитку, акцентується увага на фінансовому забезпеченні, без якого неможливе створення належних умов для реалізації і впровадження інвестиційних проектів. Адже головною проблемою інвестиційної діяльності є відсутність відповідних фінансових джерел її забезпечення, десинхронізація інвестиційних потреб і притоку фінансових ресурсів у часі.

Так, Заболоцький Б.Ф схиляється до думки, що фінансування інвестиційної діяльності – це лише грошові відносини з іншими господарюючими суб'єктами й банками з оплати науково-технічної продукції, контрагентських робіт, поставок спец. устаткування, матеріалів і комплектуючих виробів, розрахунків із замовниками, трудовими колективами й державними органами управління [2, с.20]. Проте під системою фінансового забезпечення інвестиційної діяльності доцільно розуміти сукупність економічних відносин, які виникають у зв'язку з пошуком, залученням і ефективним використанням фінансових ресурсів, а також організаційно-управлінських принципів, методів і форм їхнього впливу на розвиток інвестиційних процесів в Україні [2, с.94].

Отже, фінансове забезпечення інвестиційної діяльності – визначає фінансово-кредитні відносини з приводу розподілу й перерозподілу грошових коштів для фінансування інвестиційного процесу та досягнення поставлених цілей.

Так, відомо, що систему джерел фінансового забезпечення можуть становити: кошти державного та місцевих бюджетів; кошти страхових фондів; кредитні кошти; власні кошти юридичних і фізичних осіб; добровільні внески; інші кошти. Як правило, використання того чи іншого джерела фінансування зумовлює форму руху грошових коштів: бюджетних – бюджетне фінансування, кредитів – кредитування, коштів страхових фондів – страхування, власних коштів

юридичних і фізичних осіб – самофінансування. Кожний економічний суб'єкт формує власну модель фінансового забезпечення, якою визначає склад і структуру джерел фінансування та відповідні форми руху грошових коштів.

Фінансове забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики господарюючого суб'єкта. При цьому розрізняють забезпечувальну й регулятивну дію фінансового забезпечення.

– забезпечувальна дія проявляється у визначенні джерел фінансування, тобто покритті повсякденних потреб, і характеризує пасивний вплив фінансового забезпечення.

– регулятивна дія здійснює вплив через виділення достатніх коштів і через конкретну форму фінансового забезпечення й характеризує його активний вплив. У цілому ж дія фінансового механізму спрямована на реалізацію економічних інтересів учасників фінансових відносин.

Фінансове забезпечення здійснює такі функції:

- реалізацію інвестиційних проектів у запланованому обсязі;
- побудову оптимальної структури інвестицій і необхідних платежів (податків, відсоткових виплат по кредиту тощо);
- зниження ризиків проектів;
- необхідне співвідношення власних і позикових коштів.

Всі види інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання здійснюються за рахунок інвестиційних ресурсів. Інвестиційні ресурси являють собою всі види фінансових активів, що залучаються для здійснення вкладень в об'єкти інвестування.

Автор навчального посібника «Інвестування» О.М. Петухова [4, с. 45], джерела фінансування інвестиційної діяльності — це джерела виникнення цінностей, які вкладаються в об'єкти інвестування. Від підбору джерел фінансування залежить не тільки життєздатність інвестиційної діяльності, а й розподіл кінцевих доходів, ефективність використання авансованого капіталу, фінансова стійкість підприємства, що здійснює інвестування. Склад і структура джерел фінансування інвестицій залежать від діючого механізму господарювання підприємства.

У найбільш загальному випадку розрізняють зовнішні та внутрішні джерела фінансування інвестиційної діяльності.

Використання внутрішніх (власних) джерел фінансування характеризується низкою позитивних властивостей, зокрема простотою і швидкістю залучення;

високим рівнем віддачі за критерієм норми прибутковості капіталу, що інвестується; значним зниженням ризику неплатоспроможності при їх використанні; повним збереженням управління тощо. Разом з тим, цей процес не позбавлений певних недоліків, таких як обмежений обсяг залучення, а отже і можливостей значного розширення інвестиційної діяльності при сприятливій кон'юктурі інвестиційного ринку; обмеженість зовнішнього контролю за ефективністю використання власних інвестиційних ресурсів, що при некваліфікованому управлінні ними може призвести до тяжких наслідків.

Використання зовнішніх (залучених і позикових) джерел фінансування має наступні позитивні властивості: є можливість залучення значного обсягу фінансових ресурсів, що значно перевищує обсяг власних інвестиційних ресурсів; більш високий рівень контролю за ефективністю інвестиційної діяльності і за реалізацією внутрішніх резервів її підвищення. Разом з тим, їм властиві наступні недоліки: складність залучення й оформлення; більш тривалий період залучення; необхідність надання відповідних гарантій; підвищення ризику банкрутства у зв'язку із несвоєчасним погашенням отриманих позик; втрата частини прибутку від інвестиційної діяльності у зв'язку з необхідністю сплати відсотків;

Реалізація інвестиційної діяльності забезпечується найбільш ефективними діями різного роду інститутів – установ, організацій, підприємств як державної, так і недержавної форм власності.

У процесі реалізації зазначеної мети інвестиційна діяльність повинна бути спрямована на вирішення таких основних завдань розвитку, як:

- визначення шляхів прискорення реалізації інвестиційно-інноваційних програм і проектів;
- досягнення високих темпів економічного та соціального розвитку суспільства; виробництва; інфраструктури як виробничої, так і соціальної спрямованості;
- досягнення максимальних доходів (прибутку) за мінімальних затрат, тобто забезпечення максимальної ефективності вкладених інвестицій;
- забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності об'єктів інвестування у процесі інвестиційної діяльності;
- забезпечення мінімальних інвестиційних ризиків у процесі інвестиційної діяльності, тим самим досягти додаткового доходу від вкладених інвестицій.

Зазначені завдання інвестиційної діяльності тісно взаємопов'язані і безпосередньо впливають як на забезпечення максимальних обсягів доходів (прибутку), так і досягнення високих темпів економічного та соціального розвитку

суспільства. У свою чергу, досягнення максимальних доходів призводить до підвищення рівня інвестиційних ризиків. Отже, ці два показники повинні бути оптимізовані, щоб забезпечити відповідну дохідність від вкладених інвестицій і мінімізувати втрати. Згідно з метою інвестиційна діяльність здійснюється на основі використання різного роду фінансових джерел інвестування (див. рис. 4.4.1).

Рис. 4.4.1. Структура фінансових джерел інвестування

У Законі України «Про інвестиційну діяльність» [5] інвестиційна діяльність може здійснюватись за рахунок:

1) власних фінансових ресурсів інвестора (власних коштів) (прибутку, амортизаційних відрахувань, страхових відшкодувань від стихійних аварій та лих, нагромаджень та заощаджень громадян та юридичних осіб);

2) позикових фінансових ресурсів інвесторів (банківських та державних

кредитів та позик, облігаційних позик);

3) залучених коштів (коштів, отриманих від розміщення акцій, пайових та інших внесків громадян та юридичних осіб);

4) бюджетних інвестиційних асигнувань;

На практиці найбільші обсяги інвестицій вкладають у реальний сектор національної економіки громадяни України, суб'єкти підприємницької діяльності недержавної форми власності та банківські установи.

Отже, у будь-якому разі інвестиції – це майбутня технічна і технологічна база подальшого економічного розвитку країни, модернізації виробничих процесів та ефективності виробництва, умова економічного зростання.

Розглядаючи коло суб'єктів інвестиційної діяльності, спостерігаємо, що якщо раніше основними інвесторами були держава, підприємства (виробництва) і банки, то тепер з'явилися принципово нові учасники (інститути): страхові, інвестиційні, фінансові компанії, пенсійні та інвестиційні фонди, концерни, консорціуми, промислово-фінансові групи та інші фінансові інститути. Такі суттєві зміни щодо формування інвестиційних ресурсів різними фінансовими інститутами потребують виваженого державного впливу на процеси формування та ефективного використання фінансових інвестиційних ресурсів усіма учасниками інвестиційного процесу, що, звичайно, потребує ефективного регулювання з боку державних органів.

Однією із найважливіших форм фінансування є самофінансування, яке використовується для реалізації невеликих інвестиційних проектів. Основою для самофінансування підприємства є власні кошти підприємства, які відносяться до внутрішніх джерел інвестицій і утворюються з прибутку, накопичень, амортизаційних відрахувань.

Державне фінансування здійснюється у формі фінансової підтримки високоефективних інвестиційних проектів, фінансування в рамках цільових програм та фінансування проектів в рамках державних зовнішніх позик.

Фінансування підтримки високоефективних інвестиційних проектів є принципово новою особливістю інвестиційної політики останнім часом і являє собою перехід від розподілу бюджетних асигнувань на капітальне будівництво між галузями і регіонами до вибіркового часткового фінансування певних інвестиційних проектів на конкурсній основі.

Фінансування в рамках цільових програм представляє собою надання державою позики безпосередньо підприємству за умови цільового використання цих коштів. В цьому разі держава встановлює відсоткові ставки, строк і механізм

повернення. Таке фінансування здійснюється переважно за рахунок державного або місцевих бюджетів (позабюджетних цільових фондів), а також за рахунок коштів спонсорів і донорів.

Фінансування проектів у формі державних зовнішніх позик здійснюється шляхом залучення коштів із іноземних джерел (іноземних держав, їх юридичних осіб та міжнародних організацій). Такими зовнішніми позиками можуть бути кредити, за якими виникають державні фінансові зобов'язання України як позичальника фінансових коштів або гранти погашення таких кредитів іншими позичальниками. Державні зовнішні позики формують державний зовнішній борг.

Разом з тим, фінансування інвестиційної діяльності за рахунок коштів державного і місцевого бюджетів не можна розглядати як інструмент, який широко застосовується. Державні кошти мають використовуватись переважно для реалізації тих інвестиційних проектів і розвитку тих виробництв, які забезпечують максимальний економічний і соціальний ефект.

Змішане (комбіноване) фінансування передбачає формування інвестиційних ресурсів як за рахунок власного, так і за рахунок залученого та позикового капіталу. При цьому використовується декілька методів фінансування.

Позикове фінансування інвестицій відрізняється широкими можливостями щодо його використання, особливо при високому кредитному рейтингу, наявності застави тощо. Разом з цим, позикове фінансування істотно збільшує фінансові ризики у діяльності підприємства. Інвестиційні ресурси, сформовані за допомогою такого методу фінансування, генерують меншу норму прибутковості через значні витрати по їх залученню.

Держава бере участь в інвестиційному процесі як прямо через державний сектор економіки, так і побічно через свої інституції: органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, Національний банк, Фонд держмайна, Державний антимонопольний комітет.

Держава здійснює інвестування тих галузей і виробництв, продукція яких має загальнонаціональний характер і які найближчим часом не підлягають приватизації, таких, як оборонна галузь, окремі об'єкти загальнодержавної інфраструктури: магістралі, термінали тощо.

При активізації інвестиційної діяльності держава може інвестувати кошти в розвиток виробництв, доцільність яких обґрунтовується необхідністю прискореного розвитку економіки. Таке інвестування може здійснюватись державою і на паритетних засадах з іншими інвесторами, включаючи іноземних. Організаційні форми такої діяльності можуть бути різноманітні: консорціуми,

холдинги, корпоратизовані підприємства та акціонерні товариства тощо.

До форм опосередкованого впливу держави на інвестиційну діяльність можна віднести: державне кредитування, державні позики, роздержавлення і приватизацію, податкове регулювання, амортизаційну політику, державний лізинг, ліцензування і квотування, антимонопольні заходи, стандартизацію та ін. Засоби непрямого впливу держава реалізує через свої інституції як учасник інвестиційного процесу.

Опосередкований вплив держави на інвестування здійснюється передусім засобами бюджетної та грошово-кредитної політики.

З викладеного вище випливає, що у найбільш узагальненому вигляді інвестиційну безпеку можна визначити як сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, що визначають тип і динаміку відтворювального процесу, які забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу. Іншими словами під інвестиційною безпекою слід розуміти також спроможність підтримувати виробничі нагромадження і капітальні вкладення на рівні, що забезпечують необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію і технологічне переозброєння підприємства.

Варто зазначити, що інвестиційна безпека здійснюється на таких рівнях:

- 1) державному;
- 2) галузевому;
- 3) на рівні підприємств;
- 4) на рівні домогосподарств.

Якщо інвестиційна безпека на рівні держави і галузі є дослідженою на певному рівні вітчизняними науковцями, то практично відсутні теоретичні напрацювання щодо дослідження інвестиційної безпеки підприємств. В. І. Кириленко в процесі дослідження інвестиційної складової економічної безпеки держави відзначив, що до функцій механізму забезпечення інвестиційної безпеки належать: 1) підтримання структурних пропорцій в економіці; 2) забезпечення розширеного інноваційного відтворення; 3) узгодження економічних інтересів по вертикалі і по горизонталі структури національної економіки; 4) захист національних інтересів; 5) забезпечення соціально-політичної стабільності в суспільстві; 6) гарантування соціально-економічної безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях [6].

Більшістю дослідників інвестиційна безпека розглядається як складова фінансової безпеки. Так, на думку С. І. Юрія, В. М. Федосова, інвестиційна безпека – це досягнення рівня інвестицій, що дає змогу оптимально задовольняти

поточні потреби економіки у капітальних вкладеннях за обсягом і структурою з урахуванням ефективного використання і повернення коштів, які інвестуються, оптимального співвідношення між розмірами іноземних інвестицій у країну і вітчизняних за кордон, підтримання позитивного національного платіжного балансу. Водночас, з погляду забезпечення фінансової безпеки держави, формування системи інвестиційної безпеки в Україні обов'язково слід здійснювати з урахуванням необхідності дотримання вираженої антиінфляційної політики, досягнення скорочення бюджетного дефіциту [7].

Також інвестиційна безпека визначається як достатній для забезпечення розширеного відтворення, раціональної реструктуризації та технологічного переозброєння рівень інвестування економіки [9]. На думку В. І. Любімова, достатній рівень дозволяє підвищувати капіталовіддачу, нарощувати темпи розширеного відтворення і технологічного переозброєння [8].

До числа умов, що забезпечують фінансову, а в тому числі й інвестиційну безпеку підприємства, належать використання нововведень, інноваційна активність, розвиток інноваційної інфраструктури, рівень кваліфікації кадрів, їх знання, вміння і навички. Світовий досвід свідчить, що детермінуючим чинником соціально-економічних перетворень є саме інноваційний розвиток. Враховуючи той факт, що близько 90% ВВП виробленого в Україні і майже 95% вартості основних засобів припадає на частку великих підприємств, то можна відслідкувати залежність стану інвестиційної безпеки держави від рівня інвестиційної безпеки підприємства.

Вирішальним чинником розвитку і зміцнення підприємства вважається вибір джерел фінансування інвестиційної діяльності та вигідне вкладення капіталу, тому така складова фінансової безпеки як інвестиційна, є надзвичайно важливою для загального стійкого розвитку будь-якого підприємства.

Під інвестиційною безпекою підприємства розуміють процес забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економічна стратегія розвитку підприємства здатна зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз. Відповідно, інвестиційна безпека спрямована на уникнення економічного збитку при прийнятті інвестиційних рішень, запобігання загроз і зниження ризиків, що чинять негативний вплив на реалізацію інвестиційного проекту.

Так, з метою забезпечення інвестиційної безпеки підприємства необхідно:

- забезпечити ліквідність і платоспроможність підприємства на підставі оптимального поєднання власних і залучених джерел;

- забезпечити отримання прибутку і відповідного рівня рентабельності, достатнього для задоволення всіх своїх потреб при здійсненні основної, інвестиційної і фінансової діяльності.

Відзначимо, що можливість створити і практично реалізувати систему інвестиційної безпеки може стати одним з найважливіших конкурентних переваг підприємства. Такій компанії забезпечено хороше майбутнє і постійне зростання її вартості, що відповідає стратегічним цілям будь-якого підприємства. Тому в умовах постійного дефіциту інвестиційних ресурсів керівникам українських підприємств необхідно усвідомити важливість організації і впровадження систем інвестиційної безпеки.

Таким чином при дослідженні проблем інвестиційної безпеки, багато уваги вітчизняними науковцями приділяється її забезпеченню на макро- і мезорівнях, і немає однозначного визначення її сутності і змісту в системі управління підприємством.

4.5. Енергетична безпека

В сучасних умовах господарювання енергетична безпека є суттєвою складовою комплексної системи економічної безпеки підприємств. Це пов'язано з тим, що динамічний розвиток суспільного виробництва призводить до зростання обсягів споживання паливно-енергетичних ресурсів. Крім того, економіка України характеризується нестачею власних енергетичних ресурсів, значною часткою матеріало- та енергоємних галузей, високою енергоємністю виробництва у порівнянні з іншими країнами, що є наслідком технологічної відсталості та зношення більшості основних фондів, недостатньої уваги до енергоефективності та енергозбереження упродовж майже всього періоду незалежності. Варто також відмітити, що зростання дефіцитності енергоносіїв та постійне подорожчання паливно-енергетичних ресурсів призводить до того, що підприємства мають збільшувати витрати на підтримку своєї ресурсної бази для стабільного функціонування підприємства.

На сьогодні функціонування будь-якого промислового підприємства в значній мірі визначається забезпеченням його потреб у такому вигляді енергії, як електрична. Споживання електроенергії підприємствами України постійно збільшується за рахунок розвитку технологій, комп'ютеризації та автоматизації виробничих процесів. Від кількості і якості поставленої підприємству

електроенергії залежить кількість і якість виробленої продукції, ефективність функціонування устаткування і швидкість його старіння. Можна сказати, що рівень забезпечення сучасного підприємства електроенергією впливає на рівень його економічного розвитку, а отже, і на рівень його економічної безпеки. Очевидно, що недостатній рівень енергопостачання підприємства неможливо замінити ні фінансовими коштами, ні значним кадровим потенціалом, ні іншими матеріальними ресурсами [1, с. 19]. Як показує статистика, частка витрат на електроенергію в собівартості промислової продукції в Україні досягає 20 %, тоді як в розвинених країнах це показник не перевищує 6-7 % [2]. Все це вимагає посиленої уваги до забезпечення енергетичної безпеки підприємств як одного із пріоритетів їх розвитку та основи для гарантування енергетичної безпеки регіону та країни.

Донедавна в наукових дослідженнях розглядалися лише особливості забезпечення енергетичної безпеки на рівні держави. Посилена увага до проблем національної енергетичної безпеки характерна для: В. Баранніка, З. Варналія, А. Гальчинського, В. Гейця, М. Земляного, М. Ковалка, В. Ліра, Р. Подольця, Б. Стогнія, О. Суходолі, А. Сухорукова, А. Шевцова, А. Шидловського та ін. Результати їх досліджень охоплюють широке коло питань зазначеної проблеми. Однак проблеми підвищення енергетичної ефективності стосуються не тільки державного рівня, але й мають прояв на рівні підприємств. Незважаючи на актуальність забезпечення енергетичної безпеки підприємства, серед теоретиків і практиків на сьогоднішній день немає єдності в тлумаченні її сутності. Також у більшості нормативно-правових документів головна увага приділяється розробці та організації забезпечення енергетичної безпеки держави в цілому, рідше – енергетичній безпеці на рівні регіонів. Поняття енергетичної безпеки підприємства взагалі законодавчо не визначено, а при виділенні функціональних складових економічної безпеки підприємства частіше за все нехтують енергетичною безпекою як складовою.

Відсутність єдиного трактування поняття «енергетична безпека підприємства» підтверджує необхідність подальших розробок у цій сфері. Відповідно, метою дослідження є узагальнення наявних підходів щодо визначення поняття «енергетична безпека підприємства» та розробка власного визначення.

Дослідженням енергетичної безпеки підприємства займаються у міждисциплінарних науках: енергоменеджмент (майстерність управління енергетичними потоками з метою досягнення оптимального соціально-екологічного та економічного ефекту), енергоаудит (комплекс послуг з перевірки

ефективності використання енергоресурсів на об'єкті), енергомаркетинг (маркетингове забезпечення впровадження енергозберігаючих систем на підприємстві) тощо. Енергомаркетинг досліджує розробку комплексного механізму надання логістичного сервісу та організації маркетингового логістичного розподілу під час планування та координації енергетичних та інформаційних потоків, маркетингове комунікаційне забезпечення просування новітніх технологій енергозбереження.

У сучасній науковій літературі існують визначення енергетичної безпеки, які можна застосовувати, як на мікро-, так і на макрорівні. Так, Міжнародне Енергетичне Агентство (МЕА) визначає енергетичну безпеку як безперервну наявність джерел енергії за доступною ціною. МЕА виділяє два аспекти енергетичної безпеки: довгострокову енергетичну безпеку, що пов'язана з своєчасними інвестиціями в постачання енергії в зв'язку з економічним розвитком та екологічними потребами, та короткострокову, яка фокусується на здатності енергетичної системи оперативно реагувати на раптові зміни в співвідношенні попиту та пропозиції [3]. Крім того, в зарубіжній літературі визначення поняття «енергетична безпека» може трактуватися відповідно до джерел ризику, сфери впливу, надійності енергозабезпечення під впливом різних факторів. Якщо енергетична безпека визначається з точки зору кінцевих споживачів, тобто підприємств, її визначення зводиться до безперервності енергопостачання або безперервності господарської діяльності незалежно від перебоїв живлення.

Доволі вичерпним є трактування енергетичної безпеки підприємства, запропоноване Т. Надтокою та О. Амеліницькою: «Під енергетичною безпекою підприємства варто розуміти ступінь захищеності його енергопостачання від зовнішніх і внутрішніх загроз в умовах нормального функціонування з урахуванням перспективи розвитку, а також ступінь енергозабезпечення мінімально необхідних потреб в енергії в надзвичайній ситуації» [1, с. 18]. Якщо захищеність енергопостачання підприємства буде характеризуватися певною вразливістю до загроз, можливість підприємства виконувати свої функції може суттєво знизитися.

С. Капітула, С. Шевченко, В. Шпітко визначають енергетичну безпеку підприємства як стан захищеності енергетичного потенціалу підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз у різних формах, що забезпечує його стабільний розвиток відповідно до статутних завдань, а також здатність до протистояння і відтворення його оргструктури і статусу [4].

Лозинська Т. розглядає енергетичну безпеку підприємства в розрізі двох

основних складових:

1) стабільність діяльності об'єкта, що передбачає стримування деструктивних чинників;

2) спроможність до економічного росту і прогресу, тобто можливість самостійно реалізувати і захищати свої економічні інтереси.

Стабільність вимірюється забезпеченням функціонування і розвитку необхідною кількістю енергетичних ресурсів. При цьому науковець виділяє такі стани стабільності: неповна стабільність, повна нестабільність і динамічна стабільність. Повна нестабільність означає момент руйнації об'єкта, тобто момент банкрутства. Стан неповної стабільності відповідає функціонуванню об'єкта в умовах дефіциту енергоресурсів. Стабільність є динамічною і змінюваною в часі категорією [5, с. 20].

Варто розуміти, що підхід до енергетичної безпеки підприємства як стану забезпечення його необхідною кількістю енергетичних ресурсів є дещо застарілим і не враховує цілей забезпечення сталого розвитку як підприємства, так і держави, адже не бере до уваги вплив споживання енергоресурсів на навколишнє середовище і, відповідно, на екологічну безпеку підприємства, рівень якої порушується внаслідок екологічно необумовленого господарювання.

В той же час як перед національною економікою, так і перед суб'єктами господарювання постає завдання поєднання зростаючого попиту на енергетичні ресурси зі зниженням впливу на навколишнє середовище для того, щоб забезпечити реалізацію цілей сталого розвитку. Поняття сталості відображає зв'язок між економічним розвитком, якістю навколишнього середовища та забезпеченням соціальної безпеки, тобто сталий розвиток характеризується економічними, екологічними та соціальними аспектами важливості використання енергетичних ресурсів таким чином, щоб це відповідало цілям охорони здоров'я людини та навколишнього середовища [6, с. 181].

Слід зауважити, що на виробництво електроенергії тепловими електростанціями витрачається 85 % вугілля, 13 % – природного газу, 0,27 % мазутів топкових важких, 1,73 % – інших видів палива [7]. Тобто беззаперечним є той факт, що на даний час практично вся тепла енергія виробляється з викопних енергетичних ресурсів, використання яких призводить до значного забруднення навколишнього середовища шкідливими речовинами. При спалюванні вуглеводневого палива утворюється вуглекислий газ, який призводить до виникнення парникового ефекту в атмосфері [8, с. 55].

Забруднення навколишнього середовища підприємствами значною мірою

створює напружену екологічну ситуацію не тільки у місцях розташування теплоенергетичних об'єктів, а й у цілих регіонах, поширюючись та загрожуючи здоров'ю людей, екологічній безпеці та економічній стабільності держави. Критичний стан енергетичного обладнання, дефіцит національних паливно-енергетичних ресурсів, морально і фізично застарілі технології видобутку, переробки та використання природного палива в енергетиці – все це спричинює дуже низький рівень екологічної безпеки держави [9, с. 36].

Саме тому, одним із важливих завдань держави є пошук способів мотивації суб'єктів господарювання в напрямку формування стратегій забезпечення енергетичної безпеки фірми, не лише як складової її економічної безпеки, а й екологічної, адже неефективне споживання енергетичних ресурсів чинить значний вплив на навколишнє середовище та здоров'я населення, збільшує екологічні платежі підприємств, що знижує ефективність їх господарської діяльності, погіршує конкурентоспроможність продукції та імідж на ринку.

Екологічний аспект забезпечення енергетичної безпеки підприємства передбачає, перш за все, оптимальне використання невідновлюваних чи вкрай обмежених енергетичних ресурсів, зменшення техногенного навантаження на природне середовище та поліпшення його екологічного стану, розробку програм рециклінгу та утилізації відходів з залученням інноваційних технологій. Досягнення достатньо високого рівня енергетичної безпеки підприємства з урахуванням екологічного чинника означає, що споживання ним енергетичних ресурсів прямо або опосередковано не призводить до погіршення якості навколишнього природного середовища, не наносить прямих або опосередкованих збитків державі, споживачам, населенню та персоналу.

Тому, на наш погляд, енергетичну безпеку підприємства необхідно розглядати як стан технічно надійного, стабільного, якісного, достатнього та екологічно прийняттого забезпечення підприємства всіма видами енергії за економічно вигідною ціною. Екологічно прийнятне забезпечення передбачає мінімізацію негативного впливу виробничої діяльності підприємства на навколишнє природне середовище, суб'єктів виробничого процесу та населення. При цьому надзвичайно важливою є розробка концептуального підходу до розрахунку гранично допустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферу, ґрунт та водні басейни з урахуванням регіональних особливостей.

Більш широко енергетичну безпеку підприємства можна трактувати також як стан, за якого енергетичний аспект не є потенційною перешкодою для сталого розвитку підприємства в довгостроковому періоді.

Для оцінки стану енергетичної безпеки підприємства розглядають повноту і доступність забезпеченості тепловою і електричною енергією (включаючи наявність або відсутність власних генеруючих потужностей для виробництва теплової або електричної енергії), паливом, ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів та впровадження заходів з енергозбереження, ступінь зношеності енергетичного обладнання, рівень втрат електроенергії в мережах підприємства, енергомісткість виробництва продукції тощо.

Особливість енергетичних підприємств в контексті поняття енергетичної безпеки підприємства полягає в тому, що їх енергетична безпека ототожнюється з ресурсною безпекою, тобто:

- для енергогенеруючих підприємств вона буде залежати від регулярності постачання первісних енергоресурсів від видобувних підприємств (що є ресурсом для генерації електроенергії);

- для підприємств розподілення електроенергії ресурсна безпека буде залежати від регулярності генерації електроенергії на електростанціях та безперервності її постачання до розподільчих мереж.

Підвищення конкурентоспроможності енергетичних підприємств на основі ресурсного потенціалу безпосередньо впливає на енергетичну безпеку (ресурсну безпеку) енергетичного підприємства. Чим вища конкурентоспроможність, тим вища енергетична безпека. Разом з тим, ці два показники впливають на енергетичну безпеку регіону та країни в цілому. А також енергетична безпека промислових підприємств залежить від рівня енергетичної безпеки енергетичних підприємств країни. Тобто підвищення, розвиток та оптимізація ресурсного потенціалу енергетичних підприємств веде до підвищення енергетичної безпеки підприємств інших галузей економіки, енергетичної безпеки регіону та України в цілому [10, с. 120].

Енергетична безпека тісно пов'язана з енергетичною незалежністю – це рівень самостійності керівництва підприємства у формуванні та здійсненні політики, яка незалежна від зовнішнього і внутрішнього втручання та тиску. Досягнути цього можливо за рахунок підвищення енергоефективності та масштабного впровадження енергозберігаючих технологій, у першу чергу технологій використання енергії відновлюваних джерел, зокрема вітрової енергії, біоенергетики, сонячного випромінювання та теплоти навколишнього середовища.

Про забезпечення високого рівня енергетичної безпеки підприємства можна стверджувати за умови досягнення надійного, достатнього та безперебійного постачання енергоносіїв, продуманої диверсифікації джерел постачання

енергетичних ресурсів, забезпечення безпеки енергетичної інфраструктури підприємства, застосування новітніх енергозберігаючих технологій та обладнання тощо [8, с. 55].

Раціональне використання паливно-енергетичних ресурсів, в тому числі економія енергоресурсів і запобігання їх втратам, зумовлює для підприємств якісне виробництво, прийнятний рівень собівартості продукції, економічну самостійність та безпеку. Зрештою, це призведе до підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств, а також зниження витрат споживачів, що позитивно вплине на рівень життя найбільш вразливих верств населення. Крім того, відповідні дії з використання альтернативних джерел енергії дозволять знизити навантаження на природні ресурси, сприятимуть покращенню якості навколишнього природного середовища [6, с. 184]. Таким чином, посилення енергетичної безпеки підприємств зміцнюватиме енергетичну безпеку держави в цілому, адже зменшення споживання імпортного викопного палива підприємствами знижуватиме тиск на державний бюджет, з якого виплачуються енергетичні субсидії населенню та купуються енергетичні ресурси за кордоном.

Натомість наслідком неефективного споживання паливно-енергетичних ресурсів є висока собівартість виробленої продукції, робіт (послуг), що призводить до зменшення обсягів інвестиційних ресурсів і припинення техніко-технологічного оновлення виробництва, старіння устаткування (в т. ч. енергетичного). Це зумовлює зниження рівня енергетичної безпеки підприємства та рівня конкурентоспроможності продукції як на національному, так і на світовому ринках [1].

Отже, забезпечення високого рівня енергетичної безпеки підприємств сприяє переходу економіки країни на енергозберігаючий шлях розвитку, зниженню енергоемності виробленої продукції, задоволенню вимог екологічної і виробничої безпеки, забезпеченню мінімізації шкідливих впливів енергетики на людину, природне середовище.

4.6. Комерційна безпека

У сучасних умовах ринкові відносини виявляються в різноманітних формах. Найбільш масштабно і багатогранно вони відображаються в комерціалізації, для якої характерний вільний вибір виду підприємницької діяльності, поширення

товарно-грошових відносин на господарську, економічну, соціальну діяльність, розвиток товарних зв'язків, товарно-грошовий обмін продуктів праці відповідно до законів ринку [1]. Всі ці аспекти приводять до того, що у сучасній економіці України спостерігається активізація комерційної діяльності підприємств, що об'єктивно зумовлена розвитком конкурентного середовища та появою нових управлінських технологій, орієнтованих на задоволення потреб ринку. З огляду на це дедалі більшого значення набуває комерційне підприємництво як важливий фактор розвитку ринку товарів і послуг. Проте розвиток таких форм підприємств а також активізація комерційної діяльності суб'єктів господарювання передбачає необхідність забезпечення відповідного рівня комерційної безпеки.

Крім того, практично кожне підприємство прагне досягти комерційного успіху, тобто вдало реалізувати власну чи закуплену продукцію, отримавши від цього економічний зиск. Тобто комерційна безпека та процес її забезпечення є досить важливим напрямом управлінської діяльності підприємств.

Проте вивчення наукової літератури показало практичну відсутність наукових досліджень феномену комерційної безпеки. Зокрема, нами було вивчено близько п'ятдесяти праць, в яких подано підходи до виділення складових економічної безпеки підприємства. І тільки у працях А. Берлач та Ю. Гичевої серед компонентів економічної безпеки підприємства виділена комерційна.

Також проблема дослідження комерційної безпеки підприємства виникає у суперечності його трактування. Оскільки деякі науковці і практики розуміють під комерційною безпекою гарантію нерозголошення комерційної таємниці. Хоча такий підхід не зовсім є коректним, оскільки комерційна таємниця – це певна інформація, якою володіє обмежене коло осіб і яка не повинна піддаватися розголошенню. Тобто можемо зробити висновок, що при захисті комерційної таємниці йдеться про забезпечення інформаційної безпеки підприємства, а не комерційної.

Тому комерційну безпеку підприємства все таки пропонуємо пов'язувати із його комерційною діяльністю. Для цього необхідно з'ясувати сутність цього поняття і на основі узагальнення та емпіричного аналізу визначити сутність комерційної безпеки підприємства.

Значну увагу питанням організації й управління комерційною діяльністю в умовах ринкової економіки приділяли вітчизняні та зарубіжні вчені: В. А. Абчук, Л. В. Балабанова, І. К. Беляєвський, Г. Дж. Болт, Л. П. Дашков, Я. І. Гандштак, В. Я. Кардаш, Ф. Котлер, Л. В. Осипова, Ф. Г. Панкратов, Т. К. Серьогіна, І. М. Синяєва. Проте, незважаючи на значну кількість виконаних досліджень,

багато теоретичних аспектів комерційної діяльності підприємства розкрито не повною мірою.

Комерція – слово латинського походження (лат. «commercium»), що означає «торгівля» [2]. Термін «комерційна діяльність» з'явився в Україні паралельно з терміном «риннок», оскільки ринкова економіка – це економіка вільного підприємництва, за якому отримують розвиток усі комерційні процеси і відносини обміну.

В умовах ринкової економіки домінуючими є товарно-грошові відносини, тому кожний продукт продається й купується. Комерція як різновид людської діяльності здебільшого асоціюється з торгівлею, однак це тлумачення вузьке. Комерційна діяльність характерна не лише для торгівлі. Останніми роками вона пришвидшеними темпами інтегрується з виробничою діяльністю, поширюється у сфері послуг, на ринку інтелектуальної власності, технологій, цінних паперів.

Поняття «комерційна діяльність» отримало офіційне визнання. Згідно з п. 1 ст. 42 глави 4 Господарського кодексу України, господарську комерційну діяльність (підприємництво) розуміють як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [3]. В українському законодавстві ототожнюються такі поняття, як «підприємництво» і «комерційна діяльність». Оскільки підприємництво є не тільки діяльністю, а й способом господарювання, умовою ринку, тому воно набагато ширше за змістом, ніж комерційна діяльність, яку можна вважати окремим видом підприємництва. У таблиці 4.6.1 представлено основні тлумачення поняття «комерційна діяльність».

Варто зазначити, що жодне з наведених у таблиці 4.6.1 визначень не можна вважати повним, оскільки воно охоплює лише окремі аспекти, не відображаючи цілісного бачення комерційної діяльності. Вважаємо, що комерційна діяльність є ширшим поняттям і охоплює всі процеси закупівельно-збутової діяльності з метою отримання прибутку.

Л. Осипова та І. Синяєва розглядають комерційну діяльність як сукупність процесів і операцій, спрямованих на здійснення купівлі-продажу товарів з метою задоволення купівельного попиту та отримання прибутку [10]. При цьому вчені вважають, що поняття «комерційна діяльність» економічно ширше, ніж торгівля, оскільки основою торгівлі завжди є комерція, але не кожна комерційна діяльність зводиться тільки до торгівлі [10]. Багато юридичних осіб у сфері комерційної діяльності здійснюють складний комплекс заготівельної, виробничої, будівельної,

інвестиційної та іншої підприємницької діяльності з метою її подальшої реалізації через процеси купівлі-продажу для отримання прибутку.

Таблиця 4.6.1

Трактування поняття «комерційна діяльність»

Визначення комерційної діяльності	Автори
Спосіб реалізації комерційних процесів як послідовного виконання операцій, що забезпечують організаційні, економічні, соціальні, правові аспекти товарно-грошового обміну	В. Апопій [1]
Діяльність із купівлі-продажу та зберігання товарів з метою задоволення споживчого попиту й отримання прибутку	І. Беляєвський [4]
Комплекс операцій, які забезпечують купівлю-продаж товарів, і разом з торговельними процесами формують торгівлю як вид діяльності	А. Бусигін [5]
Технологія торгівлі як сукупність способів раціональної організації та методів ефективного виконання операцій торгово-технологічного процесу	Л. Дашков, В. Памбухчіянц [6]
Система оперативно-організаційних заходів, спрямованих на організацію та управління процесами купівлі-продажу товарів з метою задоволення споживчого попиту та отримання прибутку	І. Марченко [7]
Особливий вид діяльності, пов'язаний з реалізацією товарів, від якого залежить кінцевий результат торговельного підприємства, тобто товарно-грошовий обмін, у процесі якого товари від постачальника переходять у власність торговельного підприємства з орієнтацією на потреби ринку	Ф. Половцева [8]
Особливий вид діяльності, що охоплює обмін матеріальними цінностями і послугами, торговельні операції з придбання матеріально-технічних ресурсів і реалізації продукції	О. Русева, А. Балан [9]

Примітка. Узагальнено автором

В. Абчук подає таке тлумачення: «Діяльність щодо забезпечення купівлі-продажу товарів, що супроводжується проведенням відповідних розрахунків, з метою одержання максимально можливого прибутку в умовах існуючих правових норм» [11].

На думку Ф. Панкратова та Т. Серьогіної, комерційна діяльність – це сукупність торгових процесів щодо здійснення актів купівлі-продажу з метою одержання прибутку [12]. При цьому комерція розглядається як вид торгового підприємництва або бізнесу, але бізнесу благородного, того бізнесу, який є основою будь-якої по-справжньому цивілізованої ринкової економіки [8].

Ф. Половцева окреслює комерційну діяльність як сукупність комерційних операцій, спрямованих на ефективну купівлю-продаж та доведення товарів до споживачів з орієнтацією на попит й отримання реального прибутку [8].

Деякі автори [13; 14] відстоюють точку зору про те, що комерційна діяльність – це вміння й мистецтво добре купити і ще краще продати для власної користі та користі споживача з урахуванням перспективи, своєчасне й гнучке реагування на

зміну кон'юнктури.

Вивчення наукових праць вітчизняних і зарубіжних вчених вказує на те, що у сучасній економічній літературі не існує єдиного тлумачення поняття «комерційна діяльність». Одні науковці ототожнюють комерційну і підприємницьку діяльності, інші стверджують, що комерційна діяльність є ширшим поняттям, ніж підприємництво, або ж навпаки (рис. 4.6.1).

Рис. 4.6.1. Варіанти трактування комерційної діяльності

Примітка. Узагальнено автором

Також аналіз дефініції «комерційна діяльність» дає змогу зробити висновок, що багато дослідників сходяться на думці, що предметом комерційної діяльності є процеси у сфері товарообігу з обов'язковим врахуванням задоволення потреб споживачів.

Як зазначалося, комерційна діяльність визначається як процес організації й управління комерційними процесами та операціями, пов'язаними з товарно-грошовим обміном. Відповідно кінцевою метою комерційної діяльності є здійснення купівлі-продажу товарів, послуг і отримання прибутку. Отже, саме комерційна діяльність забезпечує умови і механізм здійснення купівлі-продажу товарів, послуг, цінних паперів, зміну їхніх форм вартості у процесі товарно-грошового обміну. Ця діяльність містить операції й процеси організаційного, управлінського, правового, економічного характеру і змісту.

У свою чергу безпека – це складне суспільне явище, що може виступати потребою, відчуттям, цінністю, результатом ціленаправленої діяльності, соціальною функцією і призначене не тільки для забезпечення нормального функціонування та існування соціальної системи, а й для захисту її розвитку від можливих загроз.

Отже, комерційна безпека підприємства – це стан, за якого гарантується отримання бажаного комерційного результату від діяльності підприємства та формується прихильність споживачів.

Таким чином, можемо узагальнити, що комерційною безпекою визнається стан, за якого ефективно здійснюється організація та управління процесами купівлі-продажу, відбувається задоволення попиту споживачів і зростає рівень капіталізації її суб'єкта.

Основними складовими, які формують комерційну безпеку підприємства, можна виділити (рис. 4.6.2):

Рис. 4.6.2. Структурні елементи комерційної безпеки підприємства

Примітка. Авторська розробка

– постачальницько-збутова безпека, яка відображає стан, за якого відбувається вчасне постачання товару на ринок та його швидкий збут;

– ринкова безпека – це стан, за якого ринок позитивно сприймає товар, у споживачів формується лояльність та прихильність до нього та зростає попит;

– маркетингова безпека – це стан, за якого відбувається правильний та адекватний вибір маркетингових заходів та відповідна (бажана) реакція споживачів на їх використання;

– безпека комерційної вигоди – це стан, за якого підприємство отримує очікуваний прибуток (комерційну вигоду) від своєї діяльності.

4.7. Інтерфейсна безпека

У ринкових умовах господарювання підприємство є відкритою системою, постійно взаємодіє з великою кількістю інших організацій, які зацікавлені в співпраці, проте, одночасно можуть бути джерелом додаткових загроз і небезпек, що негативно впливає на рівень економічної безпеки. Саме тому важливого значення набуває управління інтерфейсною безпекою, як підсистемою економічної безпеки підприємства.

Економічна та політична нестабільність, що спостерігаються в країні, невизначеність розвитку суб'єктів бізнесу, значно збільшують кількість ризиків, які впливають на інтерфейсну безпеку вітчизняних підприємств.

Поняття «інтерфейсна безпека» походить від англійських слів «inter» – між, серед; «face» – обличчя, особа. Таким чином, даний термін характеризує безпеку підприємства серед інших осіб (контрагентів, стейкхолдерів).

Інтерфейсну безпеку, як складову економічної безпеки, розглядає у своїх працях Ілляшенко С. М. [3]. Автор визначає її як надійність взаємодії з економічними контрагентами та контактними аудиторіями. Рівень інтерфейсної складової пропонується оцінювати за надійністю контрагентів підприємства експертним методом за допомогою комплексу критеріїв, таких як імідж, досвід роботи, фінансовий стан, обов'язковість виконання контрактів, тенденції розвитку, економічний потенціал тощо.

Під інтерфейсною безпекою Зачосова Н. В. пропонує розуміти стан сукупності елементів, що забезпечують формування площини взаємодії суб'єкта господарювання та його стейкхолдерів і сприяють налагодженню між ними тривалих та взаємовигідних відносин [2, с. 31].

Ваганова Л. В. при визначенні поняття інтерфейсної складової економічної безпеки підприємства, як і Ілляшенко С. М., вживає характеристику «надійності взаємодії з економічними контрагентами». Важливою ознакою надійності суб'єкта господарювання з його контрагентами автор називає мінімізацію ризикованих операцій на основі оцінки якості управління вхідними поставками підприємства і надійності власних контрагентів, у тому числі й вибору постачальника та оцінки платоспроможності покупців [1, с. 82].

Сущенко О.А. розглядає інтерфейсну безпеку при здійсненні експортної діяльності, розуміючи її як стан підприємства, який характеризує надійність взаємодії із суб'єктами зовнішнього і внутрішнього оточення підприємства при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності [7, с. 155].

Інтерфейсну безпеку на рівні вищого навчального закладу розглядають О. В. Черевко, Ю. М. Радзіховська, розуміючи під даною категорією такий стан взаємодії організації з контрагентами, що характеризується мінімальною можливістю розриву партнерських зв'язків із ініціативи будь-якої зі сторін, що матиме за наслідок необхідність компенсації пов'язаних із цією обставиною збитків, а також нівелюванням загроз зі сторони контрагентів[8, с. 17].

Отже, основою інтерфейсної безпеки є взаємодія з стейкхолдерами, що вимагає більш детальнішого розгляду даного поняття.

Існуючі теоретичні підходи до визначення та структурування стейкхолдерів, як зацікавлених осіб, висвітлені в працях вітчизняних та зарубіжних науковців. Стейкхолдерно-орієнтований підхід до забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємства обґрунтовано у дослідженні Момот Т. В., Філатової І. О., Конопліної О. О. [5]. Спираючись на праці Т. Джонса, А. Уікса, Е. Фрімена [9] автори визначають стейкхолдерів корпорації як груп та індивідів, що є її оточенням (внутрішнім та зовнішнім), які впливають або на які можуть вплинути рішення, що ухвалюються корпорацією. Таким чином, розглядаються інтереси як зовнішнього, так і внутрішнього оточення підприємства, визнається взаємний вплив між фірмою та її стейкхолдерами. Проведена класифікація стейкхолдерів відносно їх впливу на підприємство дозволила систематизувати загрози фінансово-економічній безпеці підприємства та визначити перелік показників для оцінювання їх впливу. Усіх стейкхолдерів автори поділили на внутрішніх (персонал, власники) та зовнішніх (покупці, постачальники, конкуренти, дистриб'ютори, державні органи, ЗМІ, фінансові організації).

Таким чином, до стейкхолдерів підприємства відносять фізичних та юридичних осіб, які зацікавлені у співпраці та результатах діяльності та мають взаємний вплив. Стейкхолдери характеризуються наявністю інтересів, що пов'язані з діяльністю підприємства та очікуваннями отримати вигоди від співпраці. Наслідки взаємодії стейкхолдерів з підприємством можуть бути як позитивними, так і негативними. Саме тому дослідження інтересів стейкхолдерів, структуризація загроз і ризиків їх впливу є основою забезпечення інтерфейсної безпеки.

Розглядаючи існуючі підходи до розуміння сутності стейкхолдерів та інтерфейсної безпеки, подаємо власне визначення, що відображає дану категорію у більш широкому значенні.

Інтерфейсна безпека – це стан захищеності підприємства від ризиків, що є наслідком взаємодії з споживачами, постачальниками, посередниками,

інвесторами, кредитно-фінансовими установами та іншими стейкхолдерами, та визначає здатність реалізовувати інтереси сторін в довгостроковій співпраці.

Вважаємо за доцільне в системі інтерфейсної безпеки розглядати лише зовнішніх стейкхолдерів, адже внутрішні (персонал, менеджери, власники) визначають кадрову безпеку підприємства.

З огляду на виокремлені суб'єкти взаємодії, інтерфейсна безпека підприємства може включати такі складові (рис.4.7.1):

- безпека у взаємодії з споживачами;
- безпека у взаємодії з постачальниками;
- безпека у взаємодії з посередниками;
- безпека у взаємодії з інвесторами;
- безпека у взаємодії з кредитно-фінансовими установами;
- безпека у взаємодії з іншими стейкхолдерами (партнери, громадські організації, засоби масової інформації тощо).

Рис. 4.7.1. Складові інтерфейсної безпеки підприємства

Джерело: складено автором

До негативних чинників, що формують загрози інтерфейсній безпеці, варто віднести як зміни умов взаємодії, так і можливі зловживання стейкхолдерів, що є наслідком конфлікту економічних інтересів.

Під економічними інтересами підприємства розуміємо систему цінностей, що є наслідком існуючих потреб у сфері економічної діяльності, досягнення яких забезпечує реалізацію поставлених цілей на кожному з етапів життєвого циклу

підприємства [6].

Суперечність та конфлікт економічних інтересів стейкхолдерів визначається бажанням отримати додаткові вигоди. В результаті виникають події, що загрожують інтерфейсній безпеці – витік інформації, погіршення умов співпраці, розрив договірних відносин, зловживання владою тощо.

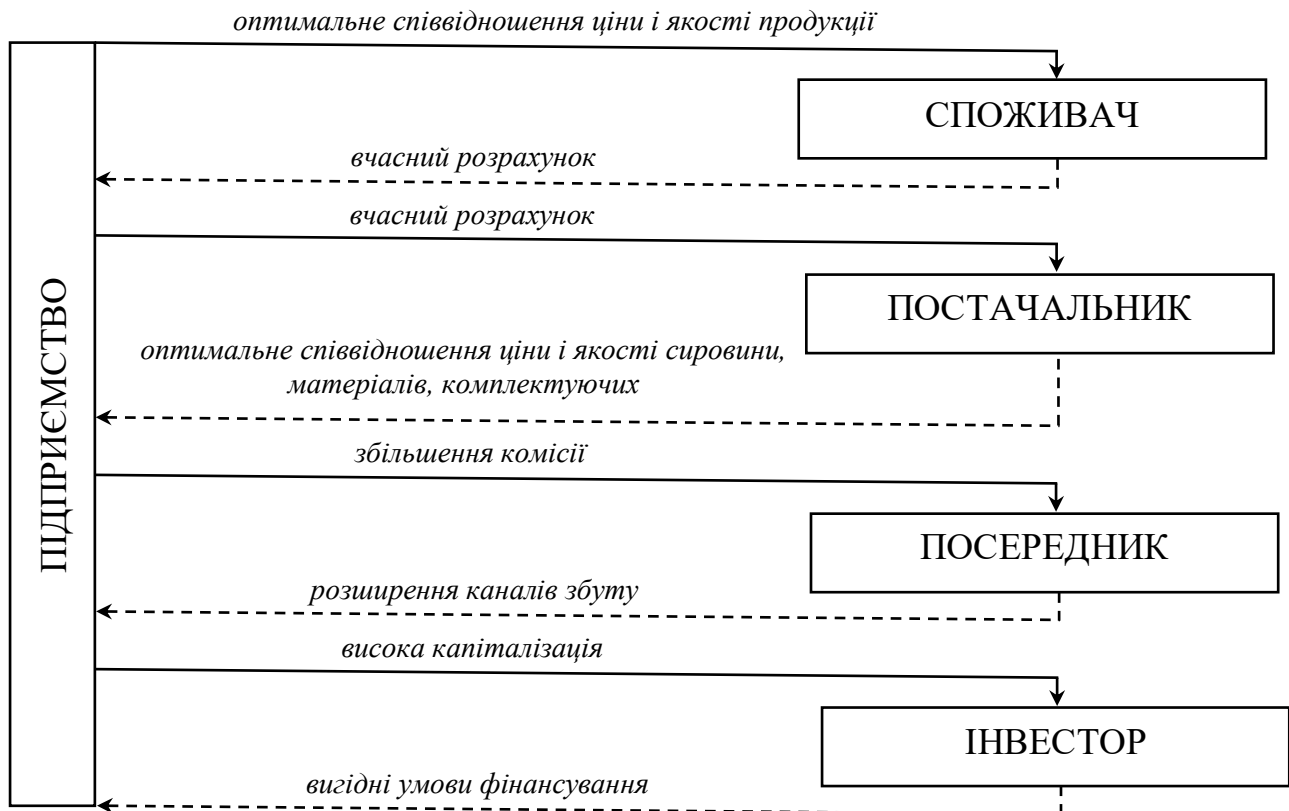

Рис. 4.7.2. Очікувані вигоди від співпраці підприємства з його стейкхолдерами в межах забезпечення інтерфейсної безпеки

Джерело: складено автором

На рис. 4.7.2 подано основні економічні інтереси, що формують взаємні вигоди від співпраці підприємства з його стейкхолдерами.

Розглянемо можливі загрози підприємства в інтерфейсній підсистемі економічної безпеки в розрізі основних суб'єктів-стейкхолдерів (табл. 4.7.1).

Негативні впливи на інтерфейсну безпеку можливі також з боку таких сторін, як органи місцевої влади (дискримінація підприємства; корупція посадових осіб; надання податкових та інших пільг конкурентам тощо), а також контактних аудиторій підприємства (ЗМІ, громадських організацій, профспілок і інших) в частині поширення будь-якої інформації, що може негативно вплинути на діловий імідж підприємства; висування вимог, які суперечать фінансово-

економічним інтересам підприємства; організація страйків працівників підприємства та інші [4, с. 38].

Відповідальність за інтерфейсну складову економічної безпеки несуть служба маркетингу, юридичний відділ підприємства. До обов'язків працівників служби маркетингу відноситься дослідження лояльності споживачів, надійності постачальників, посередників тощо. Юридичний відділ в межах своїх компетенцій організовує та контролює договірні відносини з стейкхолдерами, здійснює супровід перемовин, врегульовує конфліктні ситуації.

Таблиця 4.7.1

Загрози та можливі ризики інтерфейсної безпеки підприємства

Суб'єкти загроз	Загрози та можливі ризики
Споживачі	<ul style="list-style-type: none"> – розрив договірних відносин; – відмова від готової (відвантаженої) продукції; – зміна смаків та уподобань споживачів; – затримка в оплаті продукції; – погіршення фінансового стану, неплатоспроможність споживачів; – виникнення безнадійної дебіторської заборгованості
Постачальники	<ul style="list-style-type: none"> – відмова від співробітництва; – затримка в постачанні; – зрив, неналежне виконання укладених договорів; – низька якість сировини, матеріалів, комплектуючих; – підвищення рівня цін; – дискримінація в порівнянні з конкурентами; – неритмічність постачання
Посередники (торгівельні)	<ul style="list-style-type: none"> – неефективна цінова політика; – негативний імідж; – збільшення кількості посередників (рівнів збуту); – неналежне транспортування та зберігання продукції
Інвестори	<ul style="list-style-type: none"> – відмова від співпраці; – зміна умов співпраці; – невиконання інвестиційних зобов'язань; – недружні захоплення та поглинання, рейдерство
Кредитно-фінансові установи	<ul style="list-style-type: none"> – високий рівень кредитних ставок; – жорсткі умови надання кредитів; – неналежний розвиток окремих банківських послуг; – відмова у кредитуванні, – нестабільність вітчизняної валюти; – банкрутство банку, іншої фінансової установи

Джерело: складено автором

В основі забезпечення інтерфейсної складової економічної безпеки підприємства лежить управління ризиками зацікавлених сторін (стейкхолдерів). Теорія управління стейкхолдерами в сучасній інтерпретації пов'язана з працею Едварда Фрімана «Стратегічний менеджмент: концепція зацікавлених сторін» [9].

Е.Фріман вважав, що розуміння і виділення груп людей, здатних впливати на бізнес або окремий проект, дозволяють чітко структурувати і оптимізувати процес управління. У своїй концепції він розділив процес аналізу та управління стейкхолдерами на 6 етапів:

1. Визначення всіх стейкхолдерів.
2. Визначення ключових потреб усіх стейкхолдерів.
3. Аналіз інтересів і впливу кожного стейкхолдера.
4. Формування списку дій для управління очікуваннями стейкхолдерів.
5. Виконання запланованих дій.
6. Аналіз результатів управління.

Аналіз стейкхолдерів дозволяє визначити їх інтереси; виявити потенційні складності, які можуть нести загрози; оцінити засоби, правила і принципи ефективних комунікацій; спланувати дії для зниження негативного впливу стейкхолдерів на підприємство.

Будь-який аналіз стейкхолдерів починається з визначення всіх зацікавлених в діяльності підприємства осіб. На даному етапі важливо максимально повно визначити всіх осіб, здатних вплинути на результати діяльності підприємства.

Для того, щоб виявити загрози зі сторони стейкхолдерів, підприємству необхідно відповісти на наступні запитання:

- щодо яких стейкхолдерів існують договірні відносини;
- з якими стейкхолдерами можлива співпраця в майбутньому;
- як впливає діяльність підприємства на існуючих та потенційних стейкхолдерів;
- як впливають існуючі та потенційні стейкхолдери на діяльність підприємства;
- які зловживання зі сторони стейкхолдерів можливі чи були в минулому;
- які додаткові вигоди може отримати підприємство від взаємної співпраці з його стейкхолдерами.

Важливим етапом аналізу стейкхолдерів є оцінка ступеня їх зацікавленості в розвитку підприємства і можливостей впливу на нього.

Для узгодження інтересів великої кількості стейкхолдерів необхідним є встановлення пріоритетів. З цією метою усіх партнерів поділяють на групи,

залежно від рівня їх зацікавленості у розвитку підприємства та можливостей впливу на нього. Результати аналізу заносяться до матриці стейкхолдерів (табл. 4.7.2).

Таблиця 4.7.2

Матриця стейкхолдерів «Сила впливу - рівень зацікавленості»

Сила впливу	Рівень зацікавленості	
	висока	низька
Велика	<i>Перша група</i> Максимально використовувати	<i>Друга група</i> Стимулювати інтерес і максимально використовувати
Мала	<i>Третя група</i> Інформувати і використовувати при мінімальних зусиллях	<i>Четверта група</i> Не тратити зусиль, мінімально інформувати

Джерело: складено автором на основі [9]

Аналіз стейкхолдерів має включати прогноз змін можливостей їх впливу і зацікавленості, тобто виявляти потенційні загрози і можливості у стратегічному періоді. Відповідно до отриманих результатів побудови матриці виділяють стратегічні напрями управління стейкхолдерами для забезпечення інтерфейсної безпеки.

Перша група вимагає максимального залучення – це стейкхолдери з високим рівнем зацікавленості та можливостями впливу. Дана група включає основних стейкхолдерів підприємства, необхідно підвищувати їх зацікавленість і повністю задовольняти потреби. Рекомендується використовувати принцип партнерства в співпраці з цією групою.

Друга група включає стейкхолдерів з високим рівнем впливу, але низьким рівнем зацікавленості – другорядні стейкхолдери. Їх рекомендується залучати в якості консультантів і погоджувати з ними лише важливі стратегічні рішення.

Третя група – це стейкхолдери з низьким рівнем впливу, але високим рівнем зацікавленості в розвитку підприємства. Рекомендується дану групу залучати до обговорення можливих проблем і заручатися підтримкою з важливих рішень.

Четверта група підлягає ігноруванню, використовується для стейкхолдерів з низьким рівнем впливу і низьким рівнем зацікавленості. Рекомендується використовувати найнижчий рівень інформування.

Пріоритетом взаємовідносин повинні стати партнери з першої групи.

Отже, відповідно до теорії стейкхолдерів цілі діяльності підприємства мають включати інтереси різних зацікавлених груп. Ступінь впливу цих груп на

діяльність підприємства є ключовим фактором, завдяки якому можна здійснити ранжування їх по відношенню один до одного, тим самим створюючи ієрархію важливості взаємовідносин підприємства з його стейкхолдерами.

Вплив стейкхолдерів визначає інтерфейсну складову економічної безпеки підприємства, що може мати як позитивний, так і негативний характер. Виявлення системи пріоритетних інтересів та їх гармонізація з інтересами всіх стратегічно важливих стейкхолдерів є одним з напрямів забезпечення економічної безпеки підприємства.

4.8. Безпека зовнішньоекономічної діяльності

Активізація глобалізаційних процесів, зростання рівня відкритості економіки України, трансформація її інституційного бізнес-середовища створюють сприятливі умови для налагодження тісної співпраці між вітчизняними суб'єктами господарювання та іноземними партнерами.

Зовнішньоекономічна діяльність відкриває перед підприємствами значні можливості щодо розширення ринків збуту продукції, пошуку постачальників сировини, матеріалів та фінансових ресурсів, вивчення й практичного використання передового управлінського та виробничого досвіду.

В сучасних економічних реаліях за умови ефективного використання всього комплексу форм та методів організації міжнародної співпраці, вона здатна позитивно впливати на основні показники результативності діяльності підприємства, якість продукції тощо, а відтак є важливою запорукою його виживання на ринку в довгостроковій перспективі.

Сьогодні значення зовнішньоекономічної діяльності зростає не тільки на рівні держави, але й окремих господарюючих суб'єктів (фірм, організацій, підприємств). Згідно статистичних даних саме на них припадає близько 85% всіх зовнішньоекономічних операцій і лише 15% – союзи підприємців, різні міністерства та відомства.

Важливою передумовою здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства є можливість одержати економічні вигоди від співпраці з іноземними контрагентами. Це обумовлено тим, що виробництво певного найменування товару або надання послуг в одній країні має більше переваг, ніж аналогічна діяльність всередині іншої.

Саме поняття «зовнішньоекономічна діяльність» (ЗЕД) з'явилося в українській науковій літературі на початку проведення економічних реформ, у 1987 р. [1, с.7]. Одним з основних напрямів якої в рамках децентралізації зовнішньої торгівлі було надання права підприємствам безпосередньо виходити на зовнішні ринки.

У сучасній нормативно-правовій базі України закріплено кілька визначень поняття «зовнішньоекономічна діяльність», а у наукових працях вітчизняних теоретиків та практиків також відсутній єдиний підхід до трактування його сутності (табл. 4.8.1).

Таблиця 4.8.1

Трактування сутності поняття «зовнішньоекономічна діяльність»

Автор, джерело	Визначення поняття «зовнішньоекономічна діяльність»
Господарський кодекс України [2]	господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та (або) робочою силою.
Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [3]	діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.
Економічна енциклопедія [4, с. 610]	сфера економічної діяльності підприємств, фірм, компаній і держави, пов'язана із зовнішньою торгівлею, іноземними кредитами та інвестиціями, здійсненням спільних з іншими країнами проектів тощо.
Багрова І. [5, с. 6]	діяльність суб'єктів господарської діяльності України (частіше підприємств) та іноземних суб'єктів господарської діяльності (іноземних підприємств), яка базується на взаємовідносинах і здійснюється або на території України, або за її межами.
Васюренко В. [6, с. 219]	частина його загальної діяльності, яка визначається як сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій підприємства відповідно до зовнішньоекономічних зв'язків держави, пов'язаних з виходом підприємства на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях, напрямки, форми та методи якої узагальнюються відповідно до процесу виробництва згідно із цілями та задачами підприємства щодо його функціонування та розвитку.
Вітлінський В. [7, с. 11]	процес реалізації зовнішньоекономічних зв'язків, тобто торгівля, спільне підприємництво, надання послуг, співробітництво.
Дроздова Г. [1, с. 8]	сукупність виробничо-господарських, організаційно-економічних і оперативно-комерційних функцій підприємства, пов'язаних з його виходом на зовнішній ринок та участю в зовнішньоекономічних операціях.
Машталір Я. [8, с. 54]	сукупність зовнішньоекономічних операцій у сфері господарської діяльності, які здійснює підприємство з метою отримання прибутку через створення та реалізацію конкурентних переваг внаслідок виходу на світовий ринок.

Примітка. Систематизовано автором

Аналіз сутності наведених визначень дозволив зробити висновок, що, незважаючи на певні відмінності між ними, основний акцент в них зроблено на співпраці з іноземними контрагентами як на території України, так і за її межами.

Отже, зовнішньоекономічна діяльність підприємства – це діяльність, яка передбачає співпрацю вітчизняних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами як на території України, так і за її межами з метою використання переваг міжнародного ринку.

Загалом зовнішньоекономічна діяльність підприємства, будучи складовою його загальної діяльності, а відтак взаємопов'язаною з іншими складовими, має певну специфіку, обумовлену її реалізацією на міжнародному ринку у тісній взаємодії з іноземними контрагентами.

В Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначено основні види зовнішньоекономічної діяльності, які можуть здійснювати вітчизняні суб'єкти господарювання (рис. 4.8.1). Водночас слід зазначити, що сьогодні в Україні найбільшого поширення набули такі її види, як: експорт та імпорт товарів й послуг; кооперація з іноземними партнерами у різних сферах (науковій, виробничій, навчальній тощо); участь у міжнародних виставках; спільна підприємницька діяльність; лізингові операції; іноземне інвестування.

Широкий перелік видів зовнішньоекономічної діяльності дозволяє говорити про велику кількість загроз, небезпек при її здійсненні, що значно збільшує ймовірність виникнення різних ризиків порівняно із діяльністю на внутрішніх ринках. Загалом варто відмітити дуалістичний характер такої діяльності, з одного боку вона може принести підприємству значно більші прибутки ніж діяльність щодо задоволення потреб споживачів виключно на митній території України, а тому є запорукою його успішного функціонування, а з другого – є надзвичайно ризиковою.

Основними причинами цього є:

- наявність іноземних контрагентів – представників іншого інституційного поля ведення бізнесу;
- необхідність перетину митного кордону пов'язана з ймовірністю виникнення ризиків митного оформлення;
- здійснення взаємоплатежів в іноземній валюті, курс якої постійно зазнає змін, що може призвести до виникнення валютних ризиків;
- залучення різних організацій, які надають послуги з перевезення товару за кордон, що значно підвищує його вартість та робить менш конкурентоспроможним на закордонному ринку тощо.

ВИДИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

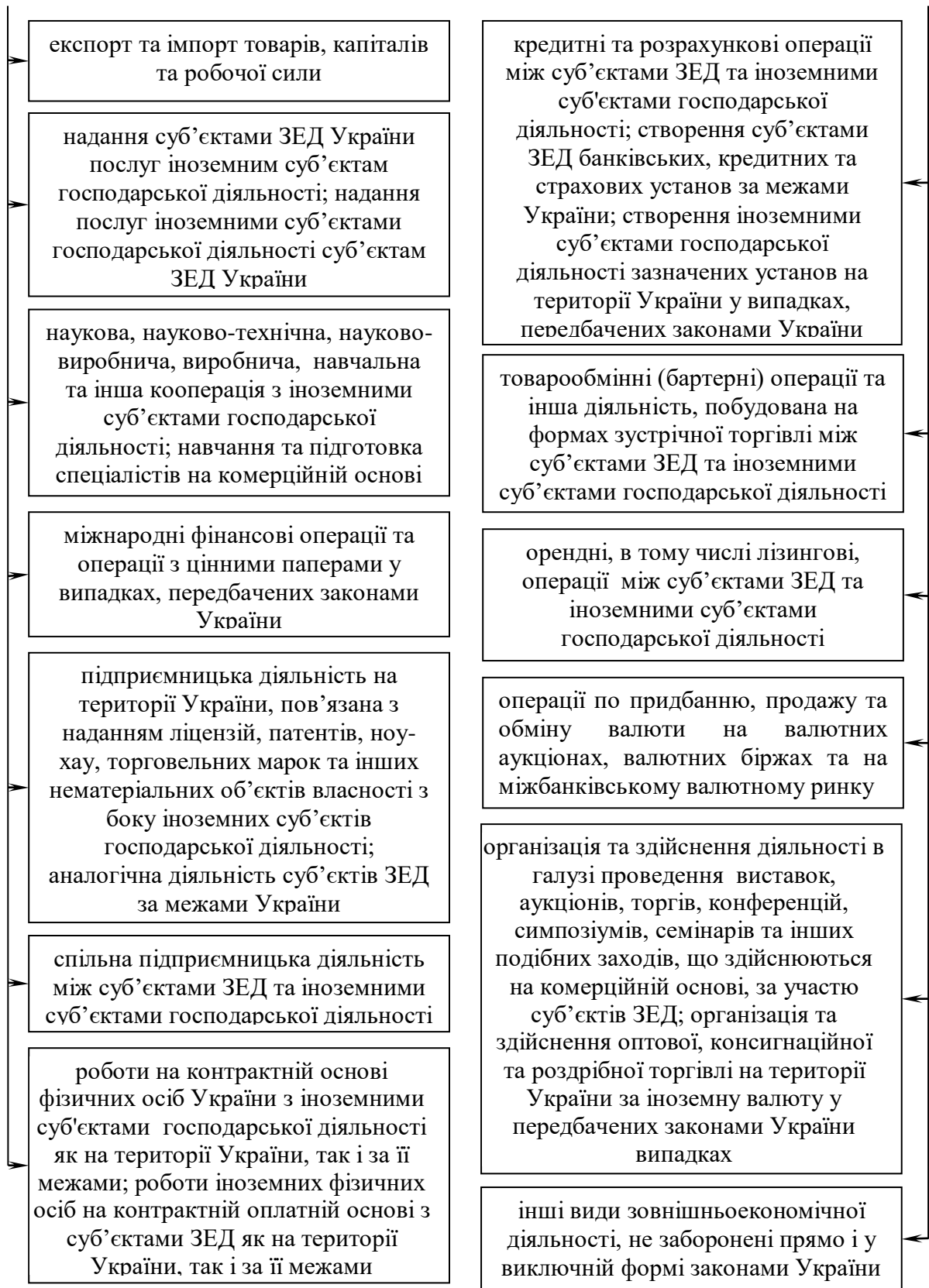

Рис. 4.8.1. Види зовнішньоекономічної діяльності [3]

Отже, при збільшенні глибини проникнення на міжнародні ринки, де умови діяльності значно відрізняються від тих, що склалися на внутрішніх ринках, виникає потреба в розробці системи заходів щодо нівелювання негативного впливу зовнішніх факторів на результативність діяльності підприємства.

Зростання зацікавленості вітчизняних підприємств у зовнішньоекономічній діяльності обумовлює необхідність розробки ефективної системи управління нею з метою захисту своїх інтересів у процесі взаємодії із закордонними контрагентами.

Сьогодні безпека зовнішньоекономічної діяльності є невід'ємною складовою економічної безпеки підприємства і відображає його захищеність від деструктивного впливу факторів та загроз зовнішнього міжнародного середовища при виході на міжнародні ринки та організації процесу взаємодії з іноземними партнерами.

У системі економічної безпеки підприємства поряд з таким її складовими елементами, як кадрова, інтелектуальна, інформаційна, інноваційна та іншими, безпека зовнішньоекономічної діяльності відіграє важливу роль.

Водночас слід зазначити, що в наукових роботах, присвячених питанням забезпечення економічної безпеки підприємства питанням безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства приділено неналежну увагу. Заразом розуміння сутності понять «економічна безпека підприємства» і «зовнішньоекономічна діяльність» дозволяє виокремити безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства як одну з важливих передумов його успішного функціонування в умовах швидкозмінного інституційного бізнес-середовища.

В сучасній науковій літературі зустрічається значна кількість різних підходів до трактування сутності поняття «безпека зовнішньоекономічної діяльності» на макро- та макрорівні, науковці при цьому оперують такими поняттями як «зовнішньоекономічна безпека», «зовнішньоекономічна безпека підприємства», «безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства» (табл. 4.8.2). Аналізуючи ці поняття, необхідно відмітити, що більшість науковців розглядає безпеку зовнішньоекономічної діяльності на макрорівні як складову національної безпеки. Заразом зростання зацікавленості вітчизняних підприємств у зовнішньоекономічній діяльності, яка з одного боку є джерелом додаткових можливостей, а з другого – створює ряд небезпек та загроз, які впливають на рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання, що її здійснює, обумовлює необхідність дослідження її на мікрорівні.

Підходи до визначення сутності поняття безпека зовнішньоекономічної діяльності

Автор, джерело	Визначення
1	2
Зовнішньоекономічна безпека – це ...	
Варналій З. [9, с. 50-51]; Геєць В. [10, с. 62];	зовнішньоторговельна безпека, яка полягає в спроможності держави протистояти впливу зовнішніх негативних чинників і мінімізувати заповідані ними збитки, активно використовувати участь у світовому поділі праці для створення сприятливих умов розвитку експортного потенціалу і раціоналізації імпорту; забезпечувати відповідність зовнішньоторговельної діяльності національним економічним інтересам
Григорова-Беренда Л. [11, с. 39-40]	здатність держави протистояти зовнішнім загрозам та реалізувати свої економічні інтереси на внутрішньому і зовнішньому ринках, створюючи свої конкурентні переваги
Дацків Р. [12, с. 134]	це комплекс заходів, направлених на стійкий розвиток національної економіки з використанням переваг сучасних форм міжнародного поділу праці, недопущення критичної залежності економіки України від іноземних держав, або їх угруповань в життєво важливих питаннях економічної співпраці
Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [13]	такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці
Зовнішньоекономічна безпека підприємств – ...	
Швиданенко О. [14, с. 360]	є невід’ємною складовою як міжнародної, так і національної безпеки країни, яка відображає стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів для запобігання погрозам і забезпеченню стабільного функціонування підприємства як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках
Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства – ...	
Гавловська Н. [15, с.64]	складова економічної безпеки підприємства, яка забезпечує мінімізацію дестабілізуючого впливу факторів різної природи походження при виході підприємства на зовнішні ринки і організації процесу взаємодії з іноземними контрагентами
Домашенко М. [16, с. 171]	стан найбільш ефективного використання його ресурсів для стабільного функціонування на міжнародному ринку та здатність протистояти впливу небезпечних факторів зовнішнього і внутрішнього середовищ з метою забезпечення ефективних взаємовідносин суб’єктів господарської діяльності як на території України, так і за її межами

1	2
Швиданенко О. [14, с. 360]	особливий стан системи, який забезпечує захищеність її елементів і зв'язків від деструктивного впливу внутрішніх і зовнішніх чинників материнської держави і країни-реципієнта
Яременко О. [17, с. 29]	екзогенна структурна складова його економічної безпеки, кількісно та якісно детермінована, що забезпечує послаблення або локалізацію загроз та небезпек, захищеність інтересів діяльності в умовах міжнародного конкурентного середовища та сприяє досягненню цілей розвитку підприємства

Примітка*. Систематизовано автором.

На нашу думку, безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства слід розглядати як важливу складову економічної безпеки підприємства, яка забезпечує стійкість та захищеність підприємства від деструктивного впливу факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища при налагодженні співпраці з іноземними партнерами та виході на закордонні ринки.

Безпека зовнішньоекономічної діяльності має складну структуру, яка обумовлена необхідністю врахування умов ведення бізнесу як на території України, так і на території країни-реципієнта.

Особливості здійснення зовнішньоекономічної діяльності зумовлюють виникнення різних специфічних загроз економічній безпеці підприємства, обумовлених співпрацею зі закордонними контрагентами. На думку провідних вітчизняних і зарубіжних науковців, їх негативний вплив в умовах сучасних перетворень світового господарства лише посилюється.

Досвід співпраці вітчизняних суб'єктів господарювання з іноземними партнерами дозволяє зробити висновок про неоднозначне відношення до «чистоти» ведення бізнесу в багатьох країнах світу, зокрема й європейських. У зв'язку з цим відносити європейських партнерів до апріорі «абсолютно безпечної» категорії контрагентів з точки зору забезпечення економічної безпеки підприємства не варто.

Сьогодні стабільність інституціонального бізнес-середовища середовища багатьох європейських країн, на жаль, не гарантує абсолютну безпеку суб'єктам господарювання, позаяк глобальні соціально-економічні процеси значно впливають на економічне становище більшості з них, і дуже часто цей вплив є дестабілізуючим. Незважаючи на те, що в контрактах прописані права та обов'язки сторін, дуже часто під час їх виконання спонтанно або свідомо

виникають непередбачувані й нетипові ситуації, які можу звести нанівець усі додаткові переваги для конкретного підприємства від здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Ризикованість діяльності на міжнародних ринках, насамперед, посилюється наявністю додаткових ризиків, які обумовлені особливостями бізнес-середовища країни-партнера, адміністративними, митними та іншими бар'єрами між країнами, непередбаченістю реальної реакції контрагентів на дії вітчизняного суб'єкта господарювання тощо.

Виникнення додаткових загроз на зовнішніх ринках безпеці підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності обумовлює необхідність розробки системи заходів щодо нівелювання негативного впливу зовнішніх факторів на результативність діяльності підприємства.

З огляду на це, варто зазначити, що бажаний рівень безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства можна гарантувати лише шляхом забезпечення відповідності напряму його розвитку основним тенденціям зміни внутрішнього та зовнішнього середовищ.

Отже, ефективність та результативність зовнішньоекономічної діяльності, а також рівень її безпеки істотно залежать не тільки від політики керівництва підприємства, але й від стану його внутрішнього та зовнішнього оточення, фактори якого можуть мати як конструктивний, так і деструктивний вплив.

Сучасний розвиток світової економіки приховує багато загроз, що виникають як всередині самого підприємства, так і поза його межами. Їх негативний вплив дестабілізує взаємодію та взаємоузгодженість окремих підсистем суб'єкта господарювання й порушує його діяльність. Тому для забезпечення стабільної діяльності підприємства в міжнародному бізнес-оточенні необхідно враховувати потенційні фактори негативного впливу та своєчасно реагувати на них.

На нашу думку, процес забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства повинен передбачати аналіз середовища його функціонування, виявлення потенційних небезпек та загроз, джерел невизначеності, а також розробку заходів щодо їх попередження та (або) нейтралізації з метою забезпечення достатнього її рівня.

Вихідною тезою дослідження є твердження, що економічна безпека підприємств загалом, й економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності підприємства, у тому числі, суттєво залежать від середовища їх функціонування, а тому сьогодні є всі підстави стверджувати, що успіх підприємства в світовому

економічному просторі значно залежить від своєчасності врахування змін, які відбуваються в його оточені, яке одночасно є джерелом потенційних загроз і сприятливих можливостей.

В економічній літературі при дослідженні факторів, що впливають на результативність зовнішньоекономічної діяльності, найбільшого поширення набула їх класифікація залежно від середовища виникнення – фактори внутрішнього середовища та фактори зовнішнього середовища. Основна відмінність між цими підходами потягає у конкретизації факторів, які відносяться в ту чи іншу групу.

Так, О. Мельник та М. Нагірна до факторів внутрішнього середовища підприємства, які впливають на його експортну діяльність відносять: основні її цілі та завдання; інформаційну базу експорту; ресурсне забезпечення експорту; технологію виробництва експортної продукції тощо, а до факторів зовнішнього середовища – економічну ситуацію в країнах підприємства-суб'єкта ЗЕД та контрагентів; політичні обставини; імпортерів-споживачів продукції; постачальників тощо [18, с.65].

А. Фатенок-Ткачук розмежовує зовнішні фактори впливу країни-виробника та країни-партнера на рівнях «держава» та «ринок». Водночас зазначає, що зовнішні фактори мікросередовища відчують вплив на рівні держави, в якій зареєстроване та здійснює свою діяльність підприємство, тоді як до макrorівня відносяться фактори, які передбачають вплив з боку іноземних конкурентів та країни партнера. Внутрішні фактори спричинені безпосередньо діяльністю самого підприємства, вони мають місце в його межах [19, с.94].

О. Печеркіна з позиції впливу на стійкість функціонування підприємства поділяє зовнішні фактори на фактори загального та робочого середовища. Загальне середовище формують ті елементи, які безпосередньо не пов'язані з підприємством, але впливають на формування його загальної атмосфери діяльності та створюють умови його функціонування. Робоче ж середовище включає всіх учасників ринку, з якими підприємство має безпосередні відносини чи які здійснюють на нього вплив. Внутрішнє середовище є джерелом можливостей підприємства, воно здійснює безпосередній вплив на його функціонування [20, с.89].

Отже, в сучасних безпекорієнтованих дослідженнях вітчизняних науковців існують певні відмінності, пов'язані з визначенням факторів, що впливають на результативність зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Аналіз наукових робіт з цієї проблематики дозволив ідентифікувати та систематизувати фактори

впливу на безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства залежно від середовища виникнення (рис. 4.8.2).

Фактори внутрішнього середовища – це ситуаційні фактори підприємства, що визначають процеси його життєдіяльності та знаходяться під постійним контролем менеджерів. Вони можуть як позитивно, так і негативно впливати на ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

Враховуючи те, що зовнішньоекономічна діяльність є специфічним видом діяльності, можна зробити висновок, що важливою передумовою її успішного розвитку є ефективність інших сфер суб'єкта господарювання.

На нашу думку, основними факторами внутрішнього середовища, що впливають на безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства є:

- інституційні фактори (діюча на підприємстві система управління, компетентність та кваліфікація менеджерів усіх рівнів управління, а також працівників відділу зовнішньоекономічної діяльності);

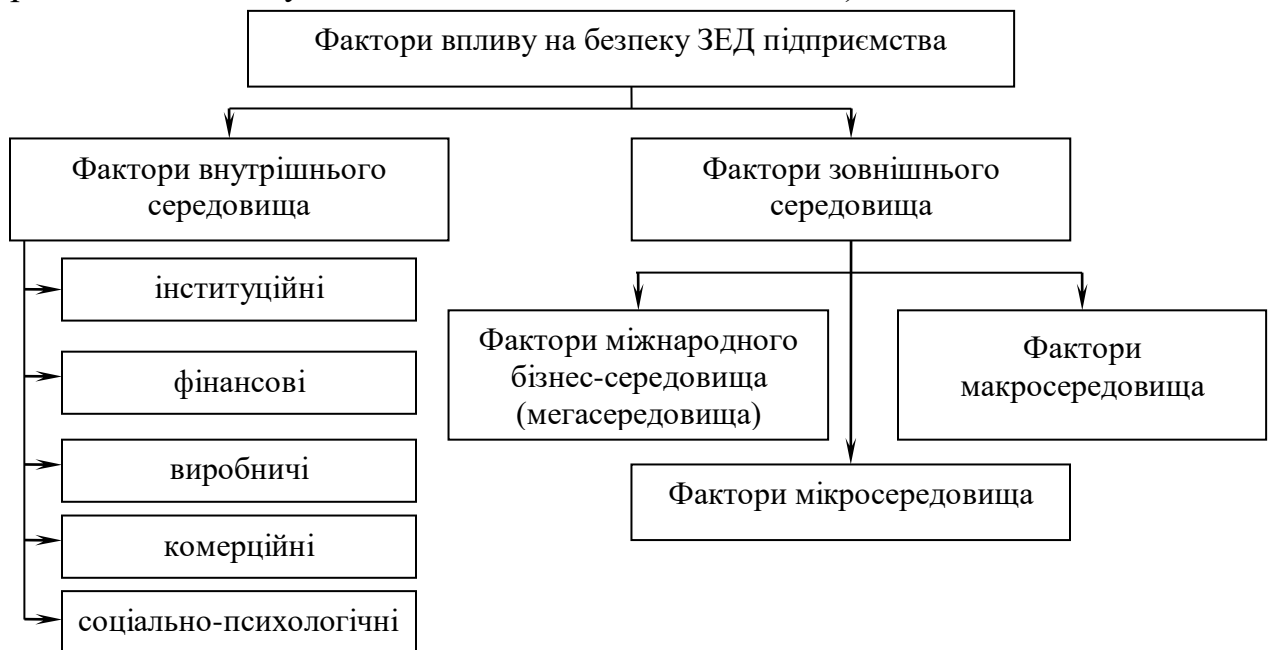

Рис. 4.8.2. Класифікація факторів, що впливають на безпеку зовнішньоекономічної діяльності

Примітка. Систематизовано автором

- фінансові фактори (наявність фінансових ресурсів та ефективність їх використання);

- виробничі фактори (безпосередньо пов'язані з виробничим процесом);

- комерційні фактори (пов'язані з реалізацією товарів вироблених

підприємцем і одночасно в процесі закупівлі необхідних складових компонентів для їх виробництва, а також рівень якості продукції, відповідність її вітчизняним та міжнародним стандартам; порядність у виконанні домовленостей, дотримання норм торгівлі, врахування інтересів партнерів);

- соціально-психологічні (соціально-психологічний клімат в колективі, конфліктна ситуація в колективі, рівень розвитку корпоративної культури тощо).

Фактори зовнішнього середовища – це фактори, які знаходяться поза підприємством (ззовні) та впливають на результативність зовнішньоекономічної діяльності, не піддаються контролю з боку його керівництва.

На нашу думку, доцільно виокремити зовнішні фактори мегасередовища, макросередовища та мікросередовища.

Міжнародне бізнес-середовище (мегасередовище) формується на рівні глобального суспільства під впливом глобальних процесів, що відбуваються у світовій економіці. У загальному розумінні воно не залежить від інституціонального впливу конкретної країни, однак прийняття колегіальних рішень міжнародними інститутами може суттєво змінити «правила гри» на більшості міжнародних ринках або в окремих країнах. Нівелювати загрози цього середовища надзвичайно складно, а в окремих випадках взагалі неможливо. В підприємств-суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є тільки два варіанти дій: адаптація або вихід з ринку.

Макросередовище – це частина національного бізнес-середовища в якому функціонує підприємство. Воно охоплює політичні, економічні, природні, науково-технічні та інші фактори, на які суб'єкт господарювання безпосередньо впливати не може. Тому з позиції забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняного суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності їх необхідно враховувати та до них пристосовуватись.

Мікросередовище – це частина національного бізнес-середовища, яка охоплює учасників ринку (зокрема споживачів, постачальників, посередників, конкурентів, контактні аудиторії), які безпосередньо контактують з підприємством та чинять на нього прямий вплив.

Кожне з цих середовищ генерує певні загрози безпеці зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Основними причинами виникнення яких є:

- нестабільність середовища, в якому здійснюються операції на зовнішньому ринку та світових економічних процесів, які не завжди піддаються прогнозуванню;

- невизначеність, яка обумовлена неможливістю здобуття абсолютного

знання про об'єктивні та суб'єктивні фактори функціонування системи, а також, в окремих випадках, приховуванням об'єктивної інформації з економічних питань.

Отже, середовище здійснює істотний вплив на функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі на безпеку їх зовнішньоекономічної діяльності.

На нашу думку, всі ризики, які виникають у зовнішньому оточенні підприємства доцільно поділити на дві групи: загальні та спеціальні (рис. 4.8.3).

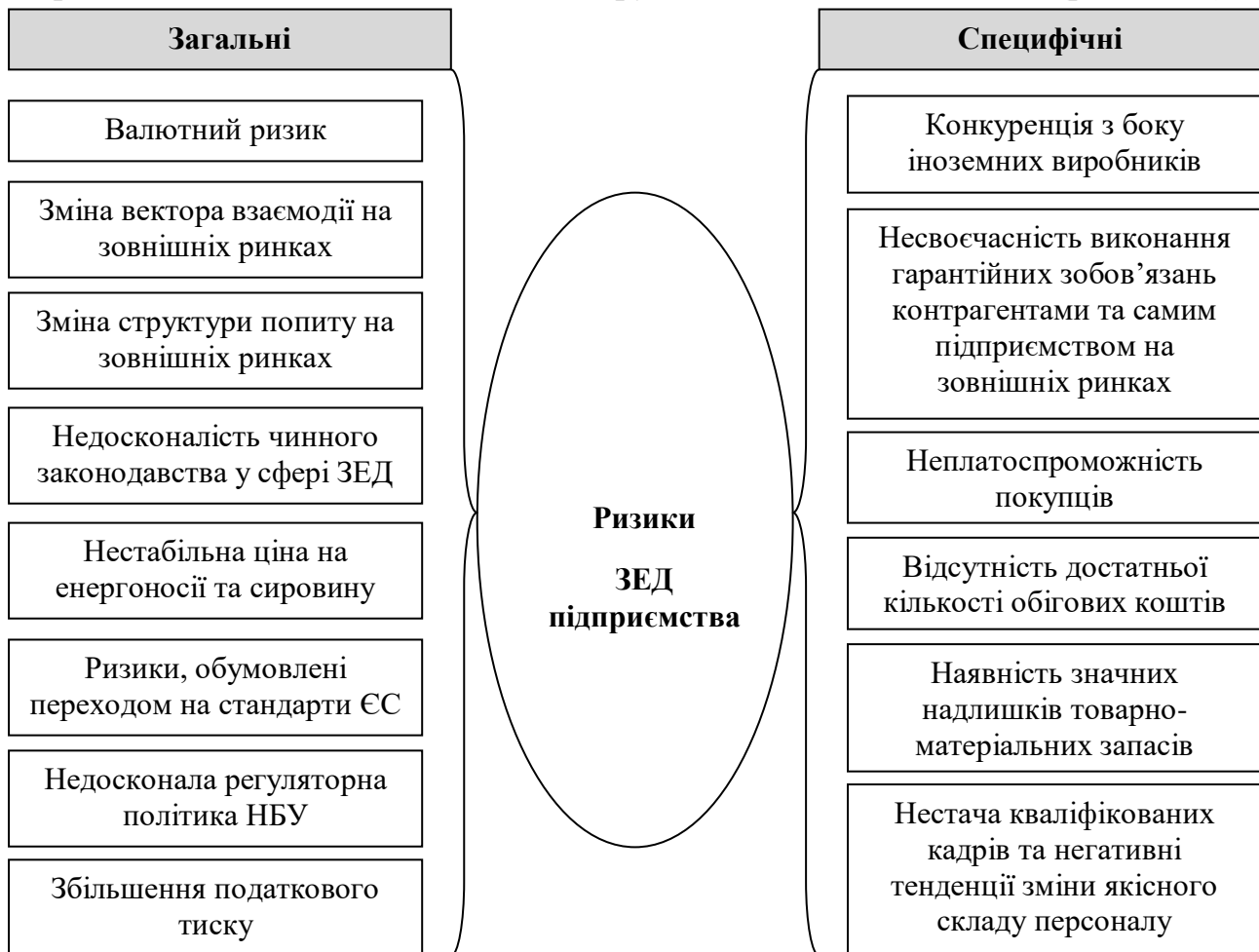

Рис. 4.8.3. Ризики зовнішньоекономічної діяльності підприємства

Примітка. Систематизовано автором на основі джерела [15]

Загальні ризики – це ризики, які є справедливими для всіх учасників ринку, як правило, підприємство не може їх нівелювати, це може зробити лише держава за допомогою відповідних важелів впливу.

Специфічні ризики – це ризики, які притаманні окремим групам підприємств чи галузей, вони можуть бути нейтралізовані суб'єктом господарювання

самостійно за допомогою ефективних управлінських рішень та їх вдалої реалізації.

Основна різниця між ними полягає в тому, що окреме підприємство може самостійно подолати специфічні ризики, але не може вплинути на основи.

Отже, враховуючи аналіз існуючих напрацювань та власні дослідження, доцільно висунути гіпотезу про доцільність знаходження оптимального співвідношення між рівнем безпеки та прибутком від цієї діяльності.

В цьому контексті важливого значення набуває вибір доступних зовнішніх ринків, на яких підприємство може здійснювати свою діяльність, пошук і вибір надійних контрагентів з врахуванням критеріїв безпеки та прибутковості.

Ефективність реагування керівництва підприємства на зміни, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі, а також на виклики та загрози, що генеруються ними з метою забезпечення ефективної діяльності, а також обґрунтованого рівня безпеки його зовнішньоекономічної діяльності безпосередньо залежить від діючої політики протидії різним загрозам та небезпекам.

Саме багатогранність та ризикованість зовнішньоекономічної діяльності підприємства обумовлює необхідність використання системного підходу до її забезпечення. При цьому систему безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства (рис. 4.8.4) доцільно розглядати як сукупність елементів, які взаємодіючи між собою та з факторами зовнішнього оточення, забезпечують необхідний її рівень.

Основними складовими елементами такої системи є: суб'єкти та об'єкт впливу, мета, цілі, а також механізм забезпечення, який передбачає залучення як внутрішніх резервів підприємства, так і ресурсів, можливостей зовнішніх суб'єктів господарювання з метою протидії різноманітним зовнішнім загрозам.

Слід зазначити, що складний та ризиковий характер зовнішньоекономічної діяльності, а також необхідність врахування великої кількості факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища обумовлюють доцільність виокремлення внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства

До внутрішніх суб'єктів комплексної системи безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємств слід віднести: керівництво підприємства, працівників відділу зовнішньоекономічної діяльності та служби безпеки (рис. 4.8.5).

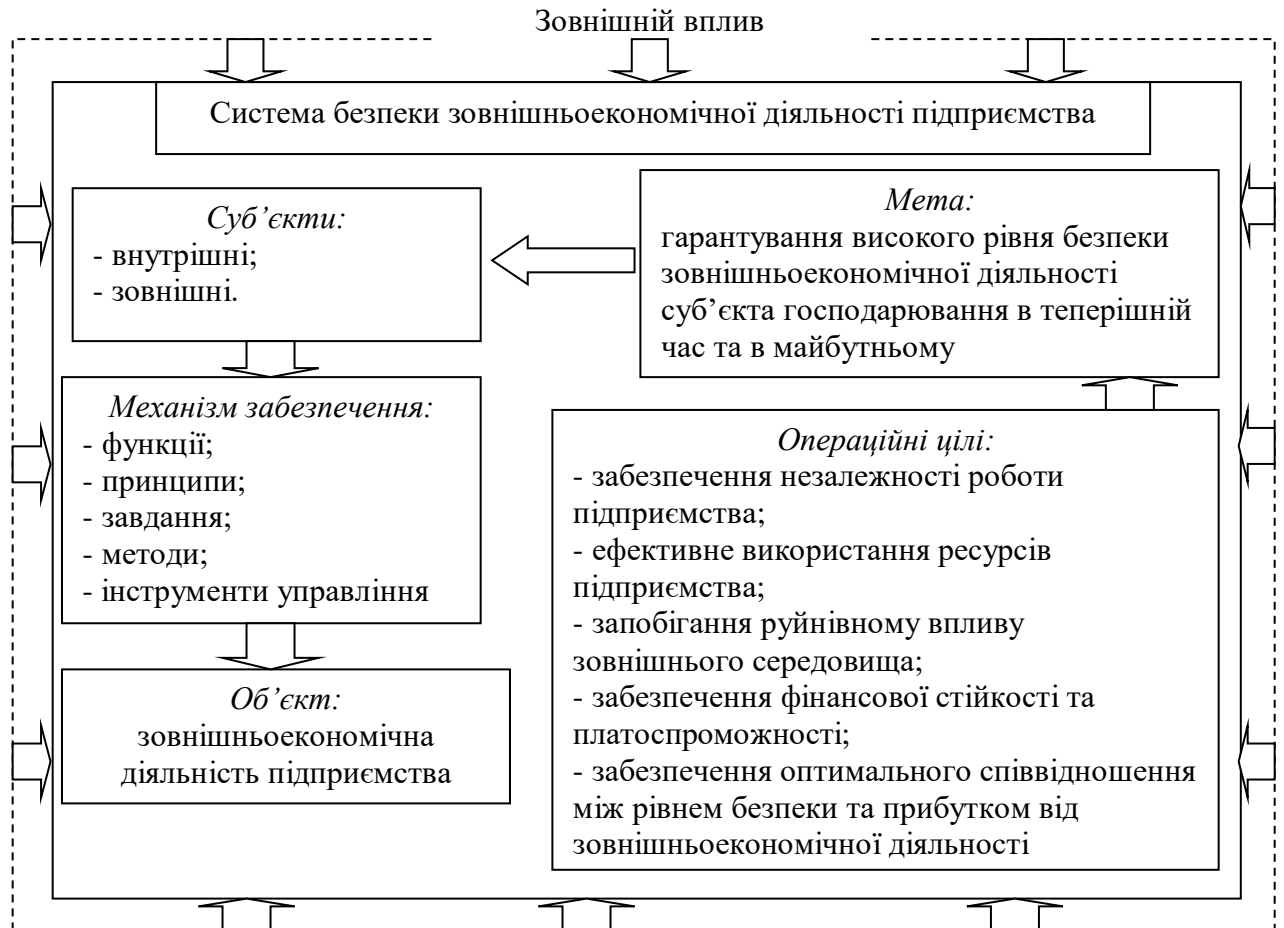

Рис. 4.8.4. Система безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства
Примітка. Авторська розробка.

Особливе місце серед внутрішніх суб'єктів займають працівники служби безпеки підприємства, які володіють спеціальними компетенціями у сфері забезпечення безпеки підприємства, а також здатні протидіяти небезпекам, загрозам та можливим ризикам, які генерує бізнес-середовище.

Водночас на підприємстві доцільним є використання цільового підходу до організації діяльності: кожен структурний підрозділ повинен виконувати свої завдання та враховувати можливий вплив наслідків своєї роботи на загальний рівень безпеки. Тобто кожен працівник повинен розуміти як виконання ним, покладених на нього обов'язків вплине на рівень безпеки підприємства.

Виокремлення ж зовнішніх суб'єктів безпеки є дещо умовним. Загалом усвідомлюючи їхню роль у забезпеченні безпеки підприємства слід відмітити, що на мікрорівні вони не беруть безпосередню у розробці, прийнятті та реалізації відповідних управлінських рішень.

Рис. 4.8. 5. Суб'єкти безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства
Примітка. Побудовано на основі джерела [21]

Як правило, участь зовнішніх інституцій в системі безпеки зовнішньоекономічної діяльності обмежується їх впливом на гарантування безпеки підприємства як первинної ланки ринкової економіки. Відтак суб'єкти господарювання можуть тільки враховувати їхні дії та прогнозувати їх.

Зовнішніх суб'єктів комплексної системи економічної безпеки підприємства доцільно розподілити на дві підгрупи: національні суб'єкти та закордонні суб'єкти.

До першої підгрупи відносяться органи державної влади й управління, різні інституції, які курирують діяльність суб'єкта господарювання. Оскільки здійснюючи зовнішньоекономічну діяльність підприємства активно співпрацюють з іншими учасниками ринку, до суб'єктів їхньої системи безпеки зовнішньоекономічної діяльності також слід віднести служби безпеки їхніх партнерів.

Друга підгрупа охоплює закордонних суб'єктів системи безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства. До них відносяться органи державної влади й управління країн партнерів-підприємства, а також їх правоохоронні органи. Особливе значення в забезпеченні безпеки зовнішньоекономічної діяльності відіграють закордонні бізнес-партнери, системи безпеки яких адаптовані до місцевих умов, а тому здатні відіграти важливу роль у

забезпеченні успішності реалізації експортно-імпортних операцій.

Значна кількість суб'єктів безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства обумовлює необхідність формування ефективного механізму взаємодії між ними, без якого вони не зможуть працювати як єдине ціле.

Об'єктом системи безпеки є зовнішньоекономічна діяльність підприємства.

Важливою передумовою гарантування високого рівня безпеки зовнішньоекономічної діяльності суб'єкта господарювання є наявність в нього в достатній кількості та необхідної якості ресурсів: фінансових; кадрових; інформаційних; матеріальних (фізичних).

Забезпечення безпеки підприємства передбачає також наявність відповідного організаційно-економічного механізму (системи цілей, функцій, принципів, методів, завдань та інструментів управління, що взаємодіють між собою та забезпечують ефективне функціонування об'єкта впливу) (рис. 4.8.6).

Забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства відбувається саме за рахунок механізмів захисту, які сформовані на основі рішень, що генеруються у внутрішньому середовищі підприємства, які при приймаються на основі аналізу процесів, що відбуваються, та розроблення можливих варіантів розвитку бізнесу на вибраних закордонних ринках, з урахуванням факторів зовнішнього оточення.

Високий рівень загроз, небезпек та ризиків, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю підприємства, обумовлює доцільність знаходження оптимального співвідношення між рівнем безпеки та прибутком при прийнятті рішення щодо роботи на зовнішніх ринках та співпраці з певними закордонними партнерами. В цьому контексті важливого значення набуває вибір доступних зовнішніх ринків, на яких підприємство може здійснювати свою діяльність, пошук і вибір надійних контрагентів з врахуванням критеріїв безпеки та прибутковості.

Саме вибір закордонних партнерів, які б задовольняли потреби підприємства і не генерували ризиків, що можуть призвести до суттєвого погіршення основних показників його діяльності або навіть ліквідації, а також розробка ефективної моделі взаємодії з ними є надзвичайно важливим завданням на шляху забезпечення бажаного рівня безпеки експортно-імпортних операцій.

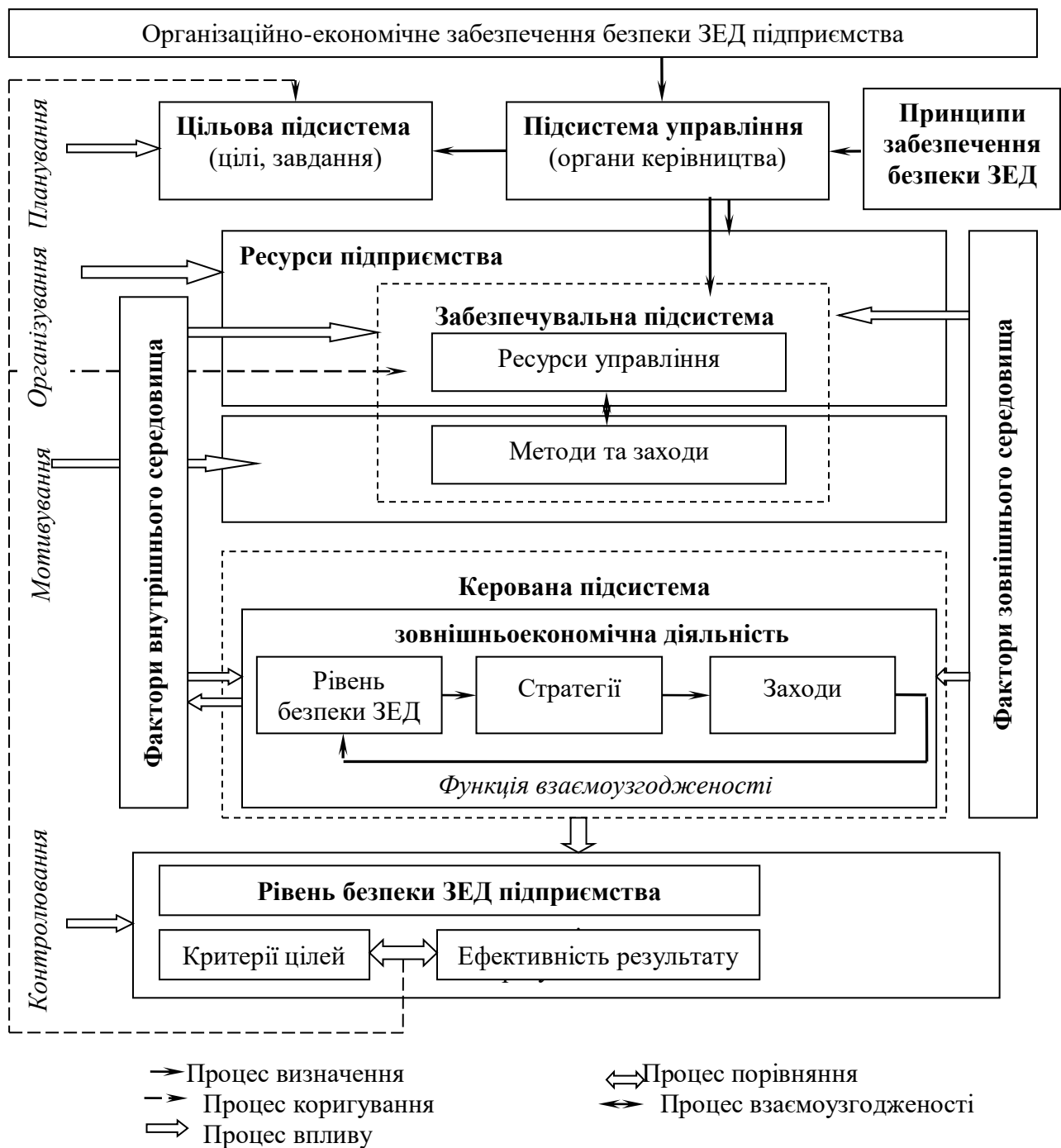

Рис. 4.8.6. Структура організаційно-економічного механізму забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства
Примітка. Побудовано на основі джерела [22]

Ступінь дієвості управлінських рішень щодо забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства безпосередньо залежить від ефективності взаємодії між основними суб'єктами управління (керівництвом

підприємства, працівниками відділу зовнішньоекономічної діяльності та служби безпеки), а також налагодженості комунікаційних процесів між ними, що проявляється у своєчасному реагуванні на небезпеки та загрози різного походження.

Отже, належний рівень безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства можна гарантувати шляхом удосконалення інструментарію управління нею з врахуванням співвідношення економічної вигоди та безпеки. Пропонована структура комплексної системи забезпечення безпеки зовнішньоекономічної діяльності дозволяє об'єднати можливості підприємства та можливості його бізнес-партнерів з метою забезпечення достатнього рівня його безпеки в процесі діяльності як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках.

4.9. Кредитна безпека

Складні умови господарювання вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності в умовах переходу до ринкових відносин та посилення конкуренції між ними досить часто призводять до зниження рівня фінансової стійкості підприємств. В таких випадках досить актуальною постає проблема формування та забезпечення фінансової безпеки підприємницьких структур. Разом з тим, одним із найважливіших фінансових чинників формування фінансової безпеки підприємств є джерела формування їх фінансового капіталу. Особливість фінансової діяльності сучасних суб'єктів господарювання полягає у тому, що при нестачі власних фінансових ресурсів вони активно використовують позиковий капітал для фінансування своєї фінансово-господарської діяльності.

Проблематика становлення фінансових відносин та організації фінансової діяльності на підприємствах є основоположною у сфері підвищення ефективності функціонування підприємницьких структур. У сучасних умовах ведення підприємницької діяльності вплив структури джерел формування фінансових ресурсів підприємств потребує нових досліджень на якісно новому рівні. Одним із вирішальних завдань процесу налагодження фінансових відносин, що виникають між суб'єктами фінансово-кредитних відносин підприємства, є створення умов захищеності у ході їх функціонування.

Принагідно відзначимо, що чинник позикового капіталу розглядається науковцями як один із елементів фінансової безпеки відповідно до ресурсно-

функціонального науково-методичного підходу на макрорівні або у складі грошово-кредитної політики на макрорівні. Проблематикою забезпечення фінансової безпеки підприємств, регіонів та окремих суб'єктів господарювання займалися такі науковці, як О.В. Ареф'єва, О.І. Барановський, І.О. Бланк, Н.В. Ващенко, А.М. Вергун, В.М. Геєць, Н.А. Грицюк, Л.І. Донець, С.М. Ілляшенко, Є.І. Олейніков, С.Ф. Покропивний, М.М. Савченко, І.О. Тарасенко, Н.А. Хомяченкова та інші.

Кредитна безпека є одним із ключових складових підсистеми фінансової безпеки суб'єкта господарювання. Політика підприємства у сфері кредитних відносин має суттєве значення не лише для суб'єктів процесу кредитування, а й для країни в цілому, оскільки за рахунок забезпечення виконання основних функцій кредиту (емісійної, перерозподільчої та контрольної) здійснюється вплив на фінансову політику в країні. Політика у сфері кредитування, як на рівні окремих підприємницьких структур, так і на рівні держави в цілому визначає фундаментальну роль фінансів в новітній економіці.

Відзначимо також, що протягом останніх років кредит не виконував свої функції як на рівні країни, так і на рівні окремих підприємств, що підтверджується такою статистикою. Рівень кредитування економічних агентів економіки з боку банків-резидентів є незадовільним (об'єм виданих кредитів на 01.01.2017 - 40% від ВВП України), ставки кредитування економічних агентів реального сектору на внутрішньому банківському ринку України (14-24%) є надмірно високими для рівня рентабельності більшості галузей несировинної промисловості. Облікова ставка НБУ (14% станом на 24.03.2017) є однією з найвищих в Європі. У другому та третьому кварталі 2015 року облікова ставка НБУ була на неприйнятному для економіки рівні в 30% [11].

З огляду на вище зазначене, особливої актуальності набуває ідентифікація сутнісних характеристик, структури та механізму забезпечення кредитної безпеки підприємницьких структур. Водночас, окремі аспекти виокремлення кредитної безпеки у структурі фінансової знаходимо й у вітчизняному законодавстві, зокрема у Наказі Міністерства економіки України «Про затвердження методичних рекомендацій» щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Зокрема, виокремлено такі складові фінансової безпеки [10]:

- банківська безпека – це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;

– безпека небанківського фінансового сектору – це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах;

– боргова безпека – відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;

– бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

– валютна безпека – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

– грошово-кредитна безпека – це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Відзначимо також, що поняття кредитної безпеки підприємства не визначено у науковій літературі, проте такі науковці, як О.В. Арєф'єва, Н.А. Грицюк, Л.І. Донець, Є.І. Олейніков, С.Ф. Покропивний, Н.А. Хомяченкова та інші на основі ресурсно-функціонального підходу виокремлюють у структурі фінансової безпеки грошово-кредитну складову (рис. 4.9.1).

Ресурсно-функціональний підхід був розроблений Є.І. Олейніковим, який вважав, що для оцінки фінансової безпеки підприємства необхідно охопити усі його функціональні сфери. Так, кожна складова фінансово-економічної безпеки підприємства підлягає кількісній оцінці [1, с. 145].

З огляду на відсутність чіткого формулювання поняття кредитної безпеки підприємства, вважаємо за необхідне запропонувати авторський підхід до трактування такого поняття. Так, з огляду на характер кредитних відносин та кредиту, а також їх ролі у функціонуванні суб'єктів господарювання, вважаємо, що кредитна безпека – це стан найбільш ефективного використання позикових

фінансових ресурсів підприємства, що дозволяє йому забезпечити захист фінансових інтересів усіх суб'єктів кредитних відносин та протистояти загрозам грошово-кредитної політики в напрямку оптимізації капіталу суб'єкта господарювання та максимізації його ринкової вартості.

Рис. 4.9.1. Складові фінансової безпеки підприємства за ресурсно-функціональним підходом

Примітка. Складено автором на основі [7; 1; 2; 3; 4; 5]

Запропоноване нами формулювання поняття кредитної безпеки підприємств враховує особливості залучення та використання позикових фінансових ресурсів та має комплексний характер по відношенню до усіх видів суб'єктів господарювання. Тому, можна виокремити такі функціональні аспекти фінансової безпеки акціонерних товариств, як показано на рисунку 4.9.2. З огляду на вище зазначене, можемо стверджувати, що захист фінансових інтересів на рівні

акціонерних товариств повинен стосуватися також безпеки їх операцій на фондовому ринку, безпеки операцій із фінансовими інвестиціями, а також критерієм фінансової безпеки акціонерних товариств має бути не лише захищеність, але й узгодженість фінансових інтересів їх власників, акціонерів, кредиторів, інвесторів, санаторів, персоналу, фінансових менеджерів та інших зацікавлених суб'єктів.

Рис. 4.9.2. Виокремлення функціональних аспектів фінансової безпеки акціонерних товариств

Примітка. Складено автором

Узагальнюючи вище зазначені нами підходи, можемо стверджувати, що кредитна безпека суб'єктів господарювання є багатограним поняттям, яке:

- відображає здатність підприємства здійснювати фінансово-кредитну діяльність у стратегічних періодах як у ролі позичальника, так і у ролі кредитора;
- функціонує в умовах високодинамічного ринкового середовища, що передбачає вплив найбільш значущих екзогенних та ендогенних чинників фінансової діяльності акціонерного товариства;
- має на меті захист фінансових інтересів суб'єктів кредитних відносин, що повинні відповідати фінансовим цілям діяльності таких суб'єктів господарювання;
- забезпечує стан фінансової стійкості та фінансової рівноваги суб'єктів господарювання за рахунок найбільш ефективного формування та використання позикових ресурсів з урахуванням чинників часу, ризику та ліквідності.

Прояв сутності кредитної безпеки підприємницьких структур здійснюється через визначення її функцій. Проте, в цьому контексті відзначимо наступне.

Оскільки автономні дослідження кредитної безпеки підприємства ще не набули достатнього поширення, а кредитна безпека є функціональною складовою фінансової безпеки, тому, на наше переконання, кредитна безпека підприємства частково дублює виконання тих самих функцій, що і фінансова безпека.

Такі вітчизняні науковці, як Дехтяр Н.А. та Дейнека О.В вважають, що головними функціями фінансово-економічної безпеки підприємства є: організація, аналіз, планування, мотивація та контроль [11, с. 259]. Подібного підходу дотримується й Ю.В.Голозубова та відзначає, що основними функціями фінансової безпеки є: планування, організація і регулювання, стимулювання, контроль у складі обліку, аналізу та аудиту. Усі функції пов'язані між собою в єдиний процес [12]. Як бачимо, запропоновані науковцями функції є схожими між собою функції та узагальнюючими функціями і можуть стосуватися будь-яких об'єктів дослідження у фінансах.

Малик О.В. у своїх дослідженнях підкреслює, що фінансова безпека підприємства забезпечує виконання таких функцій, як організаційну, діагностичну, превентивну, регулюючу, захисну та контрольну [13, с. 155]. Мойсеєнко І.П. та Марченко О.М. головними функціями фінансово-економічної безпеки підприємства як управлінської системи вважають організацію, аналіз, планування, мотивацію та контроль [14, с. 80]. І. В. Демченко пропонує виокремлювати такі функції фінансової безпеки підприємств: накопичувальну, ощадну, відтворювальну, контрольну, інформаційну [15, с. 56].

З урахуванням вище зазначених підходів, вважаємо, що основними функціями кредитної безпеки підприємства є такі:

1) інформаційна – полягає у формуванні інформації про стан погашення та обсяги надходження позикових ресурсів на підприємстві, що дозволяє усім зацікавленим сторонам прийняти своєчасне фінансове рішення;

2) організаційна – визначає рівень відповідальності фінансових менеджерів та інших посадових осіб за досягнення (недосягнення) необхідного рівня кредитної безпеки суб'єкта підприємницької діяльності;

3) аналітична – передбачає моніторинг тенденцій та рівня кредитної безпеки підприємства протягом визначеного періоду, об'єктивну оцінку ефективності використання позикових ресурсів, а також виявлення чинників, що впливають на стан кредитної безпеки підприємства;

4) діагностична – дозволяє оцінити стан та тенденції кредитної безпеки підприємства на основі індикаторного підходу;

5) бюджетування – передбачає можливість корегування бюджетів

фінансових ресурсів на основі змін у стані кредитної безпеки суб'єктів господарювання;

б) стимулююча – проявляється у постійному пошуку та використанні найбільш сучасних фінансових методів та фінансових інструментів досягнення оптимального стану кредитної безпеки досліджуваного підприємства, що сприятиме максимізації його ринкової вартості, мінімізації вартості капіталу та створить умови для отримання майбутніх економічних вигід;

7) контролююча – забезпечує безперервний моніторинг за основними індикаторами стану кредитної безпеки суб'єктів господарювання, виявлення причин відхилень фактичних їх значень від планових та запобігати можливим негативним результатам фінансово-господарської діяльності.

На сьогодні, у сфері дослідження фінансової безпеки підприємницького сектору, науковці і практики, переважно, акцентують увагу на ідентифікації загроз фінансово-господарської діяльності та виробленні механізму їх протидії. Погоджуємося з І.О.Бланком у тому, що саме ідентифікація загроз реалізації фінансовим інтересам підприємства є важливою умовою забезпечення їх кредитної безпеки [16, с. 49]. Науковець стверджує, що загроза фінансовим інтересам є формою вираження їх суперечностей з фінансовим середовищем підприємства, які відображають прояв впливу різних факторів в процесі фінансового розвитку підприємства і призводить до прямого або непрямого економічного збитку [16, с. 53].

Оскільки кредитна безпека підприємства є структурним елементом його фінансової безпеки, то виникає об'єктивна потреба у ідентифікації основних чинників, що впливають на можливість підприємств досягти необхідного рівня кредитної безпеки. Враховуючи вище зазначене, кредитна безпека кожного суб'єкта підприємництва стикається із певними загрозами. Під загрозами, як правило, розуміють причини та умови, які створюють небезпеку інтересам суб'єкта господарювання [17]. Етимологічно поняття «загроза» походить з грецької та означає можливість настання окремих подій, що можуть спричинити негативні наслідки для об'єкта впливу. Методологічно у фінансовій науці поняття «загроза» тлумачиться вченим тлумачити як «можливість нанесення шкоди суб'єктам господарювання з боку окремих чинників, що впливають на передумови їх економічної діяльності» [18, с.153].

Поряд із цим, в економічній літературі спостерігаємо такі підходи до визначення поняття загрози (див. табл. 4.9.1).

Основні підходи до трактування поняття загрози фінансовій безпеці в економічній літературі

Автор	Визначення
Ліпкан В.А. [22, с. 57]	Причини та умови, які створюють небезпеку інтересам суб'єкта господарювання
Гапоненко В.Ф. [23, с. 93]	Такий розвиток подій, внаслідок яких збільшується можливість або з'являється вірогідність порушення нормального функціонування підприємства та заподіяння збитків.
Тамбовцев В.Л. [24, с. 46]	Зміна в зовнішньому або внутрішньому середовищі, які приводять до небажаних змін предмета безпеки (підприємства)
Бандурка О.М., Духов В. Є., Петрова К. Я. [25, с. 10].	Потенційна можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища.
Єрмошенко М. [22, с. 23]	Конкретна і безпосередня форма небезпеки чи сукупність негативних чинників, що можуть заподіяти шкоду системі, механізму та призвести до їх кризового стану.
Підлужна Н. О. [19, с. 6]	Конкретна небезпека, що створює певні перешкоди у виробничо-комерційній діяльності підприємства і здійсненні його економічних інтересів.
Ареф'єва О.В, Кузенко Т.Б [20, с. 26]	Потенційна і реальна дія, подія, процес або явище, що здатні порушити стійкість та розвиток підприємства, чи спричинити до припинення його діяльності.
Соколов Ю.А. [21, с. 46]	Загроза – це зміна в оточуючих і внутрішніх елементах середовища функціонування фінансової системи, які можуть призвести до такої зміни предмета безпеки, що проблематичним буде збереження існування фінансової системи в незмінному вигляді.
Пойда-Носик Н.Н. [26]	Потенційні або реальні дії, об'єктивні та суб'єктивні явища у непрогнозованих для підприємства умовах, що порушують стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності і здатні призвести до припинення його діяльності або до значних фінансових та інших втрат.
Соколов Ю. А. [27, с. 20]	Зміна в оточуючих і внутрішніх елементах середовища функціонування фінансової системи, яка може призвести до такої зміни предмета безпеки і їх руху для забезпечення фінансової безпеки (незалежності), що проблематичним буде збереження існування фінансової системи в незмінному вигляді
Підхонний О.М., Микитюк Н.О., Вознюк І.П. [28, с. 120].	Потенційні або реальні дії фізичних чи юридичних осіб, що порушують стан захищеності суб'єкта підприємницької діяльності та здатні призвести до припинення його діяльності або до фінансових й інших втрат.

Отже, як бачимо із запропонованих підходів, поняття загрози безпеці найчастіше пов'язують із настанням події, внаслідок якої суб'єкту безпеки може бути нанесені збитки або спричинені проблеми у його функціонуванні. Ми

вважаємо, що загрози кредитної безпеки підприємства – це сукупність несприятливих передумов та факторів, що мають комплексний характер, дестабілюють фінансовий стан підприємства, спричиняють кризові явища у фінансово-господарській діяльності підприємства та призводять до зниження рівня їх кредитної безпеки.

Цікановська Н.А. пропонує нам наступний взаємозв'язок між зазначеними категоріями на прикладі фінансової безпеки підприємницьких структур (див. рис. 4.9.3):

Рис. 4.9.3. Загрози та ризики як джерела негативного впливу на стан фінансової безпеки суб'єктів господарювання [29, с. 113]

Разом з тим, варто відзначити, що вплив загроз фінансової безпеки відбиватиметься і на інших сферах безпеки підприємства (для прикладу, виробничій, технічній, технологічній, кадровій тощо). Це пов'язано із тим, що усі такі загрози так чи інакше призводять до збитків, що відображаються у грошовій формі. Зміна обсягів позикових фінансових ресурсів суб'єкта господарювання

вплине на основні показники його кредитної безпеки. Зростання ролі фінансово-кредитної діяльності підприємницьких структур у фінансовій системі вимагає пошуку нових методів та інструментів забезпечення ефективності фінансово-господарської діяльності і, як наслідок, зростання рівня їх кредитної безпеки. З огляду на вище зазначене, надзвичайно важливим етапом у процесі дослідження загроз кредитної безпеки підприємства є ідентифікація саме фінансової їх складової.

Систематизація підходів до формулювання сутності поняття «загрози кредитної безпеки» дозволила виокремити нам основні типові характеристики загроз кредитній безпеці суб'єкта підприємницької діяльності. Такі характеристики ми відобразили на рисунку 4.9.4.

Рис. 4.9.4. Типові характеристики загроз кредитної безпеки підприємств
Примітка. Складено автором

На даний момент не існує єдиного усталеного підходу також і до класифікації загроз кредитної безпеки не лише підприємств, а й регіонів чи держави в цілому. Тому, доцільним є розгляд існуючих підходів та на основі їх систематизації із

врахуванням особливостей фінансово-господарської діяльності підприємств та виокремлення ознак класифікації загроз кредитній безпеці суб'єктів господарювання. Варто також відзначити, що в економічній літературі часто ототожнюються загрози фінансової та економічної безпеки підприємств (або вони поєднуються в одне ціле), а загрози кредитної безпеки розглядаються здебільшого лише в макроекономічному аспекті та у складі грошово-кредитної політики.

Ступінь наукової розробленості кожної ознаки класифікації загроз є достатньо низьким, особливо в частині загроз ендогенних. Тому, коротка характеристика кожної із запропонованих ознак класифікації загроз кредитної безпеки відображено у таблиці 4.9.2.

Таблиця 4.9.2

Класифікація загроз кредитній безпеці підприємств

Ознака	Види загроз	Інтерпретація
1	2	3
За способом залучення	Шляхом випуску боргових цінних паперів	Виникають в залучення коштів шляхом випуску облігацій підприємства
	Шляхом залучення фінансових кредитів	Виникають в процесі залучення позикових ресурсів від банківських та інших установ
	Шляхом залучення комерційних кредитів	Пов'язані із використанням підприємством комерційного кредитування підприємств
Напрямок кредитних відносин	Екзогенні (макроекономічні)	Утворюються внаслідок впливу зовнішнього фінансового середовища (є систематичними та не підлягають диверсифікації)
	Ендогенні (мікроекономічні)	Генеруються внаслідок впливу внутрішнього фінансового середовища (є наслідком дій суб'єктів фінансової безпеки АТ).
Період виникнення	При заснуванні підприємства	Виникають на стадії зародження підприємства, як правило, пов'язані із рівнем його самофінансування, джерелами фінансування і т.д.
	Функціонує підприємства	Генеруються на стадії активної фінансово-господарської діяльності підприємства.
	Майбутніх Періодів	Можуть потенційно виникати у підприємств в прогнозних періодах
Характер виникнення	Об'єктивні	Виникають під дією чинників, які притаманні усій фінансовій системі в цілому та здійснюють вплив на кожен окремий суб'єкт господарювання.
	Суб'єктивні	Генеруються внаслідок прийняття рішень фінансовими менеджерами, інвесторами, акціонерами, кредиторами тощо
Сила наслідків впливу	Допустимі	Дозволяють підприємствам відновити свою платоспроможність та кредитоспроможність в короткі терміни

1	2	3
	Критичні	Не дозволяють покращити стан своєї кредитоспроможності внаслідок неправильної позикової політики
	Катастрофічні	Не дозволяють АТ продовжувати свою діяльність, розмір фінансових втрат може бути рівним усьому власному капіталу
Можливість виявлення	Передбачувані	Можна виявити наперед, що дозволяє вчасно вплинути на центр їх виникнення та уникнути негативних наслідків
	Непередбачувані	Не піддаються попередній ідентифікації, та призводять до максимально негативних наслідків

Примітка. Складено автором

Разом з цим, існуючі дослідження з проблем ідентифікації загроз кредитної безпеки суб'єктів господарювання свідчать, що найбільш поширеною ознакою класифікації загроз фінансової безпеки суб'єктів підприємництва є ознака напряму фінансових відносин, відповідно до якої розрізняють екзогенні та ендогенні загрози кредитної безпеки підприємств.

З огляду на вище зазначене, вважаємо за доцільне систематизувати джерела зовнішніх загроз для акціонерних товариств України.

Зазначені у таблиці 4.9.2 види загроз притаманні також і акціонерним товариствам, проте, на наш погляд, вони мають свої особливості виникнення через специфічні аспекти фінансової діяльності корпоративних підприємств. Так, до джерел екзогенних загроз фінансової безпеки акціонерних товариств можемо віднести (рис. 4.9.5):

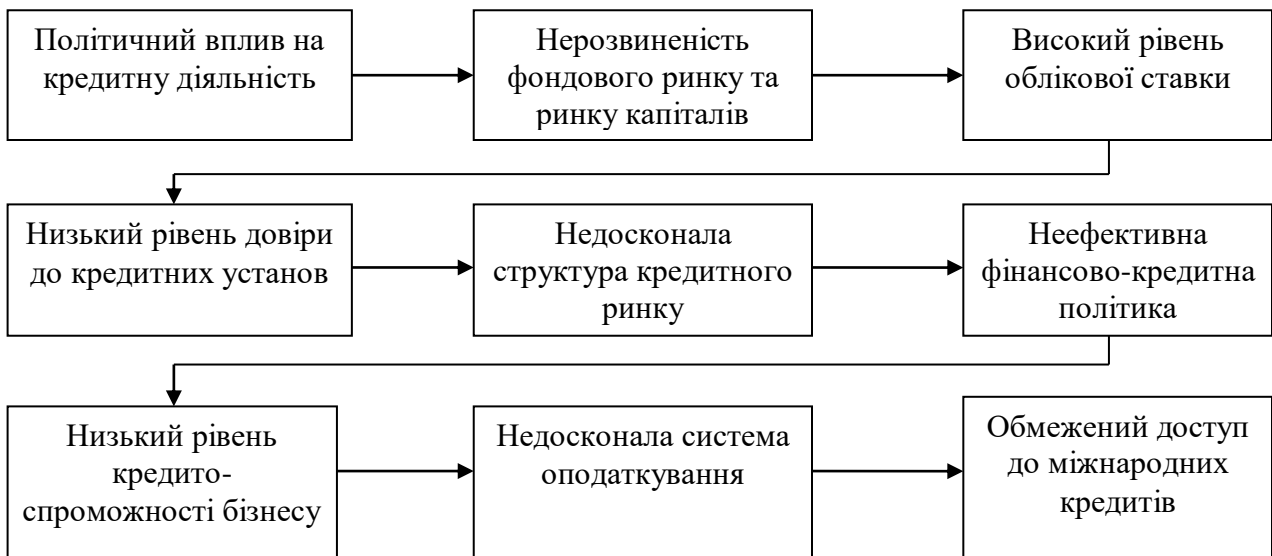

Рис. 4.9.5. Джерела екзогенних загроз фінансовій безпеці

Примітка. Складено автором

В процесі свого функціонування, підприємства стикаються також і з ендогенними загрозами кредитної безпеки, які залежать від особливостей фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємництва. На наш погляд, серед основних ендогенних загроз кредитної безпеки підприємств можна виділити ще такі: низький рівень менеджменту на підприємстві, неефективну систему оцінювання кредитних ризиків, відсутність стратегічних та тактичних планів залучення фінансових ресурсів, низький рівень фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, неефективна структура капіталу підприємства, низький рівень доступу підприємницьких структур до позикових ресурсів, високий рівень відсоткових ставок.

Ендогенні загрози підприємства складаються під впливом внутрішніх чинників їх фінансово-господарської діяльності, а отже, і залежать від ефективності прийнятих фінансових рішень. Таким чином, ендогенні загрози є не інакше, як мікроекономічні загрози, що є несистематичними по відношенню до підприємницьких структур, їх можна диверсифікувати, спрогнозувати та/або мінімізувати їх наслідки.

Отже, підсумовуючи вищесказане, можемо стверджувати про багатогранність та комплексність поняття «кредитна безпека підприємства», що підтверджується різноманіттям підходів до його трактування, а також до типології загроз, що безпосередньо впливають на неї. Своєчасне виявлення та мінімізація впливу таких загроз кредитної безпеки підприємницьких структур дозволяє забезпечити ефективний розвиток не лише самих підприємств, а й усієї економіки країни в цілому. Враховуючи особливості фінансового стану вітчизняних суб'єктів господарювання та фінансової системи України в цілому, вважаємо, що основним завданням забезпечення та/або збереження достатнього рівня кредитної безпеки підприємств є досягнення необхідного рівня їх фінансової незалежності та стійкості в контексті взаємозв'язку із макроекономічними та мікроекономічними загрозами функціонування.

Отже, в результаті проведеного дослідження отримані такі результати:

- запропоновано теоретичний підхід до трактування поняття «кредитної безпеки підприємства» як одного із основоположних елементів фінансової безпеки, що відображає кредитну безпеку через стан найбільш ефективного використання позикових фінансових ресурсів підприємства, що дозволяє йому забезпечити захист фінансових інтересів усіх суб'єктів кредитних відносин та протистояти загрозам грошово-кредитної політики в напрямку оптимізації капіталу суб'єкта господарювання та максимізації його ринкової вартості.

- удосконалено функції кредитної безпеки підприємства, серед яких виокремлено інформаційну, організаційну, аналітичну, діагностичну, бюджетування, стимулюючу. Такі функції підкреслюють особливості забезпечення підприємства позиковими ресурсами у контексті досягнення оптимального стану кредитної безпеки та дозволяють виокремити типологічні характеристики кредитної безпеки підприємства;

- набула подальшого розвитку класифікація загроз кредитної безпеки, в результаті чого виокремлено шість основних ознак класифікації. Це дозволило виокремити найбільш релевантні екзогенні та ендогенні загрози кредитної безпеки суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

У сучасних умовах існуючі викладки економічної теорії не можуть повною мірою слугувати теоретичним підґрунтям для розвитку суспільства, оскільки побудовані з відверто антропоцентричних, споживацьких поглядів і постулату про необхідність задоволення зростаючих потреб людства, економічного зростання та макроекономічної рівноваги, що стало причиною антагонізмів у системі «суспільство – природа». Дедалі очевиднішою стає необхідність акумуляції інтелектуальних зусиль людства для формування нової парадигми його існування в умовах неантагоністичного саморозвитку та співіснування з оточуючим світом і підпорядкування економічних інтересів інтересам екологічної доцільності. Ці викладки лежать в основі напрацьованих підходів до визначення сутності соціоекологоекономічної безпеки підприємств і її складових. У результаті дослідження отримані такі елементи наукової новизни:

1) удосконалено наукові підходи до визначення сутності:

- соціальної безпеки підприємств як стану захищеності соціальних інтересів персоналу від зовнішніх та внутрішніх загроз щодо його професійного, соціального стану та рівня життєзабезпечення, за якого відбувається збереження та розвиток трудового потенціалу, а також зростання показників ефективності діяльності підприємства;

- економічної безпеки підприємств як стану надійної захищеності соціально-економічної системи від наявних та потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища, який дає можливості для самоорганізації та саморозвитку, гарантує стійкість та стабільність в умовах відповідного рівня прибутковості та узгодженості й реалізації економічних інтересів;

- екологічної безпеки підприємств як, з одного боку, стану захищеності від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, з другого – його здатності швидко усувати загрози, забезпечувати своє функціонування на основі екологоорієнтованих техніко-технологічних та управлінських інновацій, що унеможливають нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують відповідність усіх аспектів функціонування підприємства вимогам чинного екологічного законодавства, національних і міжнародних екологічних стандартів;

- соціоекологоекономічної безпеки підприємства як стану його захищеності від негативних впливів, завдяки внутрішній стійкості, збереження самоідентичності та цілісності, гнучкості та адаптивності, що забезпечує здатність

до стабільного розвитку, реалізації поставлених цілей підприємства та його працівників, досягнення бажаних результатів з урахуванням інтересів працівників та без нанесення шкоди оточенню, збереження природно-ресурсного та асиміляційного потенціалу довкілля;

2) набули подальшого розвитку змістовне наповнення сутності та функціональних складових економічної безпеки підприємства на основі обґрунтування суті та ролі:

- кадрової безпеки як, з одного боку, стану захищеності підприємства від кадрових ризиків, а також здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім впливам і загрозам пов'язаних з персоналом та трудовими відносинами загалом, з другого боку, стану захищеності працівників, сприятливих умов для їх роботи, забезпечення потреб та реалізації цілей та інтересів.

- фінансової безпеки підприємств як стану, який характеризується захищеністю та здатністю протистояти наявним та потенційним загрозам внутрішнього і зовнішнього характеру фінансовому стану підприємства, що створює передумови для ефективної та фінансово виправданої діяльності на поточну та довгострокову перспективу за умов фінансової самостійності, достатності та результативності;

- виробничої безпеки підприємств як стану, який характеризується захищеністю всіх складових виробничого процесу від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз та ризиків, що дозволяє забезпечити ефективність виробничої діяльності, комфортні та безпечні умови праці й розвиток трудового потенціалу а також мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище;

- комерційної безпеки підприємств як стану, за якого ефективно здійснюється організація та управління процесами купівлі-продажу, відбувається задоволення попиту споживачів і зростає рівень капіталізації її суб'єкта.

- природоресурсної безпеки підприємства як комплексної характеристики забезпеченості підприємства сировинними та енергетичними ресурсами в розрізі їх складових відповідної якості за оптимальними цінами за умови ефективного їх використання, що сприяє сталому розвитку суб'єкта господарювання;

- енергетичної безпеки підприємства як стану технічно надійного, стабільного, якісного, достатнього та екологічно прийняттого забезпечення підприємства всіма видами енергії за економічно вигідною ціною;

- інвестиційної безпеки підприємства як процесу забезпечення такого стану інвестиційної сфери, за якого економічна стратегія розвитку підприємства здатна

зберігати і підтримувати достатній рівень інвестиційних ресурсів в умовах дії внутрішніх і зовнішніх загроз;

- безпеки зовнішньоекономічної діяльності підприємства, обґрунтуванні та систематизації факторів, що впливають на безпеку зовнішньоекономічної діяльності підприємства, виокремленні основних складових системи її забезпечення;

- кредитної безпеки як стану найбільш ефективного використання позикових фінансових ресурсів підприємства, що дозволяє йому забезпечити захист фінансових інтересів усіх суб'єктів кредитних відносин та протистояти загрозам грошово-кредитної політики в напрямку оптимізації капіталу суб'єкта господарювання та максимізації його ринкової вартості.

Таким чином, соціоекологічно-економічна безпека підприємства повинна характеризуватися такими ознаками: захищеність життєво важливих інтересів підприємства від можливих загроз; надійністю; забезпеченням матеріальними ресурсами, збереженням та розвитком як економічного потенціалу підприємства, так і природного потенціалу екосистеми підприємства; забезпеченням такого стану, при якому ймовірність небажаних змін менша критичної межі; здатністю економічної системи до стійкого збереження основних показників і параметрів функціонування без негативного впливу на НПС; здатністю забезпечувати розвиток, досягати поставлених цілей з урахуванням природоресурсних обмежень; здатністю адекватно реагувати та стійкістю до деструктивних змін зовнішнього, в тому числі природного середовища; здатністю зберігати внутрішню структурну цілісність; стійкістю у досягненні, реалізації стратегічних цілей розвитку; ефективного використання усіх видів ресурсів, переходу на безвідходні технології та екологічно-чисте виробництво; відсутністю значимих загроз для НПС, життєдіяльності людей, інших суб'єктів господарювання; здатністю швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що можуть негативно позначитися на показниках діяльності; здатністю запобігати забрудненню довкілля за умови включення екологічних пріоритетів до цілей економічної діяльності підприємств; мінімізацією негативного впливу діяльності підприємства на довкілля без зменшення величини прибутку при дотриманні чинних екологічних норм у процесі виробництва; здатністю формувати стабільний колектив працівників, які розділяють основні позиції корпоративної культури, ефективно працюють, забезпечуючи реалізацію цілей розвитку підприємства; здатністю створювати безпечні умови праці, позитивний морально-психологічний клімат, можливості розвитку та вдосконалення для працівників.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

Розділ 1

1.1.

1. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с.

2. Ляш О. І. Наукові передумови ідентифікації категорії «Соціальна безпека регіону» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_3/4.pdf.

3. Степаненко А. Безпека як фундаментальна системна парадигма сталого розвитку і буття суспільства / А. Степаненко // Економіст. – 2011. – № 4. – С. 26-29.

4. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>.

5. Декларація про державний суверенітет України
<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

6. Лугова В. М. Соціальна безпека як ключова підсистема безпеки підприємства / В. М. Лугова, Т. В. Голубєва // БІЗНЕСІНФОРМ. Економіка – 2011. – №10 – С. 69-72.

7. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи їх вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.

8. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=12:2010-06-10-20-35-51&catid=16:2010-06-10-20-23-45&Itemid=23.

9. Данилишин Б. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАНУ. – 2010. – № 1. – С. 20-28.

10. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.

11. Глобалізація та безпека розвитку : [Монографія] / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с

12. Минин Б. А. Возвратное право и социальная безопасность / Б. А. Минин. – М., 2000. –198 с.

13. Паламарчук В. М. Соціальна стратегія України у період здійснення соціальних реформ / В. М. Паламарчук // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 1993. – Вип. 11. – 31с.

14. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : Навчальний посібник / В. А.Скуратівський. – К. : МАУП, 2002. – 200 с.

15. Омельчук С. С. Визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» та його складових / С. С. Омелянчук // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. – № 6. – Т. 1. – С. 206–210.

16. Купчак Б. Ф. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення / Б. Ф. Купчак // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. «Економіка». – 2010. – Вип. 2. – С. 334–346.

17. Безбожний В. Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / В. Л. Безбожний // СНУ ім. В. Даля МОН України. – Луганськ, 2009. – 20 с.

18. Мехеда Н. Г. Планування соціальної безпеки на підприємстві [Електронний ресурс] / Н. Г. Мехеда, А. Маджула. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=39869>

19. Ляшенко О. М. Значення соціально-економічної безпеки підприємства як функція сучасного менеджменту / О. М. Ляшенко, В. Л. Безбожний // Наукові праці ДОНТУ. Економіка. – 2007. – Вип. 33. – С. 66-70.

20. Іляш О. І. Наукові передумови ідентифікації категорії «соціальна безпека регіону» / О. І. Іляш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки. – Сер. «Регіональна економіка». – 2010. – Вип. 7(27). Ч. 3. – С. 37–62.

21. Антонюк П. П. Соціальна безпека підприємств: значення, необхідність та напрями дослідження / П. П. Антонюк // Економіка та управління підприємством: сучасні підходи, методи та моделі : колективна монографія / за заг. ред. к.е.н., доц. К. Л. Ларіонової. – Кам'янець–Подільський : ПП «Медобори–2006», 2013. – 496 с.

1.2.

1. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні : монографія / Л. М. Черчик. – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – 352 с.

2. Прокіп А. В. Екологічна безпека адміністративно-територіальної одиниці як важливий чинник соціально-економічного розвитку / А. В. Прокіп, С. Ю. Восканян // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С.1-10.

3. Гетьман А. П. Екологічне право України : Підручник / А. П. Гетьман, М. В. Шульга. – Харків : Право, 2005. – 260 с.
4. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення / А. Б. Качинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>.
5. Герасимчук З. В. Екологічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення : монографія / З. В. Герасимчук, А. О. Олексюк. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 280 с.
6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
7. ДСТУ 2156-93 Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://document.ua/bezpechnist-promislovih-pidpriemstv.-termini-ta-viznachennja-nor3429.html>.
8. Підкамінний І. М. Регіональні аспекти техногенно-екологічної безпеки населення України : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / І. М. Підкамінний; НАН України. Рада з вивч. продукт. сил України. – К. : Вид-во «Либідь», 2000. – 20 с.
9. Хилько М. Екологічна політика / М. Хилько. – К. : Абрис, 1999. – 363 с.
10. Огородник І. Управління екологічною безпекою міста / І. Огородник. [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Komp-nauku/2010_672/41.pdf
11. Ефимова Е. И. Экологическое право. – М. : Изд-во «Городец», 2007. – 432 с.
12. Потапов А. И. Окружающая среда : Чрезвычайные ситуации природного и техногенного характера. В 12 т. – С-Пб. : Гуманистика. 1999. – Т. 9. – 450 с.
13. Хлобистов Є. В. Проблеми забезпечення екологічної безпеки в умовах трансформації економіки України: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.08.01 [Електронний ресурс] / Є.В. Хлобистов; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2005. – 34 с.
14. Судакова О. І. Забезпечення екологічної безпеки виробничих підприємств / О. І. Судакова, Д. А. Судакова // Качество экономического развития: глобальные и локальные аспекты : материалы междунар. науч.-практ. конференции. – 2011.

15. Ілляшенко О. В. Еколого-економічна безпека підприємства: теоретичні аспекти / О. В. Ілляшенко, О. І. Будрик // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2017. – Вип. 1 (25). – С.72-82.

16. Костецький М. Р. Система управління еколого-економічною безпекою підприємства : Автореф. дискандидата екон. наук: 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / М. Р. Костецький. – ПВНЗ «Європейський університет». – Київ, 2010. – 21 с.

17. Щербина В. М. інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств та установ / В. М. Щербина // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – №1. – С. 220-225.

18. Войнаренко М. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників / М. Войнаренко, О. Яременко // Економіст. – 2008. – № 12. – С. 60-63.

19. Черчик Л. М. Менеджмент якості навколишнього середовища / Л. М. Черчик // Економічні інновації : Збірник наукових праць. – 2016. – Випуск № 61. – С. 377–383.

1.3.

1. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; 3-е изд.; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2009. – 352 с.

2. Steers R. M., Mowday R. T. & Shapiro D. L. The Future of Work Motivation Theory. – Academy of Management Review. – Vol. 29. – № 3. – PP. 379–387.

3. Поняття і сутність мотивації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : books.efaculty.kiev.ua/men/6/t7/2.html.

4. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К. : Сатсанга, 2001. – 224 с.

5. Іляш О. І. Наукові передумови ідентифікації категорії «Соціальна безпека регіону» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_3/4.pdf.

6. Степаненко А. Безпека як фундаментальна системна парадигма сталого розвитку і буття суспільства / А. Степаненко // Економіст. – 2011. – № 4. – С. 26-29.

7. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>.

8. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави [підручник для осіб, що навчаються за фахом «службовець державного управління»] / Г. А. Пастернак-Таранушенко / під ред. проф. Б. Кравченка. – К. : Інститут державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. – 140 с.

9. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО Бизнес школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

10. Кирієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / А. В. Кирієнко ; Київський національний економічний університет. – К. – 2000. – 19 с.

11. Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємства в умовах ринкової економіки : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / Т. Б. Кузенко; Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту та бізнесу. – К., 2004. – 18 с.

12. Ільяшенко С. Н. Складові економічної безпеки підприємства і підходи до їх оцінки / С. Н. Ільяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №3. – С. 12-19.

13. Ковалёв Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалёв, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48-52.

14. Бендиков М. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М. Бендиков // Консультант директора. – 2000.

15. Плетникова И. Л. Определение уровня и планирование экономической безопасности предприятия / И. Л. Плетникова // Вісник Технологічного університету Поділля. Серія «Економічні науки». – 2000. – №4. – Ч. 2. – С. 100-108.

16. Кракос Ю. Б. Подход к оценке уровня финансовой составляющей экономической безопасности предприятия / Ю. Б. Кракос, Н. И. Серик // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – №12. – С. 7.

17. Раздина Е. Коммерческая информация и экономическая безопасность предприятия / Е. Раздина // Бизнес-информ. – 1997. – № 24. – С. 63-65.

18. Экономическая безопасность хозяйственных систем / под общей ред. А. В. Колосова. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.
19. Козаченко Г. В. Методологические основы оценки уровня экономической безопасности предприятия / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарев // Региональные перспективы. – 2000. – №2-3. – С. 104-106.
20. Шлыков В. В. Экономическая безопасность предприятия / В. В. Шлыков // ЄКО. – 2002. – №11. – С. 94-99.
21. Дубецька С. П. Економічна безпека підприємств України / С. П. Дубецька // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : збірник матеріалів наук.-практ. конфер. – К. : В-во Європейського ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. – С. 146-172.
22. Подлужна Н. О. Організація управління економічною безпекою підприємства : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / Н. О. Подлужна ; НАН України ; Інститут економіки промисловості. – Донецьк, 2003. – 20 с.
23. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-информ. – 1999. – № 11-12. – С. 45-47.
24. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Н. Ю. Гічова ; Нац. гірн. ун-т. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
25. Судакова О. І. Стратегія забезпечення належної економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О. І. Судакова, Д. В. Гречко, А. В. Шкурупій. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SVMN_2007/Economics/18818.doc.htm.
26. Покропивний С. Ф. Економіка підприємства / С. Ф. Покропивний. – К. : КНЕУ, 2000. – 526 с.
27. Клопов І. О. Управління економічною безпекою промислового підприємства [Електронний ресурс] / І. О. Клопов // Вісник Запорізького національного університету. – 2011. – №1(9). – С. 43-51. – Режим доступу : [www/URL: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/econo_2011_1/2011_1/043-52.pdf](http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/econo_2011_1/2011_1/043-52.pdf).
28. Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства : навч. посібник. / І. Н. Карпунь. – Львів : «Магнолія-2006», 2009. – 418 с.
29. Прус Н. В. Теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємства [Текст] / Н. В. Прус // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2011. – №3 (157). – С. 183-193.

1.4.

1. Коленда Н. В. Соціоекологоекономічна безпека та її вплив на відтворення населення: Монографія / Н. В. Коленда, Л. М. Черчик, О. Ю. Гаврилюк. – Луцьк: Терен, 2013. – 264 с.

2. Хумарова Н. І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій : монографія / Н. І. Хумарова. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. – 408 с.

3. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем : монографія / За науковою редакцією проф. М. А. Хвесика. – К. : Наукова думка, 2013. – 487 с.

4. Данилишин Б. М. Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління / Б. М. Данилишин. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2001. – 260 с.

5. Данилишин Б. М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б. М. Данилишин, Л. Б. Шостак. – К. : СОПС України НАНУ, 1999. – 367 с.

6. Ярочкин В. И. Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности / В. И. Ярочкин. – М. : Ось-89, 2000. – 400 с.

7. Ліпкан В. А. Безпекознавство / В. А. Ліпкан. – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – 208 с.

8. Козаченко Г. Економічна безпека підприємств: сутність і передумови формування / Г. Козаченко, В. Пономарьов // Теорія та практика управління у трансформаційний період: Зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕПНАН України, 2001. – Т. 3. – С. 3–7.

9. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення : монографія. – Львів : Вид-во ТЗОВ «Ліга Прес», 2008. – 385 с.

10. Іляш О. І. Трансформація системи соціальної безпеки України: регіональний вимір: монографія / О. І. Іляш – Л. : ПАІС, 2012. – 592 с.

11. Куценко В. І. Соціальна безпека в контексті сталого розвитку / В. І. Куценко, В. П. Удовиченко. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2010. – 652 с.

12. Сурмін Ю. П. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

13. Припотень В. Ю. Еколого-економічна безпека підприємства : монографія / В. Ю. Припотень. – Луганськ : Вид-во Янтар, 2010. – 244 с.
14. Дребот О. І. Сталий розвиток чи еколого-економічна безпека? [Електронний ресурс] / О. І. Дребот // Збірник наукових статей III-го Всеукраїнського з'їзду екологів з міжнародною участю. – Вінниця, 2011. – Том 2. – С. 677–680.
15. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / под. ред. Л.Г. Мельника, Л. Хенса. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2007. – 1120 с.
16. Прокопенко О. В. Управління еколого-економічною безпекою підприємства на засадах екомаркетингу / О. В. Прокопенко, В. Ю. Школа // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – № 4. – С. 337–346.
17. Черчик Л. М. Концептуальні основи формування системи соціоекологоекономічної безпеки / Л. М. Черчик // Економічний форум. – 2016. – № 2. – С. 167-174.

Розділ 2

2.1.

1. Волощук Л. О. Інтелектуальна складова економічної безпеки підприємства / Л. О. Волощук, Ю. А. Некіпелова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/science/2014/ipredV_2014/43.pdf
2. Лобза А. В. Підходи до створення ефективної системи найму персоналу вітчизняних підприємств / А. В. Лобза, А. М. Бікова, Л. Ю. Семенова // Науковий вісник Ужгородського ун-ту. – 2016. – № 3. – С. 245–252.
3. Яременко О. Ф. Кадрова безпека підприємства: концептуальні основи забезпечення / О. Ф. Яременко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016. – № 2, Том 1. – С. 29-32.
4. Живко З. Б. Аналіз підходів до визначення поняття «кадрова безпека» / З. Б. Живко, О. З. Сліпа, Х. З. Босак // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 8. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2013. – С. 28-31.
5. Алавердов А. Р. Управление кадровой безопасностью организации / А. Р. Алавердов. – М. : Маркет ДС, 2010. – 176 с.
6. Чаплигіна Ю. С. Етимологічний аналіз категорії «кадрова безпека» / Ю. С. Чаплигіна // Управління розвитком. – 2011. – № 4 (101). – С. 102–104.

7. Поскрипко Ю. А. Механізми вдосконалення інтелектуально-кадрової складової економічної безпеки підприємств / Ю. А. Поскрипко // Наукові записки УНДІЗ. – 2012. – № 2 (22). – С. 118 – 120.

8. Виноградський М. Д. Управління персоналом в системі менеджменту організацій [навч. посіб.] / М. Д. Виноградський, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 502 с.

9. Чумарин І. Работа с персоналом в контексте общей безопасности компании / И. Чумарин // Менеджмент персоналу. – 2005. – № 1. – С. 34-40.

10. Ткачук Г. О. Обліково-аналітичне забезпечення кадрової політики підприємства / Г. О. Ткачук, О. В. Щукіна // Обліково-аналітичне забезпечення в умовах управління фінансово-економічною безпекою підприємства: [монографія] / [В. В. Немченко, Ф. А. Трішин, Л. В. Іванченкова, Н. М. Купріна, Г. О. Ткачук та ін.] ; за заг. ред. д. е. н., проф. В. В. Немченко. – Одеса : Фенікс, 2015. – 360 с. – С. 31-45.

11. Гаврилова О. Построение эффективной системы найма персонала: основные сложности и способы их преодоления. – Новости менеджмента. – 2014. – № 6. – С. 12–18.

2.2.

1. Ільїна Н. А. Методи виявлення та збереження кадрової безпеки на промисловому підприємстві / Н. А. Ільїна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/ep/2009_4/files/EC409_18.pdf

2. Воднік В. О. Структура соціально-психологічного клімату колективу, шляхи його регуляції та формування / В. Воднік // Бюллетень національної служби посередництва і примирення: Офіційне нормативне виробничо-практичне наукове інформаційне видання. – 2005. – № 5 (47). – С. 36-39

3. Данюк В. М. Менеджмент персоналу / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін.; За заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2004. – 398 с.

4. Васильчак С. В. Кадрова безпека підприємства – основа економічного розвитку / С. В. Васильчак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.12. – С. 122-128.

5. Назарова Г. В. Передумови створення системи кадрової безпеки підприємства / Г. Назарова // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – 2010. – Вип.15. – С. 34–37.

6. Андреев В. И. Конфликтология : Искусство спора, ведения переговоров, разрешения конфликтов / В. И. Андреев. – М. : Народное образование, 1995. – 127 с.

2.3.

1. Гаруст Ю. В. Концептуальні основи організації та управління кадровою безпекою підприємства / Ю. В. Гаруст, Є. В. Боговіс // Форум права. – 2016. – № 1. – С. 49–54 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_10.pdf

2. Мехеда Н. Г. Фінансовий простір [Текст]: міжнародний науково-практичний журнал / Н. Г. Мехеда, А. І. Маренич // Черкаський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ (м. Київ). – м. Черкаси. – №2 (6) 2012. – С. 38-45.

3. Мігус І. П. Сучасні методики оцінки стану кадрової безпеки суб'єктів господарської діяльності [Електронний ресурс] / І. П. Мігус, С. А. Черненко // Ефективна економіка. – 2013. – № 4. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1923>.

4. Момот Т. В. Визначення індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки / Т. В. Момот, Х. Ю. Чжан // Бізнес-Інформ. – 2015. – № 8. – С. 266-271.

5. Чередниченко Н. В. Кадрова безпека як складова частина економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Н. В. Чередниченко. – Режим доступу : <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/8570/1/579.doc>

Розділ 3

3.1.

1. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.

2. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3 (21). – С. 12-19.

3. Основы экономической безопасности / под науч. ред. Е. А. Олейников. – М.: ЗАО "Бизнес-школа", 1997. – 288 с.

4. Зубок М. І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва: [навч. посібн.] / М. І. Зубок, В. С. Рубцов, С. М. Яременко, В. Г. Гусаров. – К.: ЦУЛ, 2012 – 226 с.

5. Рзаєв Г. І., Няйко С. М. Ресурсна безпека підприємства та обґрунтування аналітичних процедур її підтримки в економічному аналізі / Г. І. Рзаєв, С. М. Няйко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2017. – № 6 (Том 1). – С. 172-175.

6. Фроленко О. М. Маркетинговий механізм формування системи економічної безпеки підприємства / О. М. Фроленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2014. – Вип. 6 (3). – С. 206-208.

7. Дуб Б. С. Система економічної безпеки підприємства: поняття та структура / Б. С. Дуб // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2016. – № 4 (60). – С. 5-18.

8. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства: дис. на здоб. наук. ступеня к.е.н.: спец. 08.00.04 / Н. Ю. Гічова. – Дніпропетровськ, 2010. – 190 с.

9. Гусєв В. С. Економіка і організація безпеки господарюючих суб'єктів : [підручник] / В. С. Гусєв. – Спб : «Очарованный странник», 2001. – 256 с.

10. Волощук Л. О. Економічна безпека та інноваційний розвиток промислового підприємства: сутність та взаємозв'язок як об'єктів управління / Л. О. Волощук // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 6. – С. 217-223.

11. Купчак Б. Ф. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення / Б. Ф. Купчак // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 341-343.

12. Козаченко А. В. Економічна безпека підприємства: сутність і механізм забезпечення / А. В. Козаченко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

13. Стадник В. П. Ресурсне забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / В. П. Стадник // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Полтава : ПДАА, 2012. – Вип. 2 (5). – Т. 3. – С. 293-298.

14. Ваганова Л. В. Принципи побудови концепції забезпечення економічної безпеки підприємства / Л. В. Ваганова // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 2. – С. 211-213.

3.2.

1. Порфирьев Б. Н. «Зеленые» тенденции в мировой финансовой системе / Б. Н. Порфирьев // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – № 9. – С. 5-16.

2. Гичка О. Make the world great again: навіщо США виходять з Паризької угоди / О. Гичка, О. Сущенко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http // www.eurointegration.com.ua / articles/2017/06/02/7066632/](http://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/06/02/7066632/)
3. Крамар О. Не той відтінок зеленого / О. Крамар//Український тиждень. – 2017. – № 7. – С. 14-19.
4. Савицький О. Сонячна енергетика: фінансова бульбашка? / О. Савицький, С. Ключ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://epravda.com.ua/publications / 2018/04/3/ 635638](https://epravda.com.ua/publications/2018/04/3/635638)
5. Власти Лондона вводять налог на наиболее токсичный транспорт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http // economistua.com / vlasti-Londona-vvodjat-nalog-na-naibolee-toksichnyj-transport/](http://economistua.com/vlasti-Londona-vvodjat-nalog-na-naibolee-toksichnyj-transport/)
6. Status of Pledges and Contributions made to the Green Climate Fund. Pledge Tracker // The Green Climate Fund. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.greenclimate.fund/documents/20182/24868/Status+of+Pledges+%282016.2.19%29.pdf/71e3e528-170-4dfd-aab0-e4a6f00888b9>.
7. Домбровський О.. Що може енергетика для подолання газових криз?/ О. Домбровський, Д Корсакайте, Г. Гелетуха, С. Савчук. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https:// epravda.com.ua / publications / 2018/03/27/ 635394](https://epravda.com.ua/publications/2018/03/27/635394)
8. Тулай О. І. Державні фінанси у забезпеченні сталого людського розвитку / О. І. Тулай //Автореф. дис. д. е. н. за спеціальністю 08.00.08. – гроші, фінанси і кредит. – Тернопіль. – ТНЕУ. – 2017. – 40 с.
9. Брус Л. Переходные финансы / Л. Брус // Kommersant.ru /doc /3211702
10. Захарченко А. Зелена революція в Україні: для всіх чи для обраних / А. Захарченко, О. Михайленко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https:// epravda.com.ua / publications / 2018/04/3/ 634141](https://epravda.com.ua/publications/2018/04/3/634141)
11. Рижков Ю. Стратегія наступу на сміття / Ю. Рижков // День. 2017. – 7–8 березня. – С. 10–11.
12. Кліматичні фінанси [Текст]: кол. моногр. / М. І. Карлін, Н. В. Проць, І. О. Цимбалюк та [ін.] ; за заг. ред.. д-ра екон. наук, проф.. М. І. Карліна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 184 с.
13. Алексєєва Є. «Енергоатом» проти Оцінки впливу на довкілля / Є. Алексєєва // Дзеркало тижня. – 2017. – 25 березня. – С. 4.

3.3.

1. Рекреация: социально-экономические и правовые аспекты / Мамутов В. К., Амоша А. И., Дементьева Т. Н. и др. – К. : Наукова думка, 1992. – 142 с.
2. Лемешев М. Я. Оптимизация рекреационной деятельности / М. Я. Лемешев, О. А. Щербина. – М. : Экономика, 1986. – 160 с.
3. Черчик Л. М. Теорія соціоекологічного економічного оптимуму / Л. М. Черчик // Економічні науки. Серія “Економічна теорія та економічна історія”. Зб. наук. праць. Випуск 3 (11). – Луцьк : ЛДТУ, 2006. – С. 190-203.

3.4.

1. Хумарова Н. І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій : монографія / Н. І. Хумарова. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2011. – 408 с.
2. Ярова І. Є. Концептуально-методологічні засади трансформації лісгосподарського простору: економіко-екологічні аспекти / І. Є. Ярова // Збалансоване природокористування. – 2017. – №3. – С.126-132.
3. Антоненко І. Я. Еколого-економічні пріоритети модернізації лісоресурсного комплексу України: макроекономічні важелі / за ред. д.е.н. проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : КУТЕП-Інформ, 2008. – 359 с.
4. Лицур І. М. Еколого-економічні проблеми просторової організації лісового комплексу України / І. М. Лицур ; за ред. д.е.н., проф., акад. НАН України Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2010. – 317с.
5. Глебов М. М. Методичні питання формування оптимальної лісистості в сучасних умовах. Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації. Лісівництво і агролісомеліорація. – Харків : УкрНДІЛГА, 2008. – Вип. 112. – С. 43.
6. Фурдичко О. І. Еколого-економічне значення захисних лісонасаджень для підвищення ресурсного потенціалу лісових екосистем / О. І. Фурдичко, М. В. Потабенко // Проблеми модернізації лісоресурсної сфери в контексті просторового розвитку: матеріали наук.-практ. конф. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 27–32.
7. Мішеніна Г. А. Еколого-економічні засади розвитку підприємництва в лісоресурсній сфері: дис. канд. економ. наук: 08.00.06 – економіка природокористування і охорони навколишнього середовища / Г. А. Мішеніна. – Суми, 2010. – 260 с.

8. Коваль Я. В. Лісові екосистеми у форматі еколого-економічної безпеки / Я. В. Коваль // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К. : РВПС України НАН України. – 2010. – С. 4-10.

9. Хвесик М. А. Перспективи економічного розвитку Карпатського регіону з урахуванням ризиків катастрофічних паводків / М. А. Хвесик, Я. В. Коваль, А. В. Степаненко // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К. : РВПС України НАН України. – 2008. – С. 4-24.

10. Лицур І. М. Територіальна організація лісового комплексу України в умовах трансформації продуктивних сил : автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.06 / І. М. Лицур; Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ. – Київ, 2010. – 40 с.

11. Карпук А. Еколого-економічна ефективність лісокористування: напрями та механізми підвищення / А. Карпук, М. Шестак // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2015. – С. 165-172.

12. Степаненко А. В. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки / А. В. Степаненко. – Наука та наукознавство. – 2014. – № 4. – С. 77-89.

Розділ 4

4.1.

1. Афанасьєв М. В. Економіка підприємства : навчально-методичний посібник / [М. В. Афанасьєв, А. Б. Гончаров] ; за ред. проф. М. В. Афанасьєва. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 410 с.

2. Варналій З. Проблеми і шляхи забезпечення економічної безпеки України / З. Варналій // Економіка і управління. – 2001. – № 1. – С. 18–29.

3. Доценко І. О. Механізм управління ризиками підприємницької діяльності в системі безпеки підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / І. О. Доценко. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – 241 с.

4. Економіка підприємства : навчальний посібник / за ред. С. Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ. – 2000. – 528 с.

5. Економічна безпека підприємств: підручник / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Алерта, 2011. – 704 с.

6. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський] ; за ред. д.е.н., проф. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.

7. Ильяшенко С. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №3. – С. 12–19.
8. Іванілов О. С. Економіка підприємства / О. С. Іванілов. – К. : ЦУЛ. – 2009. – 728 с.
9. Кузенко Т. Б. Фінансова безпека підприємств / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов, О. Ю. Литовченко. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 300 с.
10. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.
11. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
12. Орлова В. В. Моделювання механізмів управління фінансовою безпекою підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.11 / В. В. Орлова; Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 200 с.
13. Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «ИнтелСинтез», 1997. – 288 с.
14. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства: / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов. – К. : Изд-во Европ. Ун-та, 2004. – 375 с.
15. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140–148.
16. Фінанси підприємств: теоретико-методичне забезпечення формування та відтворення : монографія / [І. В. Журавльова, О. М. Ястремська, Л. О. Макаренко, Т. Б. Кузенко, С. В. Добриньта ін.] ; за заг. ред. к.е.н., проф. І. В. Журавльової. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 428 с.
17. Фокіна Н. П. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості / Н. П. Фокіна, В. І. Бокій // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №8. – С. 111–114.
18. Яременко О. Ф. Механізм управління економічною безпекою машинобудівного підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / О. Ф. Яременко. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – 224 с.
19. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV // zakon1.rada.gov.ua.
20. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.

21. Воробйов Ю. М. Фінансова безпека організацій рекреаційної сфери / Ю. М. Воробйов, О. Г. Блажевич // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2010. – № 2. – С.12–19.
22. Горячева К. Фінансова безпека підприємства, сутність та місце в системі економічної безпеки / К. Горячева // Економіст. – 2003. – № 8. – С. 65–67.
23. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.
24. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1079 с.
25. Кириченко О. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці / О. Кириченко, Ю. Кім // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 12 (90). – С. 53–65.
26. Кракос Ю. Б. Управління фінансовою безпекою підприємств / Ю. Б. Кракос, Р. О. Разгон // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2008. – №1. – С. 86-97.
27. Папехин Р. С. Факторы финансовой устойчивости и безопасности предприятия : автореф. дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Р. С. Папехин. – Волгоград, 2007. – 21 с.
28. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : монографія / Н. Й. Реверчук. – Л. : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
29. Экономика предприятия : учебное пособие / под ред. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2003. – 638 с.
30. Малик О. В. Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємства: дис... канд. экон. наук: 08.00.04 / Ольга Володимирівна Малик; [Хмельницький нац. ун-т]. – Хмельницький, 2016. – 263 с.
31. Малик О. В. Формування механізму управління фінансовою безпекою підприємства: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.00.04 / Ольга Володимирівна Малик; [Хмельницький нац. ун-т]. – Хмельницький, 2016. – 20 с.
32. Кулиняк І. Я. Фінансова безпека підприємства: сутність та оцінювання її рівня / І. Я. Кулиняк, О. І. Глянцева // Науковий вісник НЛТУ України. – 2015. – Вип. 25.1. – С. 289-297.
33. Болгар Т. М. Роль фінансової безпеки підприємства в системі антикризового управління / Т. М. Болгар // Ефективна економіка. [Електронне наукове фахове видання] / Дніпропетровський державний аграрний університет. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1935>.

34. Прус Н. В. Теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємства [Текст] / Н. В. Прус // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2011. – №3 (157). – С. 183-193.

35. Ареф'єва О. В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 1. – С. 98–103.

36. Управління фінансово-економічною безпекою [О. А. Кириченко, С. М. Лаптев, П. Я. Пригунов, О. І. Захаров та ін.]; за ред. чл.-кор. АПН України, проф. В. С. Сідака. – К. : Дорадо-Друк, 2010. – С. 13–112.

37. Білик М. Д. Роль стабільної діяльності підприємств у їх фінансовій безпеці / М. Д. Білик // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. – 2008. – № 4 (83). – С. 129-133.

38. Матвійчук Л. О. Концептуальні аспекти фінансової безпеки підприємства / Л. О. Матвійчук // Економічний вісник Донбасу : зб. наук. праць. – 2009. – № 4 (18). – С. 133-136.

39. Гукова А. В. Роль финансовой безопасности предприятия в системе его экономической безопасности / А. В. Гукова, И. Д. Аникина // Образование и общество. – 2006. – №3. – С. 98–102.

40. Кириченко О. А. Вдосконалення управління фінансовою безпекою підприємств в умовах фінансової кризи / О. А. Кириченко, І. В. Кудря // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – № 10. – С. 22–26.

41. Куцик В. І. Фінансова безпека підприємства як самостійний об'єкт управління: проблеми забезпечення / В. І. Куцик, А. І. Бартиш // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.4. – С. 250–255.

42. Картузов Є. П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти / Є. П. Картузов // Актуальні проблеми економіки : наук. економ. журнал. – 2012. – № 8. – С. 172-181.

43. Синюгіна Н. В. Фінансова безпека в сучасних умовах як індикатор дієвості фінансового контролю / Н. В. Синюгіна // Technology audit and production reserves. – 2012. – № 4/2 (6). – С. 25-26.

44. Економічна безпека підприємств : підручник / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Алерта, 2011. – 704 с.

45. Могиліна Л. А. Управління фінансовою безпекою підприємств в умовах економічної нестабільності : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Л. А. Могиліна. – Суми, 2015. – 24 с.

46. Олексюк Т. В. Стратегія управління фінансовою безпекою підприємств машинобудування: теоретичний аспект / Т. В. Олексюк // Глобальні та національні проблеми економіки. – Випуск 7. – 2015. – С. 438-442.

47. Васильців Т. Г. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення : монографія / Т. Г. Васильців, В. І. Волошин, О. Р. Бойкевич, В. В. Каркавчук; за ред. Т. Г. Васильціва. – Львів : Вид-во «Ліга-Прес», 2012. – 386 с.

48. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємства України: стратегія та механізм зміцнення: Монографія. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

49. Кудрицька Ж. В. Система управління фінансовою безпекою підприємства / Ж. В. Кудрицька // Ефективна економіка : зб. наук. праць. – 2012. – № 1. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=897>.

50. Колеснікова Н. М. Шляхи забезпечення фінансової безпеки підприємства / Н. М. Колеснікова // Актуальні питання безпеки фінансової системи держави : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 21 лютого 2014 року). – Харків : Вид-во Харківського НУВС, 2014. – С. 154-158.

51. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

52. Єрмошенко М. М. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. монографія / М. М. Єрмошенко, К. С. Горячева. – К. : Національна академія управління, 2010. – 232 с.

53. Кузенко Т. Б. Фінансова безпека підприємств / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов, О. Ю. Литовченко. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 300 с.

4.2.

1. Афанасьєв М. В. Економіка підприємства : навчально-методичний посібник / [М. В. Афанасьєв, А. Б. Гончаров] ; за ред. проф. М. В. Афанасьєва. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 410 с.

2. Берлач А. І. Безпека бізнесу / А. І. Берлач. – К. : Університет Україна, 2007. – 280 с.

3. Варналій З. Проблеми і шляхи забезпечення економічної безпеки України / З. Варналій // Економіка і управління. – 2001. – № 1. – С. 18–29.

4. Васильчак С. В. Економічна безпека підприємства та її складова в сучасних умовах / С. В. Васильчак, А. І. Веселовський // Науковий вісник

Національного лісотехнічного університету України : зб. наук. праць. – Львів : НЛТУ, 2010. – Вип. 20.15. – С. 98–105.

5. Глушков В. Є. Економічна безпека підприємства як динамічна категорія / В. Є. Глушков, Р. М. Редько // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія «Економічні науки». – Вінниця : ВНАУ, 2012. – Вип. 4(70) – Т. 2. – С. 47–52.

6. Гришко Н. Є. Економічна безпека підприємства – сутність, функціональні складові / Н. Є. Гришко // Вісник НТУ «ХПІ» : Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків : ХПІ, 2009. – № 36 – С. 161–168.

7. Гичева Н. Ю. Діагностика економічної безпеки підприємства / Н. Ю. Гичева // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. – Вип. 247. – Т. IV. – С. 634–636.

8. Доценко І. О. Механізм управління ризиками підприємницької діяльності в системі безпеки підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / І. О. Доценко. – Хмельницький: ХНУ, 2013. – 241 с.

9. Єпіфанов А. О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський] ; за ред. д.е.н., проф. А. О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с

10. Живко З. Б. Структура системи економічної безпеки промислового підприємства / [З. Б. Живко, М. І. Копитко, О. І. Руда] // Економіка та Фінанси. – 2013. – № 11. – С. 8–12.

11. Фінанси підприємств: теоретико-методичне забезпечення формування та відтворення : монографія / [І. В. Журавльова, О. М. Ястремська, Л. О. Макаренко, Т. Б. Кузенко, С. В. Добриньта ін.] ; за заг. ред. к.е.н., проф. І. В. Журавльової. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2010. – 428 с.

12. Зацеркляний М. М. Основи економічної безпеки / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников. – К. : КНТ, 2009. – 337 с.

13. Іванілов О. С. Економіка підприємства / О. С. Іванілов. – К. : ЦУЛ. – 2009. – 728 с.

14. Ильяшенко С. И. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. И. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 3. – С. 13–19.

15. Камышникова Э. В. Оценка уровня экономической безопасности машиностроительного предприятия / Э. В. Камышникова // Бизнес Информ. – 2009. – № 7. – С. 77–81.

16. Карпунь І. Н. Управління фінансовою санацією підприємства / І. Н. Карпунь. – Львів : Магнолія. – 2006, 2007. – 418 с.
17. Лысенко Ю. Г. Механизмы управления экономической безопасностью / [Ю. Г. Лысенко, С. Г. Мищенко, Р. А. Руденский, А. А. Спиридонов та др.]. – Донецк : ДонНУ, 2002. – 178 с.
18. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48–51.
19. Кравчук П. Я. Формування системи корпоративної безпеки підприємства: автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / П. Я. Кравчук. – Тернопіль, 2006. – 16 с.
20. Куделя Л. В. Формування концепції забезпечення економічної безпеки підприємств / Л. В. Куделя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 125–128.
21. Кузенко Т. Б. Фінансова безпека підприємств / Т. Б. Кузенко, Л. С. Мартюшева, О. В. Грачов, О. Ю. Литовченко. – Харків : ХНЕУ, 2010. – 300 с.
22. Кузьомко В. М. Концептуальні підходи до виокремлення функціональних складових економічної безпеки підприємства / В. М. Кузьомко // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 26. – С. 206–215.
23. Ляшенко О. М. Забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства як функція сучасного менеджменту / О. М. Ляшенко, В. Л. Безбожний // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економіка» : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНТУ, 2008. – Вип. 33-1. – С. 66–72.
24. Малюта Л. Я. Методологія формування комплексної системи економічної безпеки підприємства / Л. Я. Малюта // Економіка і бізнес. – 2014. – № 4. – С. 50–57
25. Манцуров І. Г. Методичні підходи до оцінки безпеки ринкового стану / І. Г. Манцуров, О. В. Нусінов // Бізнес Інформ. – 2011. – № 9. – С. 7–10.
26. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.
27. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : КВІЦ, 1999. – 464 с.
28. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред Е. А. Олейникова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа: Интел–Синтез», 1997. – 288 с.

29. Орлова В. В. Моделювання механізмів управління фінансовою безпекою підприємства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.11 / В. В. Орлова; Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2008. – 200 с.

30. Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

31. Пашнюк Л. О. Составляющие экономической безопасности предприятия / Л. О. Пашнюк // Управление в социальных и экономических системах : материалы XXI Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 15 мая 2012 г.). – Минск : Изд-во МИУ, 2012. – С. 42–43.

32. Петрович Й. М., Кіт А. Ф., Семенів О. М. та ін. Економіка підприємства : [підруч.] / [Й. М. Петрович, А. Ф. Кіт, О. М. Семенів та ін.] ; за заг. ред. Й. М. Петровича. – Львів : Новий Світ, 2004. – 680 с.

33. Пілова Д. П. Формування та оцінка економічної безпеки гірничо-збагачувальних підприємств : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / Д. П. Пілова. – Кривий Ріг, 2007. – 20 с.

34. Економіка підприємства : [підруч.] / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.

35. Прус Н. В. Теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємства / Н. В. Прус // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 3. – Ч. 2. – С. 183–193.

36. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємництва в Україні : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.02.03 «Організація, управління, планування і регулювання економікою» / Н. Й. Реверчук. – Львів, 2004. – 20 с.

37. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов. – К. : Изд-во Европейского университета, 2004. – 357 с.

38. Судакова О. І. Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства / О. І. Судакова // Економічний простір. – 2008. – № 9. – С. 140–148.

39. Тимофєєва Т. О. Розробка механізму щодо забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту : автореф. дис. ... к. е. н. : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т. О. Тимофєєва. – Харків, 2009. – 23 с.

40. Троц І. В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І. В. Троц // Вісник Житомирського державного

технологічного університету. – 2012. – № 1(59). – Ч. 2. – С. 223–227.

41. Фокіна Н. П. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості / Н. П. Фокіна, В. І. Бокій // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №8. – С. 111–114.

42. Шемаева Л. Г. Система экономической безопасности предприятия во взаимодействии с внешней средой / Л. Г. Шемаева // Бізнес Інформ. – 2010. – № 12. – С. 72–75.

43. Шульга І. П. Формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств : автореф. дис. ... д. е. н. : спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / І. П. Шульга. – К., 2011. – 42 с.

44. Яременко О. Ф. Класифікація чинників фінансової безпеки промислових підприємств / О. Ф. Яременко // Фінансова система України : зб. наук. праць. – Острог : Видавництво НУ «Острозька академія», 2011. – Вип. 16. – С. 242–247.

45. Теоретичні підходи до виокремлення складових системи економічної безпеки підприємства / Е. Е. Ібрагімов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2015. – Вип. 11. – С. 94-96. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_22

46. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://stbouv.wordpress.com/2014/11/18/аналіз-рівноваги-та-безпеки-операцій/>

47. Електронний ресурс. Режим доступу: http://posibnyky.vntu.edu.ua/o_p/3.html

48. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.

49. Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О. О. Пащенко. – Х., 2004. – 18 с.

50. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. – 4-е вид., переробл. та доповн. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.

51. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Юридична думка, 2004. – 656 с.

52. Бахуринська О. О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України) : дис. ... канд. юрид.

наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Батурина ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 235 с.

53. Жидецький В. Ц. Основи охорони праці / В. Ц. Жидецький, В. С. Джигирей, О. В. Мельников. – Вид. 2-е, стереотипне. – Львів: Афіша, 2000. – 348 с.

54. ГОСТ 12.3.002-75 Процеси виробничі. Загальні вимоги безпеки

55. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки : наказ Міністерства економіки України 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>

56. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/pracsja>.

57. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять / [В. Ф. Бородин, В. Б. Каньшин, А. О. Кононенко] // ДСТУ 2293-99: Офіційне видання. – К. : ДЕРЖСТАНДАРТ УКРАЇНИ, 1999. – 22 с.

58. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1 : А–Г. 1998. – 672 с.

59. Борисов В. Преступления против безопасности производства. Комментарий к разделу X Уголовного Кодекса Украины / В. Борисов // Юридичний вісник України. – 29 вересня – 5 жовтня 2001 р. – № 39. – С. 25–32.

60. Ветров Д. В. Особливості визначення родового об'єкта злочинів проти безпеки виробництва / Д. В. Ветров // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2014. – Випуск 6-1. Том 3. – С. 94–97.

61. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12 червня 2009 року № 7 : за станом на 28 жовтня 2013 року // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8. – С. 15.

4.3.

1. Болтянська Л. О. Економіка підприємства [Текст]: навч. посібник: рекомендовано МОН України / Л. О. Болтянська, Л. О. Андреева, О. І. Лисак. – Херсон : Олді-плюс, 2015. – 668 с.

2. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посібник [для студ. вищих навч. закладів] / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с. : іл.

3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
4. Конспект лекцій з дисципліни “Економіка підприємства”: Частина 2 / доц. Гракова М.А. – Макіївка, 2013. – Режим доступу: <https://studfiles.net/preview/5432943/page:4/>
5. Лойко В. В. Технологічна безпека як складова економічної безпеки / В. В. Лойко // Ефективна економіка. – 2015. – № 5. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_5_7
6. Мехеда Н. Г. Техніко-технологічна складова економічної безпеки / Н. Г. Мехеда, Ю. Бойко // ЧНУ ім. Б.Хмельницького – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=52798>
7. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / [В. Л. Ортинський, І. С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. – К.: Правова єдність, 2009. – 544 с.
8. Паліга Н. Б. Шляхи запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам економічній безпеці промислового підприємства / Н. Б. Паліга, Ю. В. Світлична // Економіка промисловості. – 2011. – № 1. – С. 197-202. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2011_1_32
9. Петрашова О. М. Моделювання загроз техніко-технологічної безпеки підприємств видавничо-поліграфічної галузі / О. М. Петрашова, О. В. Мельников, А. М. Штангрет – Ефективна економіка. – 2011. – №9. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=715>. 21.
10. Петрашова О. М. Моделювання системи моніторингу техніко-технологічної безпеки для підприємств видавничо-поліграфічної галузі / О. М. Петрашова // Економіка та держава. Економічна наука. – 2011. – №11.
11. Петрашова О. М. Реінжиніринг техніко-технологічної сфери як механізм забезпечення техніко-технологічної безпеки підприємства / О. М. Петрашова // Накові записки. – 2012. – № 1(38). – С.112-117.
12. Петрашова О. М. Техніко-технологічна безпека: стан та ключові загрози для підприємств видавничо-поліграфічної галузі України / О. М. Петрашова // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). – 2011. – №2. – С. 19-26.
13. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : моногр. / Н. Й. Реверчук. – Львів: Львів. банків. ін-т НБУ, 2004. – 195 с.
14. Стамагін О. В. Особливості формування техніко-технологічної безпеки підприємства / О. В. Стамагін // Тези доповідей III міжнародної НПК «Інформаційна та економічна безпека» (INFECO-2010). – С. 159-160.

15. Ярошенко О. Ф. Забезпечення техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства / О. Ф. Ярошенко // Бізнес Інформ. – 2011. – №11. – С. 146–149.

4.4.

1. Мунтіян В. Економічна безпека України: Монографія / В. Мунтіян. – К. : КВІШ, 1999. – 464 с.

2. Заблоцький Б.Ф. Регіональна економіка: Навч. посіб. / Б.Ф. Заблоцький. – Львів: «Новий Світ-2000», 2007. – 548 с.

3. Колодізєв О.М. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку національної економіки : дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.08 – "Гроші, фінанси і кредит" / О.М. Колодізєв; ДВНЗ "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми : [Б. В.], 2011. – 508 с.

4. Петухова О. М. Інвестування [текст] навч. посіб. / О. М. Петухова. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 336 с.

5. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вер. 1991 р. № 1560-ХІІ (Редакція станом на 18.12.2017). - [Електронний ресурс] – режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1560-12>

6. Кириленко В. Інвестиційна складова економічної безпеки : монографія / В. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 232 с.

7. Комарницький І. М. Сутність і шляхи забезпечення фінансової безпеки держави / І. М. Комарницький, І. А. Франів, Б. М. Комарницький // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 2 (49). – С. 22-28.

8. Любімов В. І. Поняття та критерії інвестиційної безпеки / В. І. Любімов // Державне управління: удосконалення та розвиток. – [Електронний ресурс] – режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis64.exe

9. Міжнародна інвестиційна діяльність: підручник / [Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський, О. М. Мозговий та ін. ; за ред. Д. Г. Лук'яненка]. – К.: КНЕУ, 2003. – 387с.

10. Сундук А. Банківське кредитування як чинник гарантування інвестиційної безпеки регіонів України / А. Сундук, Я. Юрін // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 1. – С. 24-26.

4.5.

1. Надтока Т. Б. Енергетична безпека підприємства як інструмент забезпечення його сталого соціально-економічного розвитку / Т. Б. Надтока, О. В. Амельницька // Економіка та організація управління. – 2010. – Вип. № 2 (8). – С. 15-24.

2. Самборський В. О. Оцінка енергетичної безпеки підприємства як складова його стратегії енергетичної безпеки / В. О. Самборський // Вісник НТУ «ХПІ». – 2014. – № 34. – С. 166-171.

3. Energy security [Електронний ресурс] // International Energy 131 Agency. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.iea.org/topics/energysecurity/>

4. Капітула С. В. Методичні підходи до оцінки енергетичної безпеки підприємства / С. В. Капітула, С. І. Шевченко, В. В. Шпітко // Ефективна економіка. – 2010. – № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_8_11

5. Лозинська Т. М. Енергетична безпека м'ясопереробних підприємств: погляд крізь призму управлінських рішень / Т. М. Лозинська, О. В. Мирна // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2011. – Вип. 3. – Т. 2. Економічні науки. – С. 19-24.

6. Пудичева Г. О. Енергетична безпека підприємств в контексті сталого розвитку економіки / Г. О. Пудичева // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць. – Одеса: Одеський національний економічний університет. – 2016. – Вип. 1. – № 60. – С. 179-185.

7. Інформаційний бюлетень НКРЕ №8: за станом 27 серпня 2013 р. – НКРЕ. – К.: КВІЦ, 2013. – 308 с.

8. Накашидзе Л. Оцінка енергетичної безпеки при впровадженні технологій використання енергії відновлюваних джерел / Л. Накашидзе, Т. Гільорме // Восточно-Европейский журнал передовых технологий. – 2015. – Т. 4, № 8 (76). – С. 54-59.

9. Слупський Б. В. Екологічна безпека як складова енергетичної безпеки: дії міжнародної спільноти й України / Б. В. Слупський // Стратегічні пріоритети. – 2009. – № 2 (11). – С. 33-39.

10. Кузнєцова К. О., Ченуша О. С. Енергетична безпека як основа конкурентоспроможного розвитку енергетичних підприємств / К. О. Кузнєцова, О. С. Ченуша // Вісник Донецького національного університету, серія В: Економіка і право. – 2013. – Вип. 2. – С. 118-121.

11. Пудичева Г. Фактори забезпечення енергетичної безпеки підприємств / Г. Пудичева // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. – 2016. – № 5. – С. 121-132. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nv_2016_5_13

12. Кушнірчук-Ставнича О. М. Концептуальні засади зміцнення еколого-енергетичної безпеки України у контексті парадигми сталого розвитку / О. М. Кушнірчук-Ставнича // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.1. – С. 82-89.

4.6.

1. Апопій В. В. Комерційна діяльність / В. В. Апопій. – К. : Знання, 2008. – 558 с.

2. Виноградська А. М. Комерційна діяльність торговельного підприємства : Навч. посіб. / А. М. Виноградська. – К. : Київ. нац. торгово-екон. університет, 2005. – 278 с.

3. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

4. Беляевский И. К. Основы коммерции / И. К. Беляевский. – М. : Изд-во Москов. гос. ун-та экон., стат. и инф-ки, 2005. – 129 с.

5. Бусыгин А. В. Важнейший источник экономического анализа / А. В. Бусыгин // Деловой вестник «Российской кооперации». – 2001. – № 5. – С. 15.

6. Дашков Л. П. Коммерция и технология торговли / Л. П. Дашков, В. К. Памбухчиянц. – М. : Информ.-внедрен. центр «Маркетинг», 2007. – 448 с.

7. Марченко И. С. Системный подход к управлению коммерческой деятельностью организаций / И. С. Марченко // Вестник МГТУ. – 2010. – № 1, т. 13. – С. 27–30.

8. Половцева Ф. П. Коммерческая деятельность / Ф. П. Половцева. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 248 с.

9. Русева О. Н. Стратегическое управление коммерческой деятельностью предприятия / О. Н. Русева, А. С. Балан // Труды Одесского политехнического университета. – 2003. – Вып. 2(20). – С. 1–4.

10. Осипова Л. В. Основы коммерческой деятельности / Л. В. Осипова, И. М. Синяева. – М. : Юнити-Дана, 2000. – 623 с.

11. Абчук В. А. Комерція : Підруч. / В. А. Абчук. – Спб. : Изд-во Михайлова В. А., Санкт-Петербург, 2000. – 475 с.
12. Панкратов Ф. Г. Коммерческая деятельность / Ф. Г. Панкратов, Т. К. Серегина. – М. : ИВЦ «Маркетинг», 2003. – 504 с.
13. Болт Г. Дж. Практическое руководство по управлению сбытом / Г. Дж. Болт. – М. : МТ-Пресс, 2000. – 268 с.
14. Справочник товароведов непродовольственных товаров / Т. Г. Богатырева, К. В. Большаков, Я. И. Ганштак и др. – М. : Экон., 1982. – 336 с.

4.7.

1. Ваганова Л. В. Оцінка інтерфейсної складової економічної безпеки машинобудівних підприємств / Л. В. Ваганова // Економіка розвитку. – 2013. – № 2(66). – С. 81-85.
2. Зачосова Н. В. Організація протидії ризикам інтерфейсній безпеці в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання / Н. В. Зачосова, І. В. Горячківська, В. М. Недзельський // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 14. – С. 30–33.
3. Ілляшенко С. М. Роль іміджу у забезпеченні економічної безпеки підприємства / С. М. Ілляшенко, А. В. Колодка. – Економічна безпека держави: міждисциплінарний підхід: колективна монографія / за науковою редакцією д.е.н., професора Хлобистова Є. В. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А., 2013. – С. 436-445.
4. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства : навч. посіб. / І. П. Мойсеєнко, О. М. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.
5. Момот Т. В. Стейкхолдер-орієнтований підхід до забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств: теоретико-методичні засади впровадження / Т. В. Момот, І. О. Філатова, О. О. Конопліна // Актуальні проблеми економіки. – №8(170). – 2015. – С. 36-44.
6. Сак Т. В. Економічні інтереси малого підприємництва як об'єкт захисту / Т. В. Сак // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – №22. – С. 67-71.
7. Сущенко О. А. Діагностика інтерфейсної безпеки експортної діяльності підприємства / О. А. Сущенко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2015. – № 6. – С. 155-158.

8. Черевко О. В. Сутність, роль та завдання інтерфейсної безпеки у процесі забезпечення інформаційної та економічної безпеки вищого навчального закладу / О. В. Черевко, Ю. М. Радзіховська // Економіка та держава. – 2016. – № 11. – С. 15-18.

9. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. –First Edition. – Boston : Harpercollins College Div, January 1984. – 275 p.

4.8.

1. Дроздова Г. М. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності підприємства : навч. посібник / Г. М. Дроздова. – К. : ЦУЛ, 2002. – 172 с.

2. Господарський Кодекс України [Електронний ресурс] : закон України від 16.01.2003 р. № 436–IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

3. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

4. Економічна енциклопедія: у трьох томах / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1. – 864 с.

5. Багрова І. В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : підручник / І. В. Багрова, Н. І. Редіна, В. Є. Власюк, О. О. Гетьман ; за ред. І. В. Багрової. – К. : ЦНЛ, 2004. – 580 с.

6. Васюренко В. О. Теоретичні узагальнення щодо розуміння сутності поняття «зовнішньоекономічна діяльність підприємства» / В. О. Васюренко // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 2. – С. 214-220.

7. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч. посіб. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.

8. Машталір Я. П. Формування структури механізму управління зовнішньоекономічною діяльністю машинобудівного підприємства / Я. П. Машталір // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 5 (Т. 2). – С. 54-57.

9. Економічна безпека : навч. посібник / за заг. ред. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

10. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : монографія / за ред. В. М. Гейця. – Харків : ВД «Інжек», 2006. – 240 с.

11. Григорова-Беренда Л. Зовнішньоекономічна безпека: сутність та загрози / Л. Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 39-46.

12. Дацків Р. М. Вплив глобалізації на зовнішньоекономічну безпеку України / Р. М. Дацків // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 12. – С. 129-137.

13. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : затв. наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 р., № 1277. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

14. Швиданенко О. А. Зовнішньоекономічна безпека підприємства в умовах глобалізації / О. А. Швиданенко // Економіка підприємства: теорія та практика : зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 жовтня 2010 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»; редкол.: Г. О. Швиданенко (відп. за вип.) [та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2010. – С. 359-361.

15. Гавловська Н. І. Економічна безпека зовнішньоекономічної діяльності промислових підприємств: оцінювання, моделювання, механізм забезпечення : монографія / Н. І. Гавловська. – Хмельницький : ФОП Мельник А. А., 2016. – 480 с.

16. Домашенко М. Д. Аналіз наукових підходів до визначення поняття економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств / М. Д. Домашенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – Т. 1, № 3. – С. 175-180.

17. Яременко О. Ф. Формування концепції забезпечення зовнішньоекономічної безпеки підприємств / О. Ф. Яременко // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2012. – № 3. – Т. 3. – С. 28-32.

18. Мельник О. Г. Діагностика факторів впливу на експортну діяльність підприємства / О. Г. Мельник, М. Я. Нагірна // Інноваційна економіка. – 2013. – №5. – С. 63-66.

19. Фатенок-Ткачук А. О. Аналізування факторів впливу на розвиток зовнішньоекономічної діяльності машинобудівних підприємств / А. О. Фатенок-Ткачук // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. – 2010. – № 17. – С. 93-100.

20. Печеркина Е. В. Классификация факторов конкурентоустойчивости / Е. В. Печеркина // Вестник ОГУ. – 2005. – №8. – С.89-95.

21. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / [О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев,

С. А. Єрохін, О. І. Захаров, П. Я. Пригунов та ін.]. – К. : ІМБ Університету економіки та права «КРОК», 2010. – 412 с.

22. Домашенко М. Д. Організаційно-економічний механізм управління економічною безпекою зовнішньоекономічної діяльністю машинобудівного підприємства / М. Д. Домашенко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2013. – №2. – С. 159-167.

4.9.

1. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность): учеб.-практ. пособие / Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова / Е. А. Олейников (ред.) – М.: Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 288 с.

2. Экономическая и национальная безопасность : учебное пособие / [под ред. Е.А. Олейникова]. – М. : Экзамен, 2005. – 768 с.

3. Економіка підприємства (структурно-логічний посібник) / За ред. С.Ф.Покропивного. – К.: КНЕУ, 2001. – 457 с.

4. Ареф'єва О.В. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки [текст] / О.В. Ареф'єва, Т.Б.Кузенко // Актуальні проблеми економіки : 2009. - № 1. – С. 101 – 107.

5. Хомяченкова Н.А. Механизм интегральной оценки устойчивости развития промышленных предприятий : автореф. ... канд. экон. Наук : 08.00.05 / Н.А. Хомяченкова ; Моск. гос. ин-т электрон. техники (техн. ун-т). – М., 2011. – 21 с.

6. Грицюк Н.А. Методичні підходи до обґрунтування індикаторів оцінки рівня фінансової безпеки підприємства / Н.А. Грицюк // Проблеми науки. – 2008. – № 6. – С. 31 – 35.

7. Бондаренко О. М. Оцінка економічної безпеки авіакомпанії: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.07.04 / О. М. Бондаренко; Національний авіаційний університет. – К., 2004. – 24 с.

8. Капітула С. В. Оцінка та управління економічною безпекою підприємства (на прикладі гірничо-збагачувальних комбінатів України): Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / С. В. Капітула; Криворізь. техн. ун-т. – Кривий Ріг, 2009.–20 с.

9. Чернега О.М. Критерії та показники фінансово-економічної безпеки підприємства / О.М. Чернега // Науково-методичні аспекти забезпечення економічної безпеки : [монографія]. – Одеса : Атлант, 2013. – С. 56–61.

10. Основні засади грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41556547>.

11. Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство : колективна монографія / За заг. ред. К. С. Шапошникова та ін. У 2 томах. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 2. – 420 с. (Дехтяр Н. А., Дейнека О. В. Розділ 3. Стратегії підприємства. Фінансово-економічна безпека підприємства : сутність та механізм забезпечення. – С. 254-266).

12. Голозубова Ю.В. Теоретичні підходи до визначення поняття «механізм управління фінансовою безпекою» / Ю.В.Голозубова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1400/1>

13. Малик О. В. Механізм управління фінансовою безпекою підприємства / О. В. Малик // Економічний простір : зб. наук. пр. Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2015. – № 99. – С. 154–166.

14. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібник./ І.П.Мойсеєнко, О.М.Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.

15. Демченко І. В. Фінансова безпека суб'єкта господарювання: сутність та умови виникнення / І. В. Демченко // Науковий вісник: Фінанси. Банки. Інвестиції. – 2010. – № 1. – С. 35-38.

16. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью / И.А.Бланк. – К. : Изд-во «Ника-центр», Эльга, 2004. – 784 с.

17. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посібник / В.А.Ліпкан – К.: Кондор, 2008. – 552 с.

18. Духов В.Є. Економічна небезпека та економічні правопорушення / В.Є.Духов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://visnyk.univd.edu.ua/?controller=service&action=download&download=28671>.

19. Підлужна Н.О. Організація управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка організації та управління підприємствами» / Н.О. Підлужна // НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2003. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/ard/2003/03pnoebp.zip>.

20. Ареф'єва О.В. Планування економічної безпеки підприємств / О.В. Ареф'єва, Т.Б. Кузенко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.

21. Соколов Ю.А. Бюджетная безопасность Российской Федерации / Ю.А. Соколов // Наука и экономика : научно-информац. журнал. – 2010. – № 4(4). – С. 45-48.
22. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посібник / В.А.Ліпкан – К.: Кондор, 2008. – 552 с.
23. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятия: подходы и принципы / В. Ф. Гапоненко, А. А. Безпалько, А. С. Власков. – М.: Ось-89, 2006. – 208 с.
24. Тамбовцев В. Л. Объекты экономической безопасности России / В. Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–54.
25. Основи економічної безпеки : [підручник] / [Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Червяков І. М.]. – Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
26. Пойда-Носик Н.Н. Ризики і джерела загроз фінансовій безпеці акціонерних товариств у сучасних умовах / Н.Н.Пойда-Носик // Фінанси України. – 2013. – № 11. – С. 84 – 99.
27. Соколов Ю.А. Финансовая безопасность экономических систем / Ю.А. Соколов. – М.: Анкил, 2010. – С. 7–45.
28. Підхомний О. М. Типологія загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємницької діяльності / О. М. Підхомний, Н. О. Микитюк, І. П. Вознюк // Зб. наук. праць «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – Львів: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2007. – С. 119-123.
29. Цікановська Н.А. Інтерпретація понять «виклик», «небезпека», «загроза» та «ризик» у теорії фінансової безпеки / Н.А.Цікановська // Фінансовий простір. – 2013. – № 3 (11). – С. 110 – 114.

Узагальнення підходів до визначення складових економічної безпеки підприємства

Автори підходу	Складові економічної безпеки підприємства																																																
	Фінансова	Ринкова	Інтерфейсна	Інтелектуальна	Кадрова	Техніко-технологічна	Політико-правова	Екологічна	Інформаційна	Силова	Ресурсна	Соціальна	Виробнича	Матеріально-сировинна	Технологічна	Міжнародна	Інтерфейсно-силова	Правова	Захисна	Комерційна	Науково-технічна	Фізична	Інформаційно-правова	Кадрів і персоналу	Матеріально-технічна	Організаційно-управлінська	Економічна	Енергетична	Кредитно-грошова	Сировинна	Інноваційно-технологічна	Інноваційна	Пожежна	Техногенна	Психологічна	Фізична	Збутова	Інвестиційно-технологічна	Зовнішньоекономічна	Репутаційна	Технічна	Господарсько-договірна	Корпоративна	Майнова	Разом				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46				
М. Афанасьєв, А. Гончаров [1]	+			+	+	+	+	+	+	+																																						8	
А. Берлач [2, с. 19]					+				+			+									+	+	+																									6	
З. Варналій [3]	+			+		+	+	+	+	+	+	+																																					9
А. Васильчак, А. Веселовський [4]	+	+		+	+	+	+	+	+	+																																							9
В. Глушков, Р. Редько [5]	+					+		+		+													+	+	+	+																						8	
Н. Гришко [6]	+	+			+	+		+	+	+									+									+	+	+																		11	
Ю. Гичева [7]			+		+			+					+								+																											9	
І. Доценко, Р. Квасницька [8]	+	+		+	+	+		+	+		+							+	+																													10	
А. Спіфанов [9]	+	+			+		+	+	+	+			+																																			7	
З. Живко, М.Копитко, О. Руда [10]	+	+	+		+	+		+	+	+			+					+																														11	
І. Журавльова [11]	+			+	+	+	+	+	+	+																																							8
М. Зацеркляний, О. Мельников [12, с. 9]								+	+												+						+																						8
О. Іванілов [13]	+			+	+	+	+	+	+																																								7
С. Ілляшенко [14]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+																																							10
Е. Камишнікова [15]	+			+	+																																												5
І. Карпунь [16]	+	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+																	+																				13
І. Клопов [17]	+		+	+		+			+																																								6
Д. Ковальов, Т. Сухорукова [18]	+					+						+																	+																				6
П. Кравчук [19]	+			+	+	+	+		+	+																																							7
Л. Куделя [20]	+			+		+	+		+				+																																				6
Т. Кузенко, Л. Мартюшева [21]	+			+	+	+	+	+	+	+																																						8	
В. Кузьомко [22]	+	+	+	+		+	+	+	+	+																																							10
О. Ляшенко, В. Безбожний [23]	+		+	+	+	+	+	+	+	+																																							10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46				

Наукове видання

**ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
СОЦІОЕКОЛОГОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ**

Колективна монографія

Комп'ютерний набір
Друкується в авторській редакції

Н.В.Коленда

Підписано до друку 28.06.18.

Формат 60x84 /16. Папір офс. Гарнітура Times.

Умовн. друк. арк. 10,75. Обл. вид арк. 10,0. Тираж 300 примірників.

